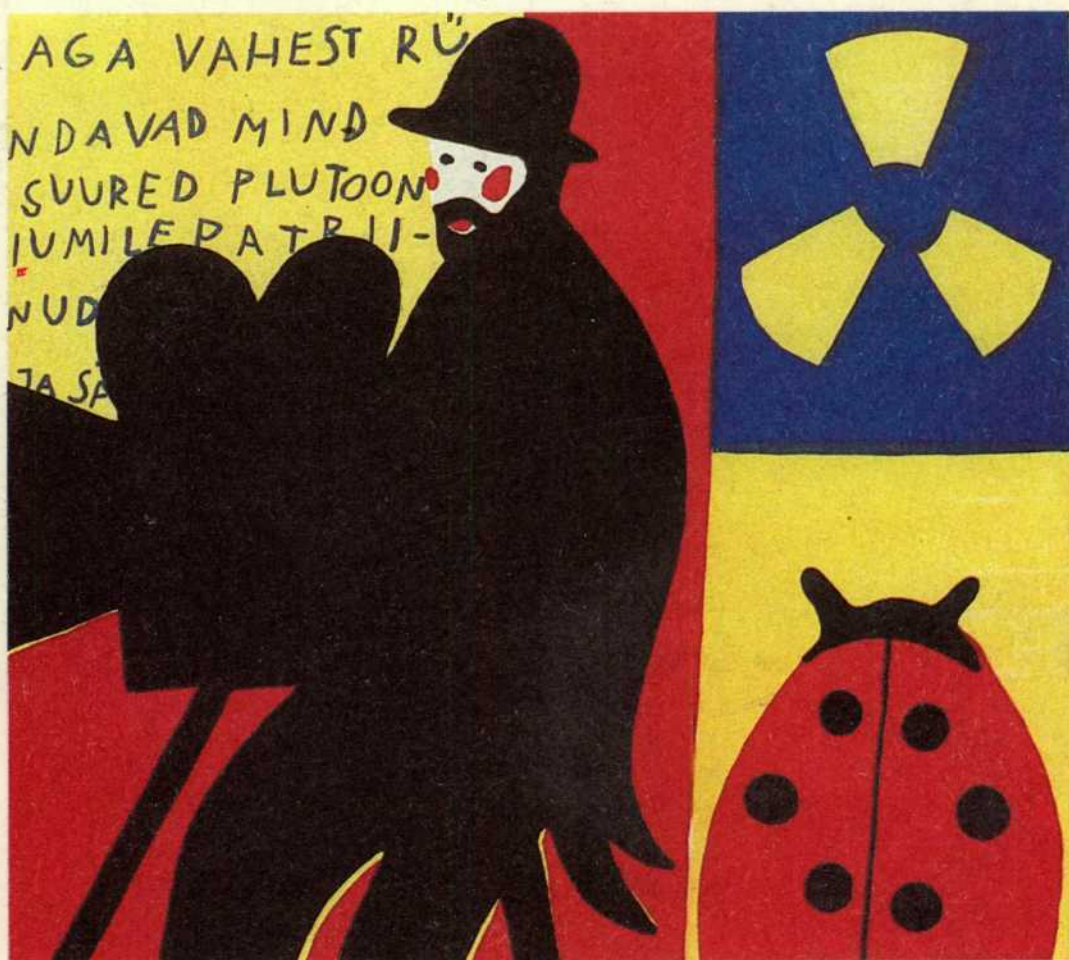

Vikerkaar

8/1993

W. Stevens'i jt luulet. Ollinovski oma näidend, Toometi taarausuline film. Ehlvest jaapanlannaga Pariisis. Šklovski "Kunst kui võte" + Torop. Juske postmodernismist. DIXI vaimu-eliidist. Elo Vee paljastamine, *Dolce far niente* ... jt arvustusi. Oskar Lutsu lugu jälle parim: Vähkmann ja Ko. ehk Majanduslik tõus. Kiri Hollandist. Marko Mäetamme kunst.

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

August 1993. Nr 8

Sisukord

Wallace Stevens *Sõnadest inimesed* 1
Jüri Ehlvest *Jaapanlannaga Pariisis* 2
Jim Ollincycki *Luulet* 20
Kuidas teha teatrit 22
Lauris Toomet *Ukukivi* 27
Urmas Tegova *Luulet* 33
Madis Kõiv *Schopenhauerlikud anamneesid III* 37
Johannes Saar *Marko kutsub kunstnikke enesega sööma* 52
Viktor Šklövski *Kunst kui võte* 55
Peeter Torop *Teaduse mälu* 64
Ants Juske *Postmodernism* 69
Arnold Hinnom *Suur heitlus* 74

Dixi

Jaani Kaplinski *Mõtteid eesti vaimueliidist* 79

Vaatenurk

Tiina Aug *Eio Vee paljastamine* 83
Eve Annuk *Feminismist, Orasest ja natuke ka Ojamaast* 84
Mary Hartman *Dolce far niente ehk diskotüüpsu sõnameistrilt* 85
Led Seppel *Kehad ja erakud* 86

Kaleidoskoop

Marianne Vogel *Uutest asiadest. Kultuurikiri Hollandist* 88

Lahtisi lehti

Oskar Luts *Vähkmann ja Ko ehk Majanduslik tõus* 90

Toimetusele saabunud kirjandust 94

Kujundus: Jüri Kaarma.

Esikaanel: Marko Mäetamm. "Kaamera-meis, plutoonium ja lepatriinu". Lito. 1992. Fragment.

Tagakaanel: Üieval: Marko Mäetamm. "Mäetamm – World". Lito. 1993. All: Marko Mäetamm. "Programmeerijad". Lito. 1993.

WALLACE STEVENS

(1879 – 1955)

Sõnadest inimesed

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

Mis me ilma seksimüüdita oleks?
Või kui meil unelmaid ja surmaluulet poleks?

Kuutõbised kastraadid – Elu seisab koos
Lauseist elu üle. Unelemine

On üksildus, kus koostame
Neid lauseid, vankudes vahel ulmade

Ja hirmsa aimduse, et kõik läeb nurja,
Ning kartuse, et nurjang ja ulm on sama.

Kogu inimsugu on luuletaja,
Kes oma saatuse ekstsentrilisi lauseid paneb kirja.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

JÜRI EHLVEST

JAAPANLANNAGA PARIISIS

Olles siis Pariisi jõudnud ja seljakoti Chatelet'1 maha toetanud, asusin aega viitmata lappama kiiruga kokkukorjatud teatise, et leida mingit kohta, kus jalgu puhata ja hea õnne korral ka klaasike veini maitsta.

Sirvisin Pariisi sündmuste advertisemente, mõttes mõlkumas, kus on see Gavroche'i elevant, kui korraga lugesin:

Avant-colloque – Table ronde: Les Pays Baltes, quel avenir? Institut Finlandais, 60, rue des Ecoles, Paris. Avec la participation de M. Edgar Savisaar, ancien Premier Ministre d'Estonie...

Kopsakas leid! Ruttasin üle silla Notre Dame'i missale, et paluda taevast selle rökatavalt meeldiva üllatuse eest, jõudsin just parajal ajal süüdata küünla.

Soome Instituut on nagu soome kirik: ilus valge, selge, puhas, kui Notre-Dame'i juurest alla tulla ja Ecoles'ile põigata, tunneb selle hoone värviküllaste Pariisi kohvikute vahelt kohe ära.

Kui tulla otse Notre-Dame'ist, hakkab Soome Instituuti sisse astudes lausa kõhē – vana võimsa katedraali salapära veel tumedas inimmeeles ja siis äkki sattuda Alvar Aalto stiilis kotta!

Saaliukse avanud, sattusin ootamatult kesk tummfilmiseanssi. Ilus rangjas saal oli. Kenad pehmed toolid. Saal täis inimesi – ilmselt Prantsusmaa soomlasi. Ning ekraanil parvetatakse palke!

Alumisel korrusel aga oli kunstinäitus. Balti spetsialistid üle kogu maailma juba kogunesid seal. Oodati, et soomlased oma filmi ära vaatavad, ümarlauavaidluse osalised kogusid mõtteid. Oli oktoober 1992.

Liikus kumu, et Savisaar ei tule. See-eest silmasin ma aga teiste külaliste seas Jaapanlannat. Oli kena noor Jaapanlanna.

Nüüd – palgid on ära parvetatud – istun juba mugavas toolis Soome Instituudi saalis, hoopis mugav on olla ja siin on isegi soe. Savisaar ei ole tulnud. Mina olen tulnud.

Soomet on mitmesugust. Kui meenutada seda hirmsat laeva, mis mu üle Botnia lahe vedas, ja seda soome seltskonda siin Pariisis, siis on seal ju vahe. Siin nad ei kalla õlut maha, ei karju, ei tuigu. Soome Pariisis on kultuurne Soome.

Viimasel hetkel virgum oma mõtisklustest ja enne ümarlauaväitluse algust jõuan presiidiumilaua kõrvalt kastist võtta endalegi portatiivse raadiojaama. Selle seebikarbisuuruse riista ühest august tulevad välja kõrvaklapid ja teises otsas on klaasist mull. See ongi antenn. Külje peal on lülitid. Võib kuulata mitut kanalit. Esimene tõlgib prantsuse keelde, teine inglise, kolmas saksa ja nii edasi.

Jaapanlanna istub minust rida tagapool vasakul. Tal on klapid juba peas.

Avaettekanne on Soome Instituudi pealiku Tarmo Kunnase ettekanne. Enam-vähem järgmine on tema sõnum:

Meie, soomlased teeme vahet endi ja eestlaste ja lätlaste-leedulaste vahel. Meil on eestlastega sarnane keel, meie oleme mõlemad soomeugrilased ja räägime läänemeresoome keelt. Aga nemad on indoeurooplased. Ja ettekandja vaatab saali, viipab käega publiku poole ja annab mõista, et nagu teiegi, ülejäänud indoeurooplased. Ettekandja rõhutab veelgi mitu korda eestlaste-soomlaste ühtsust ja kõikide teiste ebameeldivat indoeuroopalisust. Ta püüab sisendada neisse süütunnet. Ma ei oska hinnata, kuidas see tal õnnestus. Aga loodetavasti said nad siiski aru, kes nad on .

Tarmo Kunnas on muidu ka meeldiv inimene. Eesti keeles oskab ta väljendada olulisimat. Hiljem veinilauas ei pea ta paljuku rahvusvahelise balti seltskonna keskel meenutada paari üliarmast eesti viisijuppi: ...viimse veretilgani!

Ettekandja väidete peale diskussiooni ei avata. Külma dušiga on indoeurooplased Soome Instituudis üle kallatud, nüüd võib nendega ka natuke arutada. Mitmesuguseid asju. Aga sellega tuleb kannatada, sest aplodismendid Kunnasele ei vaibu veel niipeagi. Iseäranis heast meelest muheleb Pariisi eestlane härra Vahur Linnuste. Pikkade pleekinud juuste ja heledate vurrudega erksa rühi ja ammendamatu energiaga mees. Vähemalt kümme aastat paistab ta oma aastatest nooremana. Milles on härra Linnuste ammendamatu elujõu saladus? Kitsamas ringis tuleb see teema ikka ja jälle jutuks. Nii mõnigi arvab olevat tõe lähedal, kuid... Mida arvab ta ise? "Vaata, mulle mõjub see hästi," lausub ta kord usalduslikult. Mis mõjub? Otsesõnu seda ei mainita, kuid süüvigem konteksti. Millist veini eelistab härra Linnuste söögilauas? See on ehtne portugali vein.

Ise ütleb ta selle kohta: "Prantsusmaal sellist enam üldse ei tehtagi, kõik tuleb vabrikust ja on hirmus keemiline, seal lisatakse säilitusaineid, kusjuures nende kemikaalide norm on Prantsusmaal veel mitu korda kõrgem kui Saksa- maal."

Härra Linnuste lahja, üheksakraadiline lauavein on toodud otse Portugali talupoegade käest ja on sada protsenti naturaalne. See ongi sajaprotsendiline naturaalsus, mis mõjub härra Linnustele hästi. Vahtides, suu ammuli, Pariisi südalinna keemilis-erootilisi reklaamplakateid, tasub seda meenutada. Euroopa naturaalsus on taandunud Portugali. Pariisi anarhist esitab küsimuse: "Millist teed läheb Eesti? Kas suudame säilitada oma rahvuslik-loodusliku elulaadi või mürgitame end ammendamatus koguses lääne säilitusainete, kontsentraatide ja muu naftaga?" Ümarlaua edaspidise juhtimise au kuulub Lyoni ülikooli professorile Eberhard Dennile. Sümpaatne kõhetu kuju.

Ta vabandab Edgar Savisaare, konverentsi suurejoonelisimalt reklaamitud külalise puudumise pärast. Kuid tal ei tule punastada, ka põhjus on tõsine. Nimelt on Savisaar valitud Eesti uue parlamendi presidendiks. Noh, selge, miks ta ei saanud tulla. Linnuste kargab püsti ja täpsustab, et viitsepresidendiks. Viitsepresidendiks, kordab juhataja. Savisaare puudumine ei muutu

sellest täpsustusest kahtlasemaks, pigem arusaadavus suureneb. Viitse-viitse-presidendiks, täpsustab Linnuste. Viitse-viitse-presidendiks, kordab juhataja tasasel häälel. Mingi helge tunne kipub nagu mädanevat. Ettekandja ei räägi, ta piilub arglikult Linnuste poole. Aga Linnuste ei täpsusta enam midagi. Savisaar on tõesti valitud viitse-viitse-presidendiks. Ettekandja ohkab, tõstab pilgu ja, uskuma jäädes, et ikka veel on siin balti küsimus, mitte mädamuna, alustab ta presiidiumilaua taha istunud tegelaste tutvustamist.

Läti viitsevälisminister koos kellegi kena daamiga, mugav soliidne härra "Vabast Euroopast", poola ajakirjanik, kes töötab Pariisis, Leedu...

Aga kus on siis Eesti esindaja, kes on meie huvide eest väljas, presiidiumilaua taga ei paista kedagi eestlast.

Aga siiski... tutvustatakse Eesti kohapealset saadikut, või õigemini vist asjurit, kelle ilus must krunn sügispruunides juustes on kenasti saali poole. Proua istub auväärsest esimeses reas. Ta ei kavatsegi presiidiumisse ronida. Tal siingi hea.

Nüüd on vist kõik vaidlejad teada, kuid siiski pole see päris nii. Härra Denn osutab kõige tagumistesse ridadesse, isegi minust mööda. Härra Denn osutab Jaapanlannat.

Vaadakem nüüd hoolega seda Jaapanlannat, koidupuna veel põskedelt lahtumata, ilusad suured ja pilujad silmad ahnelt presiidiumi uudistamas. Ridiküül poolavatult põlvedel, näpud valmis rabama märkmiku, diktofoni, *notebook*-arvuti, mobiiltelefoni või kurat teab mille järele. Eesistuja märgib jaapanlanna kohaloleku ära varjamatu uhkusega, Jaapanlanna kerkib oma kohalt, kui eesistuja temale osutab, publiku hindavad pilgud tõusevad üle õlgade teda seal viimases pingireas seirama. Jaapanlanna naeratab tagasihoidlikult. Eesti on Jaapani huviorbiidis. Seda on tunda. Pinge saalis kasvab. Tutvustatakse Jaapanlannat kui Balti küsimuste eriteadlast.

Juba alustavad ettekandjad kõnelemist. Räägitakse järgimööda, Denn raputab pipart, esitab küsimusi, ebameeldivaid. Korruga pöördub ta meie esindaja poole.

"Nelikümmend protsenti," ütleb ta. "Kas pole see alus multi-natsionaalsele riigikorraldusele?"

Must krunn teeb järsu nõksaku. Meie esindaja vastus on ilusas prantsuse keeles.

Mõelgem, kuidas kõlab selles keeles näiteks *vu le vu kusee avek muua*. Meenub teile mõni selline sume õhtu, küünlavalgus, poolik klaas punast veini, kuskil akna taga vaikselt loksumas meri, või tasane sabin katusel, või ritsikate sirin. Teie huuled aga valmistumas sosistama sõnu, neid kõige sobivamaid sõnu sellesse öösse. Teie aga ei leia neid sõnu. Mõtelge sellele ja arvake siis ise, kui hea oleks olnud omada siis mõnda prantsuse keelt. Kõik need hilisemad tülid, nääklemised ja närvilised sigaretid jäänuksid kaduvikust välja kiskumata, kui sel ööl olnuks teiega pisutki prantsuse keelt. *Voulez-vous*.

Aga meie esindaja suus on see keel kaugel oma malbest kõlast. Ei. Me kuuleme asjalikku, kohati raevukat, hetketi tundub, suisa vihast vastust. Must krunn liigutab end ägedalt: enne sõda oli meil homogeensus. Meil ei olnud neid siin üle kümne protsendi ja neil olid kõik inimõigused. Nad tulid siia hiljem. Miks nad tulid?

Hiljem vastab samale küsimusele ka Läti esindaja.

Tema jutt on laisk ja rahulik. Ta väidab, et kõik need inimesed töötasid tehastes, mis töötasid maailma, terve maailma hävitamise nimel. See on ilus kujund, see maailma hävitamine, see peaks mõjuma. Aga mõned poliitikud-humanistid peavad seda ebaõnnestunud argumendiks. Ka meie esindaja ei leia kohe kõige paremaid argumente. Siis lisab ta kiiresti, et me tuleme selle eksliku multinatsionaalse riigikorralduse teema juurde veel tagasi, kollokvium kestab ju veel kolm päeva. Aga kes seda hiljem mäletab, mille juurde tuli tagasi pöörduda... Sellegipoolest jätab meie esindaja kõigile erakordselt hea mulje. Hiljem väikese veini juures püütakse lausa ridamisi vahetada temaga mõni sõna. Meie esindaja naeratab võluvalt kõigile. Ometi on naeratus kuidagi kange. Meie esindaja kiirustab lahkuma.

Aga esitatud küsimuse juurde pöördutakse õnneks veel tagasi. Ja veel samal päeval. Siis, kui esimees Eberhard tahab hakata juba veinist juttu tegema, kui Linnuste kargab püsti oma kohalt ja haarab mikrofoni. Punkthaaval, iga argumendi järel täpselt näpuga õhku torgates võtab ta läbi eesti rahva süstemaatilise ümberrahvustamise ja venestamise teema. Ettekandja teatab, et remargi aeg on läbi, Linnuste loovutab mikrofoni, kuid saalist nõutakse, et tal lastaks jätkata. Linnuste kõneleb edasi. Veidi hiljem veini juures tänab saatkonna töötaja härra Linnustet, et too õigel ajal suu lahti tegi. Aga vein on muide väga hea.

Veini juurde alla saali, kus kunst ripub, ei jõuta siiski veel. Pole ju veel Jaapanlannagi sõna võtnud. Nüüd annab Eberhard Denn selle talle.

Jaapanlanna naeratab ja laskub alla presiidiumi. Ta teatab esimese lausega, selges inglise keeles väljapeetud lausega, et ei või rääkida prantsuse keelt. Prantsuse publik krabab kõrvaklappe. Jaapanlanna lausub oma teise ingliskeelse lause. Selgub, et ta ei ole prantslane. Seda oligi arvata. Keegi pole vastupidist osanud lootagi. Ta koostab veel kolm lauset, mõnevõrra sarnased, kuid kõik huvitavad. Need ei tule tal enam nii perfektses inglise keeles välja, viperusi, keelevääratusi ja pisukesi mõttepause tuleb vahele. Aga me saame siiski teada kolme asja, et Jaapanlanna ei ole eestlane, et ta ei ole lätlane ja et ta ei ole leedulanna. Seda kõike on huvitav teada. Sissejuhatus on olnud põnev, oodatakse lahendust, Jaapanlanna aga ei kiirusta. Paarist-kolmest järgmisest lausest ei selgu veel midagi, lausete täpselt hulka on ka raske määrata. Prantsuse publik kergitab oma klappe. Pisuke hämning lasub kuulajaskonna üle. Jaapanlanna jutust ei saada mitte midagi aru.

Korraga ütleb ta kõva, valju ja selge häälega: hô-hô-hô. Linnuste kuulab suure kõrvaga, kasutades lesta laiendina kumerpihku. Linnuste ei kohku

Jaapanlanna sellisestki avaldusest, tema näos ei liigu närv. Aga proua asjuri must krunn võpatab, teda ei jäta Jaapanlanna avaldus üksõikseks. Pole ka põhjust, sest tegemist on ikkagi Jaapanlanna kõige selgema mõttearendusega sel õhtul. Mõtelgem nendele Jaapani balti spetsialisti sõnadele oktoobris 1992 Pariisis, Soome Instituudis: õh-õh-õh. Kas pole need tähendusrikkad sõnad?

Kisub arvama, et Jaapanlanna ei oska inglise keelt. See pole siiski päris nii. Veidi mõelnud, koostab ta ka arusaadava lause: ma olen Jaapanlanna. Kõik on seda kogu aeg lootnud, nüüd on see kindel. Jaapanlanna jätkab erinevate häälikute sisestamist mikrofoni. Kaks sõna võtavad kokku ta jutu põhiidee, üks neist on *baltic* ja teine midagi *cooperation*'i ja *collaboration*'i vahepealset. Eesistuja tänab Jaapanlannat ja palub baltlastel Jaapanlanna küsimusele vastata.

Järjekorras seda tehaksegi. Lätlane sosistab oma kaunile kaaslasele midagi läti keeles kõrva. Kena lätlanna vastab talle pisut nõiduslikult naeratades prantsuse keeles. Jaapanlanna pilk eksleb sinna-tänna. Sõna võtab ka poolakas, väga pikalt räägitakse ja prantsuse keeles. Viimase kõneleja kõne lõpus ulatab keegi, oli see nüüd ameeriklane, vist ikka "Vaba Euroopa" härra, Jaapanlannale kõrvaklapid. Jaapanlanna paneb need endale pähe. Sellega on ka tema küsimusele vastamine lõppenud. Jaapanlanna ei ole kõigest kõneldust mitte midagi aru saanud. See ei paista teda aga heidutavat. Lõpuks ometi pääseb ta tagasi oma kohale. Väsinult vajub ta toolileenile. Jaapanlanna näib unistavat. Ei tea ainult, millest ta mõtleb. Ehk Pariisist. Jaapanlanna on kaugelt Jaapanist Pariisi sõitnud. Pariis muide, nii räägitakse, aga see on ka tõsi, on ilus linn, siin üldiselt käib palju inimesi. Mõned siin armuvad, mõned siin lahkuvad. Turistid, noh parem osa neist, ööbib vahel ka silla all. Nii väga tahaks ju näha Pariisi. Hotellid aga on kallid või nii, hotell "Ritz" näiteks... Jälgisin sealt väljuvaid inimesi kolme tunni jooksul, ja neistsamustest, kes selle aja jooksul sealt siis väljusid, moodustas nelikümmend protsenti Jaapanlannaga sarnast tõugu rahvas ja viiskümmend protsenti sedamoodi rahvas nagu Jaakobi järglane, kes elab hetkel Ameerikas. Ülejäänud kümme protsenti hotelli "Ritz" sisse- ja väljasõeluvast inimsusest moodustas kellegi pornotähe ihukaitsemeeskond.

Aga Jaapanlanna on Pariisis. Balti teema on kuum.

Ümarlaud jätkub. Jaapanlanna näib tukkuvat. Informatsioon Eesti kohta, tõepärane informatsioon, jõuab kuhugi, jõuab Jaapanisse, kui jõuab, kes teab...

Ja siis taban end järsku mõttelt, et Jaapanlanna võib olla sürrealist. Sel juhul on Jaapan meile lähedal, väga lähedal.

Ühel päeval tundub, et Eesti ja Jaapani saatkondki on lähestikku. See on muidugi rumal eksitus. Eesti päris õige saatkonnahoone lammutati venelaste poolt maha ja selle asemele püstitati vene ühiselamu. Naaberriigi saatkonnatöötajad elavad seal. Aga kust leida siis Pariisis Eesti esindajat?

Eesti saatkonda on lihtne leida. Kõnnid mööda avarat Montmartre'i bulvarit, kuni puiestik läheb üle Haussmanni puiestikuks. Kõnnid paremal pool bulvarit ja muudkui loed lippe. Kõigepealt on Prantsuse enda lipp, siis Ameerika, siis tuleb veel salkade viisi lausa lippe. On Inglise, Itaalia, Jaapani, koguni Soome,

puudub küll Poola, aga siis on jällegi Ameerika oma ja kordub ka Prantsuse enda lipp. Midagi pole parata, Eesti lippu ei ole, tuleb minna tagasi. Mõelgem veidi järele ja alustagem uuesti. Eesti lippu ei olnud, kuid milliste riikide vahele võiks Eesti nii oma tähtsuse, maailmamõttelise osaluse ja muu poolest jääda. Kes pakub õigesti. Mina teen seda. Ameerika ja Prantsuse enda. Niisiis. Tagasi kohe esimeste lippude juurde, mis piiritlevad üht suurte klaaside ja luksusliku sisustusega hoonet, see on mingi restoran. Siseneda sinna pole mõtet, uksehoidja tõttab sulle kohe vastu, aga maksta ei ole seal hea. Seda on ebameeldiv teha. Tuleb astuda nõks edasi ja seal, otse Ameerika lipu all, on ilusas vaskraamis uks. Lükka see lahti ja astu aga sisse, ei mingit uksehoidjat, ei mingit segamist. Muidugi tuleb suunduda lifti. Seal võib kuulda selget läti või leedu keelt, sellest pole midagi, need inimesed väljuvad enne teid. Aga kui nad paluvad teil vajutada nuppe, siis naeratage ja tehkegi seda, pole mõtet vaielda, balti ühtsus on ka siiski midagi väärt. All ukse kõrval on teejuht, mis märgib Eesti saatkonna asukohaks korruse number kuus. Liftis te sellist numbrit aga ei leiagi. Ka nüüd pole mõtet kaotada pead. Tuleb vajutada rahulikult numbrile viis ja minna üks korrus jala. Uksel on kell.

Uksel on kell. Julgeolekuküsimused on saatkonnas päevakorral. Varsti lahendab Prantsuse valitsus selle. Ühele lauale saatkonna ruumides paigaldatakse ekraan, mis näitab pidevalt olukorda ukse taga. Igapähele siis juba ei avatagi. Sest olukord on pinev. Seesama suur restoran ohustab pidevalt Eesti saatkonna julgeolekut Pariisis. Vähe sellest, et Eesti lipuvarda augu on nad ära kasutanud oma firma ülemaailmse tähtsuse markeerimiseks, surudes sinna sisse varda USA plaguga. Ei ole just haruldane juhus, et sama restorani suured ja tugevad, pikaajalise kapitalistliku töö kogemustega riigi töös karastunud puusepad püstitavad Eesti saatkonna ukse ette mingeid tellinguid või muidu mõtteerksaid konstruktsioone. Saatkonnatöötajate arglikele lähenemiskatsetele, mis kantud ju üsnagi õiglasest soovist vabastada tee diplomaatilise korpuse liikmete, teiste riikide suursaadikute mõnede harvade külaskäikude hõlbustamiseks, vastavad jõulised prantsuse puuraidurid mõneti kõhedust tekitavalt ühemõttelise äraütlemisega. Pole midagi parata, kõjgiga ei suuda Eesti diplomaadid veel leida kontakti. Kuid noore iseseisvuse kindlustamisel ei kohku nad siiski tagasi, küll nad õpivad.

Eesti saatkonnas töötab kaks inimest. Proua asjur ja Mauro. Viimane palka küll ei saa, aga proua asjur annab talle ka.

Saatkonnas on alati väljas palju huvitavat materjali. Ajalehe "Balti Iseseisvus" viimased numbrid, voldik eesti vaatamisväärsustest, üks kribukrabuline Eesti kaart, mis näitab arhitektuuriväärtusi, ja igasugu muid voldikuid, kultuurisündmuste kohta ja nii.

Kui õnnestub siseneda ülejäänud ruumidesse, saatkonnas on umbes kolmneli tuba, siis võib pilku heita ka kingitustele. Prantsuse riigi kingitustele. Põhiliselt on need tehnikaimed.

Erilist tähelepanu väärib arvutisaal. Arvutiks on siin IBM tüüpi, 286 või 386 protsessoriga, mõlema pehmeajuri ja kolmekümne megase kõvaajuriga kollakashall riist. Selle kõrval aga Laser Jet IIP trükkal. See on hea valik. Arvuti ise jookseb ka ladusalt. Eesti Välisministeeriumist on saadetud ka tarkvara. Selleks on programm ILMOTAR. Programmi käivitamiseks tuleb kirjutada ILMOTAR ja vajutada nupule *enter*. Programmi käivitamisel ilmub ekraanile sügavamõtteline teade, et ümbriku laius on väiksem kui kümme. Selle alla on kirjutatud *Okei*. Kõik see jutt on paigutatud ilusasse sinisesse kasti.

Tegelikult ei ole vajagi ümbrikega jantida, programm sisaldab nimelt telefoninumbreid. Eesti telefoninumbreid.

Siit võib leida igasuguseid numbreid. Tulemused on sageli üllatavad, kuid saatkonnas ollakse nendega juba harjunud. Programmi olulisim voores on võimalus leida üles klasside järgi firmasid. Näiteks, mis merega seotud. Kindlasti on võimalik leida, kui õigesse lahtrisse kirjutada õige sõna. Olgu selleks näiteks "merelaevandus". Tulemuseks saaksime siis ideaaljuhul nii Tallinki, Estlinki, Baltlinki, ja mis linki tahes telefoninumbreid. Paraku, programm küll sisaldab kõiki neid linke, kuid klasside "merelaevandus", "praamin-dus", "laevandus", "merehaigus" ega "palgiparvetus" alla nad ei mahu. Mille alla aga mahuvad, seda ei tea saatkonnas keegi. Saatkonna töötaja arvab küll, et tuleks otsida mõiste "lingid" alt, kuid ta ei ole seda võimalust veel proovinud.

Õigustatud on küsimus, kas polnud programmiga kaasas ka klassifikatsiooni kirjeldust. Ei tea. Kui oli, siis nüüd enam igal juhul ei ole. Sellele kõigele vaatamata on Eesti saatkonna telefonid pidevalt kuumad.

Üks vaidlejaist tõstab häält: "...süsteem, alustame uuesti, seda probleemi vaatame tõsiselt, mitte nii nagu nalja, mitte nii tõsiselt."

Ma saan aru tema erutusest. On tõesti kuradi kahju, et Euroopa Ühendusega liitume parimal juhul alles aastal 2000.

Leedu kõnemees peatub hetkeks ja järg läheb poolakale. Vaatlusaluseks probleemiks on, kas Poolal on Leedule midagi ütlemist.

Kõneleja on enesekindel, jutt selge.

Poolal olid ambitsioonid Leedule, kuid 45 – 46 poolakad lahkusid. Nad läksid igale poole ära. Nüüd Poolal Leedule pretensioone ei ole.

Aga ometi ei takista see selge jutt Leedu poliitikut viimasel kollokviumi-päeval kinnitamast, et Lauristini ettepanek...

Ettepanek, mille Lauristin tegi 1991 jaanuaris (kui arutati Balti riikide koostööd), nimelt et iga riik peaks tegema koostööd oma naabriga. Eesti seega Soomega ja Leedu näiteks Poolaga. Selline ettepanek näitab Lauristini poolt Leedu tingimuste mittetundmist, pehmelt öeldes, muidugi, arvab Leedu esin-daja.

Leeduka jutus on veelgi huvitav punkt. Ta kinnitab, et Leedu sõlmis esimesena vastastikuste suhete lepingu Venemaaga. Väga vabalt oleks see leping võidud sõlmida korraka kõigi Balti riikide ja Venemaa vahel, kui Läti

ja Eesti ilmutanuksid vähimatki koostöövalmidust. Paraku nad seda ei teinud ja nüüd on nad ilma vastastikuste suheteta Venemaaga. Paras neile, võiks lisada. Ettekandja ei paista üldse märkavat, et leedukate lepingus on selgelt kirjas hetkel kehtivate piiride põlistamine Venemaaga, mis leedukaid ju ei häiri, sest see tähendab Poola käest tüki kättesaamist. Poolakad läksid aga sealt juba niikuinii ära, seega ei ole mingit põhjust Poola – Leedu pingeiks. Ometi nimetab leedukas Zalyš Lauristini ettepanekut, et Leedu võiks teha Poolaga koostööd, Leedu olude mittetundmiseks, kui nii leebelt öelda.

Lauristin on muidugi varemgi mööda pannud. Kui Undusk küsis ta käest, mida imelikku tundub olevat maalil, mis kujutab Tartu Ülikooli. Ülikoolil oli neli aknarida. Lauristin ei märganud seda. Aga tal oli ka vabandus varnast võtta: ta seletas üksikasjalikult, miskaudu ta tööle sisse ja välja käib ja et sellistel liikumistingimustel ei saa ta kunagi nähagi, mitu rida aknaid Ülikoolil on. Ja näed, nüüd siin Pariisis tuleb jälle Lauristin jutuks, jälle pole ta midagi märganud. Kustkaudu see Lauristin küll liigub, ei tea. Vahest pole ta kunagi liikunud üle Leedu-Poola piiri. Marsruudil Vilnius-Belostok näiteks. Ma ei tea, kas see seletab midagi, võib-olla mitte palju. Siiski, mõned näpunäited.

Piletikassa asub, kui jaama sisse minna, siis paremat kätt, informatsiooni-luukidest mööda, vasakut kätt nurga taga. Ronge sõidab päevas Poolasse neli. Üks öösel kell kaks, järgmine hommikul kell viis, siis kell kaks päeval ja veel üks. Jõudnud piletikassani, pole mõtet minna infoluukide juurde tagasi, et küsida, miks Poola kassast keegi midagi ei müü. Infoluugi ees on pikk järjekord. Umbes veerand tunni pärast, kui jõuate luugini, sinna karjuge aga julgesti vastu plekist ja udust klaasi, ta kuuleb teid küll, kuigi teie teda ei näe ja raginast, mis musta riidelapi alt väljub, midagi aru ei saa. Vastus on, et tema ei tea, tema ei müü pileteid. See on ka õige. Küsida, kas pileteid on, pole mõtet. Ta kordab oma eelmist vastust, aga õige vastus on jälle tegelikult teada. Pileteid nimelt ei ole.

Rahulikult jääge aga Poola luugi juurde. Te peate maksma 200 rubla ja 10 dollarit. Dollaritega teil muidugi raskusi pole, kust aga saada Vene rublasid, mõelge ise. Kohe Poola luugi kõrval on *change-Wechsel*-luuk, aga see on sageli kinni. Ostab ka Eesti kroone. Juhul, kui Leedu on vahepeal oma raha kehtestanud, võib kõiges selles osas olla muutusi, sellepärast et see jutt siin on selle kohta, kui on oktoober 1992, seepärast on parem kohapeal ära käia ja kontrollida. Muidu keegi Eesti kroone ei taha ja Soome markasid ka mitte. Mis koostööst saaks juttugi olla?

Kaks minutit enne rongi saabumist tehakse Poola luuk korraks lahti ja müüakse korraga üks-kaks piletit. Kui olete mitmekesi, leppige varakult kokku, kus Belostokis kokku saada, sest kui te pääsete luugi juurde, see teil aga ei õnnestu, kui te pole varakult rakendanud tõhusat strateegiat, siis arvestage sellega, et kui üks teist on ära sõitnud, siis teine võib-olla jõuab talle järele alles päev hiljem, sest vahepealsetele rongidele ei pruugi olla ühtegi piletit.

Nii kui luuk avatakse, ummistab terve saali pealt kokkutormav rahvamass juurdepääsu sellele. Olge selleks valmis. Teie ainus võimalus on seista, jalad

harkis vastu luuki, hoida luugilaudadest kinni ja mitte paigalt liikuda. Kuna te vaevalt suudate üle kahe-kolme tunni niimoodi vastu pidada, siis vahetage üksteist iga paari tunni tagant välja, kes parajasti vaba, see püüdku puhata. Töö on raske ja kurnab lõpuks välja. Kõige olulisem on üldse luugi juurde pääseda. Aga püüdke tasahilju ja kavalusega, aeg-ajalt mõni nõrkeb või on nii uimane, et teil õnnestub ta eemale nihutada.

Kui teiega juttu tehakse, siis ärge väga segast juttu ajage. Siin on oluline solidaarsus ja hea vastastikune läbisaamine. Õelge, et triikraudu või patareisid. Televiisoreid ärge õelge, sest vaevalt on teie seljakott nii korrapäraselt neljakandiline. Siin ei maksa kahtlust äratada. Siin on tõsised inimesed. Kui keegi teile mainib, millisel turul tema müüb, siis õelge lihtsalt, et teie müüte mingil muul turul. Kui küsitakse millisel, õelge, et Vladek teab, aga tema on ju teie poola partner, ta juba ootab teid.

Kui te aga ajate mingit segast juttu, mis lühidalt öeldes seisneb selles, et te ei sõidagi Poolasse vene elektroonikat müüma, siis arvatakse, et te olete loll või peast põrunud, ja püütakse kõrvaldada. Kõrvaldada luugi eest, ma mõtlen.

Mingit piirivalvet pole teil vaja karta Leedu piiril. Leedust välja sõitnud, avastate te nimelt, et rong siseneb vahepeal rahulikult Valgevene riiki, ehk SNGsse, ehk ikka sinna, kus on roheliste pagunitega piirivalvurid. Teil pole Vene, SNG ega Valgevene viisat. Aga sest pole midagi. Saabub Grodno linn. Siin peatub rong. See piiratakse sõdurite poolt (russism!) kohe ümber.

Mõni õnnetu püüab ahelikust läbi lipsata ja end rongi peita. See tal ei õnnestu. Valvsad piirivalvurid tirivad ta nappipidi välja. Veidi hiljem võiksite seda meest lähemalt vaadelda. Ta nägu on korrapäratult lõhki ja ta näib nutvat. Oma asjad pange rahulikult hakkama ja peske põrand puhtaks enne, kui need valvsad mehed tulevad, juhul kui teil on muidugi midagi, mis kardab määrumist. Kui nad lahkuvad, siis korjake oma asjad jälle põrandalt kokku. Ja tänage õnne, et läbi pääsesite. Miks on need mehed seal Grodno jaamas nii karmide nägudega, miks otsivad nad teid nii halastamatult läbi? See saaks teile selgeks, kui te veedaksite ühe öö Grodno linnas. Kui teil on kunagi olnud pimesoolepõletik, siis te teate, mis tunne see on. Mis tunne on viibida maailma umbsooles. Kui te olete aga Grodnos ja püüate sealt pääseda Poolasse viivale rongile, siis ootab teid ees erakordne elamus. See on tunde vältav lainetamine ühtlaselt lainetavas inimmeres õndsusele viiva värava ees, oh kui tilluke on see värav, võrreldes lõputu inimmerega, mis on ummistanud kõgu risttahukakujulise saali. Selle ihaldatud värava kohale on kirjutatud: Tamožennaja. Põhiline, ärge kaotage teadvust. Vaadake hoolega neid saapaid, mis hiigelsuurte pampude all tammuvad, ja te mõistate, kui oluline on mitte kaotada teadvust.

Kui sõidate Tallinnast Helsingisse, teil on Soomest läbisõiduks ühepäevane transiitviisa ja te jõuate Helsingisse kell pool üksteist õhtul, sest teie sinilind ootas seitse tundi lainetuse taltumist, aga pärast liigutas end ikkagi vaevaliselt ühelt lainelt teisele, ja kui siis härra Soome piirivalvur arvab teie passi uurides, et ega te vist see päev enam kaugemale ei jõua, siis ütlege rahulikult, ega vist, võtke oma pass ja suunduge Helsingi öösse. Kui olete Tallinnast tulnud, tundub

Helsingi nii värviküllane, sõbralik, rikas, kaine ja rahulik. Tänavatel vuravad ilusad autod, Stockmanni kaubamaja särab. Siin on just nagu Läänes. Muidugi võite te selles kõiges pettuda, kuid siis tuletage meelde, et te ei ole mitte Poola – Leedu, vaid Eesti – Soome, mitte Belostoki, vaid Helsingi linnas...

Mis teid pidi liigub Lauristin. Vanajumal ehk teab.

Poolal ei ole Leedu suhtes ambitsioone.

"Vaba Euroopa" härra naeratab laialt mõttearenduse peale raadiojaama "Vaba Euroopa" edaspidisest osast, kohast või mõttest – Ida-Euroopa olevat ju vaba!

Ta toob näite Lätist. Ühes Läti juhtivas ajalehes pole viimastel aastatel olnud kordagi valitsusvastast kriitikat. Ei saa lõpetada "Vaba Euroopat" lähimatel aastatel. Tuleb jätkata. Sest see ülesanne, mis on "Vaba Euroopa" ellu kutsunud, on ikka veel täitmisel. Informeerida!

"Jah, just," haakub ameeriklane. Kes saab aru, miks on Iisraeli raha nimi uus seekel? Mina püüdsin, ei saanud.

Ameeriklane räägib: "Nüüd, et kapitalism enne, siis demokraatia..."

Enne oli, et vabadus enne, siis demokraatia ja nii edasi. Ameeriklasele tundub, et demokraatiat lükatakse Baltikumis kogu aeg edasi. Igasugustel põhjustel. Tundub kahtlane. Hiljem väiksemas seltskonnas Baltikumist kõneldes tunduvad veel nii mõnedki asjad kahtlased, lausa õudsed.

Üks auväärsetest väliseestlastest on kõnelnud ühe balti poliitikuga, kes on korruptsioonivastase võitluse komisjonis ühes Balti riigis. Aga millises – see on saladus, ka kõik muu. Elu nimel.

Sellest korruptsioonivastasest võitlusest vaimustusse sattunud, tegi lugupeetud väliseestlane balti poliitikule ettepaneku kirjutada kahe peale artikkel või intervjuu korruptsioonivastasest võitlusest selles riigis ja see Eestis avaldada, et oleks, millest õppida. No mõte oli muidugi hea, kuid korruptsioonispetsialist kiirustas kiiresti eemale. Miski teda ilmselt ehmatas. Või lõi verest välja. Ilmselt mõlemat korruga. Ega ta ei tahtnud väga kirjutada. Õieti öeldes ütles ta, et teda võidakse ära tappa, kui ta midagigi kirjutaks korruptsioonist. Eestlased organiseerisid paar viisakusavaldust ja südamliku vabanduse. Aga igaüks on vahest loll, vabandas ennast eestlane, kes oli ebaõnnestunud ettepaneku teinud: "Võidakse ära tappa. Ma ju ei tahtnud seda, kust mina võisin teada?" Ta muidugi ei võinud teada, ta on ju väliseestlane.

Täielikus hämmingus jätkab too väliseestlane: "Ta ütles mulle, et nende riigi pealinnas on kõik kohvikud ja restoranid maffia kontrolli all."

See väide tekitab pika vaikimise. See on liig uskumatu, et olla tõsi, seda on isegi võimatu ette kujutada. Siin, Pariisis. Mis asja see võiks üldse tähendada. Kes kujutaks endale ette, et mingi maffia tunneks huvi kõikide McDonaldite, PizzaFactorite, taani, hiina, jaapani, saksa, oi kurat teab mis restoranide ja tont

teab veel mis lugematute söögikohtade vastu. McDonaldid Maffia konkureerimas McKanaMAffiaga?

Aga kui juba tundub, et seda on võimatu ette kujutada, tasub meenutada risttahukat maailma umbsooles. Tohtu ühtlaselt lainetav rahvamass vabadusse viiva värava ees. Tamožennaja. Pääsemine. Ära siit. Kui palju on nende pääsenute hulgas neid, kes ei kavatse enam iialgi tagasi pöörduda, enam ei taha ühtegi triikrauda üle tassida, ainult ära siit. Seal ootab sind küll vaid Poola, kuid selle taga on juba Saksamaa. Ja kuskil on isegi Pariis. Pääsemine. Vabadus. Kuskil on kohvikud ja restoranid, baarid ja köögid, mis pole maffia kontrolli all. Kus seesuguse mõttetustmega jama keegi ettegi ei kujuta.

Vaikus ei püsi õnneks kaua. Keegi teeb õnnestunud nalja, pinge hajub, õudne painaja kustub. McDonaldisse võib jälle kartmatult minna võileiba sööma. Vahel on need muide päris maitsvad.

Ainult Eesti saatkonna akende alla topivad nad mingeid totraid lippe ja kolistavad pannide ja pottidega ukse taga. Seda muide ei või neile andestada:

"Mis on Rootsi huvi," küsib rootslane saksa keeles.

Rootsi kompenseerib pärast 1945... teatavate otsuste mõningast moraalset kahju, Rootsi nüüd annab Eestile, Lätile raha...

1946 andis Rootsi 146 baltlast Venemaale raudus kätega välja.

Selle kohta kirjutas Albert Viirlaid oma raamatusse "Surnud ei loe" järgmised read: "Tead, mis mina ootan: et vene tankiroomikud ragiseksid ühel päeval üle Rootsimaa külade ja viljaväljade ning et punakotkad situksid täis nende idiootsusest kiiskavad linnad! Just – seda ma soovin, ja ma naeraksin..."

Minule Rootsis meeldis. Eriti Peetri kirik. Kõndisin ümber selle ja heitlesin himuga.

Jooks ühe kohvi. Aga see-eest ei sööks mitte midagi. Jooks ühe kohvi ja võtaks hästi palju suhkrut juurde. Võtaks pihuga. Neid saab ju ise võtta. Ja krabaks ka koorekesi pihuga. Aga neid ei paneks kohvi sisse. See teeb kohvi lõrriks, see ei turguta. Jooks – ei jooks? Sest see on neetult kallis. Igal juhul ei või kohvi juurde mingit saia osta. Aga süüa tuleb. Tuleb süüa rosinaid. Need on sul kotis, neid tuleb sealt pihuga võtta ja suhu toppida. Aga sa ei taha seda hästi nagu teha. Kui olid söönud mitu pihutäit ja siis oma ligast kätt vaatasid, mille küljes tilpnesisid tillukesed valged olendid – ussikesed, rosinaussid, tahtsid sa ju juba rosinakoti minema visata. Aga sa ei teinud seda. Ka praegu klammerdub su käsi koti külge, sa kõnnid juba mitmendat ringi ümber Peetri kiriku, on varajane hommikutund, külm on su üles peletanud, sa ootad, millal kirik avatakse, et minna ja süüdata küünal. Kirikud on siin hubased ja soojad, sa oled Malmö linnas. Võtad ühe rosina. Natuke kahtlaselt haiseb, aga pealtnäha ikkagi korralik pruun. Igaks juhuks kisud ta lõhki ja oma kokkumuseks näed – seal see väike loomakene ongi. Sa raputad ta maha ja sööd rosina ära. Hetkeks

läbibstab su maitsesagaraid magus erutus, midagi mõnusat on kõhus, aga siis on kõik möödas. Ja sul on nälg. Sa lähened uuesti kirikuuksele, kell saabki üheksa, kell lööb, sa pistad käe kotti, pigistad rosinad tugevasti pihku. Punas-
test tellistest kiriku rohekas torn puurib kargesse sinisesse taevasse, hetkeks
suled silmad, söömise meelsus lööb su segaseks, aga siis astud üle pühamu
läve. See rahustab.

Arutatakse jälle Balti ühtsust. Üks prantsuse professor ütleb:

"Me oleme kogu aeg sõdinud, nüüd peaksime mõistma ka Balti riike, me ju
isegi oleme tegelikult üllatunud, et ühineme."

Euroopa ühineb ja nüüd vaadatakse endist NSVLi ja muid lagunevaid
Ida-Euroopa riike pahase pilguga. Ise on nad kogu aeg...

Landsbergise populaarsus on Leedus langenud. Suur-Leedu, mis laiuks
Soome lahest Gediminase tornini, on ebaõnnestunud. Aga Landsbergisel oli
isegi uue riigi nimi välja mõeldud... Eestis ei ole sellest kõigest pea midagi
räägitud. Balti Nõukogu tegutseb ja tundub, et koostööga on kõik korras.
Leedu, Läti ja Eesti välisministrid kohtuvad üksteisega abiaruteludel kuskil
läänერიიგი pealinnas. Ja ka siis on Leedu minister sageli just ära sõitnud.

Aga 1919 olid nad kõik kolmekesi Pariisis. Siis nad mõistsid üksteist. Hiljem
koostööst vaid räägiti. Paraku. Mis saab nüüd?

Teema peaks ka Jaapanlannat huvitama. Vaatan kartlikult tema poole, ega
ta ometi ei lahku. Minu suur soov on küsida Jaapanlannalt, kas ta armastab
Dalid? Kas on sürrealism tee Eesti mõistmisele maailma poolt? Kas olen ma
avastanud tarkuse kivi?

Aga hiljem veini juures vestleb temaga nii süvenenult keegi agar härra...

Ja kõik minu lootused suvatsevad luhtuda – Dali ja Jaapanlanna vaheline
relatsioon jääb minule teadmata. Jaapanlanna kummardab, surub prominentide
kätt ja lahkub. Lahkub naeratades. Ma vaatan talle järele ja minu pilgus on vaid
üks küsimus: Jaapanlanna, kas sa armastad Dalid, kuid ma ei torma talt seda
küsimä. Ma tardun oma küsimuses. Hüüdjä hääil kõrbes teeb mu sees tormi.

Mis oleks ta mulle vastanud, kui ma oleksin tema käest seda küsinud? Mis
oskab inimene vastata küsijale, kel küsimus põleb suus, silmis helgib teadmis-
janu. Ei muud, kui kastet küsija huultele, rähma silmle. Ma poleks naganüi
seda talt otse küsides teada saanud. Jaapanlanna on viisakas. Ja ometi on
Fortuunal mullegi oma ande jagada.

Seisan Pariisi Moodsa Kunsti muuseumis, ühes tagumistest saalidest. Pierre
Soulages'i "Peinture 14 Avril 1956" ees ja proovin tabada selle mehe selle
aasta selle päeva meeolelu, imetlen tema musta pintsli jõulisi lööke vastu suurt
lõuendipinda, jälgin pilguga laia pintsli metsikuid hoope vasakult ülemisest
nurgast keskele, siis veidi paremale üles, siis järsk kaar vasakule alla... Juba
liigub mu käsi vaikselt püksitaskus, aimates mikrotasandil järgi Soulagesi
pintsli kirglikke hoope, kui korraga, silmanurgast olen kogu aeg jälginud ka

Jackson Pollocki "The Deep'i" 1953. aastast. "The Deep" on üks valgemaid maale Pollockil, kesk neitsilikku pinda pritsitud must värv sulab silmanurgast kokku kitsaks praoks – "The Deep", ja hetkeks riivab seda ameerika sügavust miski idamaine.

Katkeb minu ajatu sild Soulagesi vaimuga, pöördun tast ära ja tõesti – nõtke jaapani selg libiseb kiiresti mööda Jackson Pollocki maalist "Number 26A". Jaapanlanna on siin. Lootes, et ta pole mind märganud, tõmbun Simon Hantai hiigelsuure lõuendi varju. Aga ei, ta pole mind kindlasti märganud, hajameelselt, vaid nappide pilkudega pildipindu heidutades, liipab Jaapanlanna edasi. Ekspressiivsed abstraktsionistid ei paelu teda. Kuid kas peatub ta sügavas õdangus sürrealistide saalis, andub ta seal oma lemmikkunstnike esprii raugesse rüppe. On seal tema siht, maailmavaateline panteon, kuhu mahub ka Balti küsimus. Kui mahub. Ja kui eriti ei mahugi, mis siis. Kus olekski Miro, Tanguy, René Magritte'i ja Brauneri kõrval kohta Savisaarele, Toomele, Titmale, Nugisele või Liia Hännile?

Aga see kõik vajab alles selgitamist. Sest praegu suundus Jaapanlanna alles Alberto Giacometti skulptuuride saali. Silmitsen Max Ernsti "Ubu Imperaatorit" ja ootan, millal Jaapanlanna sealt Femme Assise ja Femme Nue Debout' juurest tagasi tuleb. Kolme daami seltskond ei vältagi pikalt. Juba tuleb Jaapanlanna sealt tagasi, mina aga olen takerdunud Imperaatori vurrinõela, hetkeks mulle näis, ta juba keerleski, aga miks ta vurrab, mis oli üldse Ernstil selle vurrkuju taga: kas Ernst oli sürrealist? Või pigem eelkäija, hüüdja häääl kõrbes. Ja samas on Jaapanlanna kadunud.

Just oli ta sisenenud kitsasse koridori, Lucio Fontana imepäraste taieste vahele, aga nüüd on ta kadunud. Ehk on ta juba seal?

Kiirustan Dali enda juurde. Femme, Cheval, Paranoiaque ja jään ootama. Kõrvalpildil pudenevad noodisipelgad mööda klaverit laiali, akordid säravad kuue Lenini imelises paistes. Ootan. Ootan Jaapanlannat seltsis Daliga. Jaapanlanna ei tule.

Kuidas teadvustada maailmale Balti küsimus, kuidas teadvustada paranoia. Kas paranoiat saab teadvustada. Ja ükskord on Eesti riik.

Ootasin kollokviumi jätkumist ühel järgmisel päeval Crete'i ülikoolis, vestlesin kellegi noore ja prillidega vene üliõpilasega. Temagi oli tulnud kuulama, Baltikum huvitab tedagi. Tal oli küsimusi. Teda huvitasid venelaste inimõigused Eestis. Ta käitus erakordselt sõbralikult, ta oli võib-olla Prantsuse salateenistuse agent, spetsiaalselt saadetud minu isikut tuvastama. Kollokviumi teine pool pidi kohe algama.

Kahe tunni pärast istusin ikka Crete'i ülikooli fuajees ja konverents pidi jätkuma, istusin Crete'i ülikooli fuajees ja ootasin. Ootasin kokku kaks tundi. Too vene noormees ootas koos minuga. Esimesena naasis poolakas. Vene noormees tundis teda, nad rääkisid vene keeles. Poolakas ütles, et tema vene keel pole hea, ja põhjendas, et ta ei räägi seda kunagi, tal pole seda kunagi vaja.

Siit võib tuletada, et ta ei külasta kuigi tihti, või tähendab ei külastagi üldse Venemaad. Ilmselt ei korraldata Moskvas veel rahvusvahelisi Balti kollokviume. See on muidugi idas suur viga. Vene noormees küsis, miks teise poole algus viibib. Professor Poolast seletas: "Prantslased armastavad süüa. Nad tulevad kokku, istuvad ja räägivad natuke ja siis lähevad sööma. Nad söövad palju ja kõige olulisemad jutud räägivad nad ka söögilauas. Ja siis söövad nad veel ja söövad ja söövad ja söövad..." Hamburger minu kõhus keeras teist külge. "Ja siis istuvad ja räägivad nad veel natuke." Poolaka juttu kuulates meenub Malmö kiriku torn.

Lõpuks tutvustatakse mind vajalikule inimesele. Seekord ei ole ma enam noor eesti kirjanik, noor eesti eksperimentaalkirjanik, ega noor, kuid mitte noorkirjanik, vaid täiesti segi kirjanik, ega muud säärast jama. Ma olen eesti geenius. See mõjub kohe. Kõik ukсед avatakse. Linnapea vastuvõtt on varsti algamas... olete oodatud.

Reklaamida end Läänes alla geniuse on puhas nürimeelsus. Ma ei tea, miks geenius mõjub, aga arvan, et selles on midagi bioloogilist. Siin on tunda vere, higi ja sperma hõngu. Nagu Kopenhagenis, pargis, lebades ühtlasel kasutatud preservatiivide kihil, hingates sisse laguneva valgu imajat aroomi, olles vaikes leinas mustmiljoni spermajütsi haul. Geenius – see on ainus, mis veel mõjub, kui reklaamida iseennast. Toidupasta, kohvikreemi, Renault-auto ja muu keemilise produktiga on lugu teine – seda reklaamib vaid seks. Seda reklaamib Kadi Johanson. Roheline naine. Kõik metrood on teda praegu Pariisis täis, teda on igal pool. Ta meeldib kõigile.

Kopenhagenis. Krystal-Gade tänaval sünagoogi kõrval kohvikust õhtul väljudes, kaalusin kolme võimalikku ööbimiskohta. Esiteks Rosenborg Have, teiseks Botanik Have, kolmandaks Orstedsi parken. Kõik kolm aeda olid aiaga piiratud. Olin juba Rosenborg Have aiast üle ronimas, kui silmasin püssimeest. Vana tukk, ei tea mis ajast, seljas, kõmpis seal ringi ja kaitses kuningat. Otsustasin minna edasi. Botaanikaaed oli samuti lukus, kuid selle kõrval oli uhke villa. Plaanisin pugeda villa triiphonesse sooja, kuid igaks juhuks siirdusin veel uurima ka Orstedsi parki. See park oli lahti. See oli hea. Kõndisin mööda järvekallast, uni kippus juba silma, silmasin kena elupuusalu otse aia ääres. Koht tundus vaikne ja mõnus, Andersens Boulevardil lõputult tuututavate autode kära siia ei kostnud. Koht oli otse südalinnas – ja just hea! Ronisin aia äärde, mille küljes märkasin linnupuuri. See oli väga madalal, nii minu silmade kõrgusel. Tal oli kaks väikest auku ja üks laulmispulk. Ma ei hakanud linde, kes küll kõigi eelduste kohaselt pidid olema pesitsuse lõpetanud, segama, vaid kerisin magamiskoti lahti ja vajusin unne. Linnupuuri lähedus sisendas kindlust, et koht on vaikne ja rahulik, et siin ei häiri mind keegi. Laternate valgus ka siia ei ulatanud. Vaevalt olin saanud alustada esimeste unefilosofiatega, kui mingi pomin mu üles äratas. Mingid tüübid sõelusid must mööda edasi-tagasi ja arutasid midagi isekeskis. Mis kurat see siis olgu? Magasin edasi. Keegi hingas mulle näkku, avasin silmad, hingeldaja kohkus ja tõmbus eemale. Mõne aja pärast ronisid minu magamiskoha juurde aina uued ja uued

tumedad kogud. Mõte, et just minu ööbimiskohta tühjas öises pargis retkeb rahutult kesk ööd aina taanlasi, tundus nii pentsik, et olin sunnitud kõike toimuvat pidama labasevõitu painajaks. Püüdsin vaadata paremaid unenägu-
sid. Hommikuks oli palverännak lõppenud. Ajasin end üles, ringutasin, rapu-
tasin silmist rähma, märkasid linnupuuri. Ilus puur, kuid sellele oli joonistatud
inimese fallos koos munanditega. Tasahilju hiilis mu hinge kahtlus. Läksin
puuri juurde, avasin kaane ja pistsin käe sisse. Kartsin saada valusat hoop
nokalt, kuid tabasin hoopis väikeste kilepakendite kuhilat. Tõmbasin portsu
välja – ehtsad taani preservatiivid!

Reklaamida end Läänes alla geniuse on puhas nürimeelsus. Te olete
oodatud...

Meenub nii kaugel ja armas Tallinna linn. Oleviste kirik. Mihklipäev. Kiri-
kuõpetaja tõi ilusaid arve, mis väljendasid inimkonna käsutuses oleva toiduta-
gavara hulga kasvu viimase kahekümne aasta jooksul. Tulemuseks on, et kui
olemasolev toit jaotada ühtlaselt kõikide inimeste suude peale maakeral,
saaksid kõik liigi *homo sapiens* esindajad oma bioloogilis-geneetiliseks eda-
siolemiseks vajaliku koguse valku, rasve ja kaloreid (džauled). Aga miks siis
ootas õudusega see saalitäis vanureid Olevistes näljasurma läheneval talvel?
Miks siis ei jaotata... Ja Adam koos Evaga langesid pattu, ning nad saadeti
välja, sest ajast kannatab inimene nälga, valu ja külma, õudu ja ängi. Ja et
inimene ikka veel on patune, pole ka sellel hädal veel lõppu näha... selgitas
õpetaja. Siin Pariisis paistab, et tal oli õigus. Notre Dame'is on see eriti ilmekalt
näha. Ja seda tuleb ka teistele selgitada. Balti küsimuse avamiseks on vaja
mõista nälga. Kas inimesed, kes einestavad järjest luksuslikus restoranis neli
ja pool tundi, mõistavad neid inimesi seal Oleviste kirikus mihklipäeval,
mõistavad nad Balti küsimust?

Ja korraga leiad sa ennast laua äärest. See on otse mõõtmatu suur. Kaetud
hiiglasliku valge linaga. Kus on taldrikud, kus on noad, kus on kahvlid? Seal
– sa näed neid juba. Sa kiirustad sinnapoole. Sead hoolega samme. Millegipä-
rast kardad sa komistada. Ja püüad aeglaselt, rahulikult kõndida. Sa ei või ometi
reeta, kui väga sa tahad süüa.

Ma seisn vastamisi kellegi kena totsaka daamiga ja ta kordab oma küsimust:
"Ja mis laadis asju te siis kirjutate?"

Siin, paar meetrit minust vasakul on minu papptaldrik, sellel tohutu suur
leivaviil, millele just jõudsin määrada võid, kõrval on pasteet, oivaline pasteet,
juustukettad, aromaatsed juustukettad, kalaviilud, vorstilõigud ja mis kõik
asjad veel. Üüratu laud toidu all. Aga tema kordab oma küsimust. "Müstiline
realism," ütlen. "Oo, jee," vastab tema. "Me koostame suurt väljaannet väikeste
maade uuest kirjandusest, te peate saatma meile oma tööd, ilmtingimata peate
saatma, mina loen need läbi ja otsustan, millised me võtame sisse, me..."

"Ah tõesti," mõtlen ma, Malmö Peetri kiriku torn puurimas tummsinisesse laotusse. "Ah tõesti," ütlen ma, "noh see on vast tore, aga ma kirjutan eesti keeles."

"Oh, see ei oma mitte mingit tähtsust," lohutab ta mind kohe, "meie rahad tulevad otse Ameerikast ja Ameerikas on meil tõlkimise vabrik. See tõlgib kõikidest keeltest kõikidesse teistesse keeltesse, ka kõige väiksematest."

"Tõlkimise vabrik..."

"Jee!"

Meie jutuajamine jätkub, olen leidnud ainukese inimese, kes siin minu loomingu vastu on huvi tundnud, kellel on vabrik, kes on valmis mind vabrikusse saatma...

Aga minu võileib, minu suur võileib. Ma ei julge oma vestluspartnerist eemalduda. Ta võib kaduda, kaduda ära, mõelda vaid, ainuke inimene...

Laual on kümneid pudeleid veine, vahuveine, õlut, viskit, mahlu, kooke, torte, küpsiseid... Torte... Puuviljatorte, apelsinide, banaanide, õunte, kirsside, maasikatega, kaetud õrna kollaka vahaga... sulavad suus. Suur tükk *Fourme d'Ambert'i* juustu minu võileival. Malmö kiriku torn silme ees, kuulan oma kirjastaja uusi uudiseid... Millest ta nüüd juba räägib? Ma ei pea vastu, vabandan, et ma kohe, astun laua äärde, surun leiva endale suhu. Naasen. Keegi on liitunud. Minu kirjastaja räägib oma sugupuust, mulle näib, et ta ei kavatse teemat vahetada, oli mul vaja veel teada, kuhu pean oma poolfabrikaadid saatma, kas otse Ameerika vabrikusse või annan tema kätte, ma ei tea, mul on muudki teha. Kiirustan laua äärde, samas lõpeb vastuvõtt. Saabuvad koristajad käruga, kõik see kraam, tordid, koogid, küpsised lendavad mustadesse kottidesse, inimesed asuvad lahkuma, sirutan käe, suur tükk kooki...

Järgmine päev kõnnin näljasena piki tänavat, peas ainuke küsimus: miks ma ei söönud rohkem. Eile, kui oli midagi süüa, miks ei söönud rohkem. Keegi pakub kahekümne frangi eest sooja koera. Hull... tund aega küürutada viinamarjaväljal, soe koer... Siin on kõik kallis, siin on ameeriklased, siin on kallis, lähened ju Eiffeli tornile!

Leedukas avaldab arvamust, et Leedu suhteliselt väiksem venestatus tuleneb mitte niivõrd leedukatest kommunistide olulisest rollist. Esimesel perioodil pärast okupatsiooni ei olnud leedukatest kommuniste palju. Vaid lihtsalt – olulisemad sadamad asusid kõik Eestis ja Lätis, tähtis raudtee viis otse Riiga... Kõikides komparteidis oli teine sekretär alati venelane, organiseeris venestamist. Leedus oli see samuti. Tõsi küll, kuuekümnendatel läksid leedukad parteisse.

Ja valimistel saavad needsamad kommunistid nelikümmend protsenti häältest. Leedu ja Eesti kaugenevad teineteisest veelgi. Suurelt jaolt on nad aastast 1988 alates tegelnud poliitilise võidujooksuga. Seda ei varjatagi. Nad rebivad ja konkureerivad, mille nimel. Suuremate abipakkide nimel? Vilniuses ja Tallinnas ilmselt teatakse. Pariisist vaadates ei ole see asi nii selge. Ja Thomi ettekanne pole ka veel peetud... Aga kui nüüd mõtleks, miks Thom sellise

ettekande peab? Mõndagi saab selgemaks, kui käia ära Montmartre'il Dali muuseumis.

Lisaks pikkade jalgadega elevandile ja sahtlitega antropomorfile tasuks uurida silinderkunsti parimaid näiteid. Neid on siin esitatud kolm. Tahvlid, välikohviku laudade suurused horisontaalpinnad. Esimesel kujutatud lilleõis, teisel mingi kärbes või muu putukas ja kolmandal lendlevad liblikad. Kõik ilusad pildid. Miskit paha pole karta. Just nagu Balti küsimus. Mis muutub aga, kui kesk neid lilleõisi asetada nikeldatud silinder? Seda tasub proovida ette kujutada. Kuidas jõuab Eesti küsimus maailma, kuidas jõuab peegeldudes neist silindrist, mis moodustavad meie välisesindused, rock-kohvikud, ajalehed, raadio, Jaapanlannad... Milleks muutub meie Eesti küsimus kaugel Pariisis. Ma ei tea. Ma jälgin Jaapanlannat ja ei tea. Aga ma mõtlen, ehk armastab Jaapanlanna sürrealismi. On vaimustuses silindritest. Aga, mis juhtub, kui Dali asetab kohale silindrid, seda ma tean. Seda ma nägin ise, muuseumis, kuhu uksehoidja mind sisse ei lubanud, kuigi seletasin siivselt, et olen Dali sõber ja palusin tal meistrile endale helistada. Ta lubas mu ilma piletitä (pilet oli roppkallis) läbi alles siis, kui seletasin, et olen ise too sahtlitega antropomorf ja pean oma kohale muuseumis tagasi asumata, ta sai sellest siis alles aru, kui ma oma taskud nagu sahtlid välja tõmbasin, nagu sahtlid ja järelejätmatult kordasin: antropomorf, antropomorf....

Silindril, mis keset lilleõit, peegeldudes muutub lilleõis kahe ümaramunandiga pikaks punase otsaga fallooseks. Ilus putukas teisel pildil kujuneb Lenini grimassiks, aga liblikad kolmandal – see on kõige peenem töö – kehastuvad ümber lahingusse tormavateks ratsanikeks, lipp lehvimas, püssid laskevalmis.

Dalid inspireeris alkeemia. Alkeemia üks haru oli kuld tinast. Isaac Newton, kõigi aegade väljapaistvamaid alkeemikuid, kirjutas:

"They who search after the Philosophers Stone by their own rules are obliged to a strict and religious life ("A Short Scheme of the True Religion")."

Newtoni uuringud astronoomias, optikas ja matemaatikas neelasid vaid väikese osa tema ajast. Tõsiasi on, et suurema osa tal olnud ajast pühendas ta kiriku ajaloo, teoloogia, vanade aegade kronoloogia, maagia ja alkeemia olemusele. Newtoni loomingus on viidatud tugevatele Jacob Boehme mõjudele.

Dali pidas Newtonist lugu. Tema Newton on pronkskuju, mis hoiab käes niidi otsas täiesti ümmargust õuna. Aga peas ja südames on sel niidi hoidval mehel mulk.

Newton on kujutatud Dalil mingi märgina õunast ja mingist seadusest – nii nagu seostub kahekümnenda sajandi päraosa teadvust omavate inimeste mõistevõrkudes see nimi "Newton". Inimene, kes otsis ka tarkuse kivi, on kadunud, inimene on transformeerunud nagu tema õun: pehme õuna asemel vaadelgem pigem punktmassi, Newtonil kaks mulku peas ja sees. Õun täiuslikult ümar. Newton vaid mingi nimi – *label*.

Vaadates läbi Newtoni mulkude, tunnen ära Francoise Thomi põhiteese:

Perestroika autor oli ökonomia-maffia, kes pidi pesema raha – kommunistide kätte voolanud raha. Nad tahtsid liberaliseerida impeeriumi, mitte seda hävitada. See väga oluline element. See on suurim oht Balti iseseisvusele. Need jõud organiseerisid kõik. Nende teenistuses seisis ka KGB. Võrrelge vaid kuupäevi! Ja ühel heal hetkel võivad nad Balti iseseisvuse lihtsalt lõpetada...

Siis, et kui äkki on Thomil õigus. Kõik, mis meil toimub, on kellegi poolt kavandatud ja juhitud. Me ei teisene mulkudega olenditeks ajaloos nagu Dali Newton, me oleme seda juba praegu?

See, et Balti probleemist püütakse teha üks lihtne "label" nähtus Lääne spetsialistide lõputust soovist vaadata kõiki Balti riike koos, saada lõpuks aru, kus on Balti pealinn ja kes on Balti liider. Label. Erinevused kolme Balti riigi vahel kultuurilises, etnilises ja isegi ajaloolises mõttes kipuvad olema pigem suuremad kui näiteks Inglismaa, Saksamaa ja Prantsusmaa vahel.

Ameeriklane räägib juba kolmandat korda Ukrainast. Saalis itsitatakse. Ameeriklane ei saa aru. Baltikum või Ukraina, mis vahet seal on? Pealegi ta tunneb Ukraina küsimust hästi. Ja seal elab viiskümmend miljonit inimest. See kõik peaks ju sobima ka Balti kollokviumile?

Toetudes Dalile, Newtonile, Ruutsoole (tsitaat temalt tuleb all) ja suurele Balti sõbrale, Jaapanlannale, sürrealistile, moodustasin ma eriti olulise õpetliku lause: "Kulla ja Tina vahekord alkeemilises transformatsiooniprotsessis on võrreldav eestlaste arusaamisega iseendist nõukogudejärgses vabariigis (Kuld) ja selle arusaamisega, mida eestlastest omatakse Pariisis (Tina)."

Lause moodustamine nõudis minult suurt jõupingutust. Jõin kohe palju Champagne Mummy, kui olin ta ära teinud. Lause erakordselt sügav sisu nõuab alles avamist. See on nii sügav, et kolme aastakäigu "Vikerkaared" ei suudaks minu lõputuid mõtteid sellest kullast ära trükkida. Aga lühidalt: kulla ja tina võrdlemise suur mõte on mõte erinevusest; kuld ja tina on erinevad; Eesti ja Euroopa on erinevad; tina võib minna üle kullaks – aga alkeemiku suure töö suur eeldus on suur nihe tema teadvuses; Eestis nihkub see asi aeglaselt; Venemaal veel aeglasemalt; ja see on hea! See on umbes sama hea kui väljavõte menüükaardilt, rock-restaurantist Eesti saatkonna all, kes lehvitab Ameerika plaguga meie saatkonna ees:

Hard Rock Cafe Soup of the Day 28 F

Hard Rock & Roll Chill 62 F

Buffalo Wings 45 F

Love Me Tenders 48 F

Hard Rocks "Down Home Double Cheeseburger" 95 F

Champagne Mumm 75 cl 400 F

Venelased on Eesti pärisstaatonna alt oma staatkonnani kaevanud maa-aluse käigu. Prantsuse valitsus ei tõsta venelasi välja, põhjendades, et see on puutu-matu pind.

Rein Ruutsoo ütleb Françoise Thomi jutu peale: "Asju, mida me suudame prognoosida, ei suuda me muuta; aga mida me ei suuda prognoosida, muutuvad ise."

Presiidiumi juhataja teatab rõõmsalt midagi, Jaapanlanna virgub, presiidiumi juhataja kordab inglise keeles, Jaapanlane naeratab.

"Nüüd, mu daamid ja härrad, palume kõiki väikesele lõõgastusele maitsma väga head veini."

Rahvas tõuseb ja asub aeglaselt liikuma ukse poole.

"Aga mitte balti veini," teatab presiidiumi juhataja, "vaid õnneks ikka kõige paremat prantsuse veini." Jaapanlanna nägu venib naerule. Õnn on suur, õnn on tore.

JIM OLLINOVSKI

UNENÄOAGENT

sa tead ma ei tule enam
ma pean ennast varjama
mind jälitatakse
olen oma unenägudes palju kurja teinud
nyyd saatsid nad sealt mehe
kes peab mind yles leidma
ja karistama
ma ei tea kes ta on
milline ta välja näeb
ehk valisid nad agendi nende seast
keda olen unes ainult korra
vilksamisi näinud
võib-olla isegi unustanud
aga on ka võimalik
et nad võtsid mõne neist
keda ma iga päev unes näen
ma ei tunne nende kombeid

ma kardan
ma ei tule enam
sa ju saad sellest aru

OTT OLLINO (luuletajanimena Jim Ollinovski) sündis 23. juulil 1974. aastal. Lõpetas 1992 Elvas keskkooli ja asus õppima Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda.

Ta kirjutas luuletusi ja jutte, tegi pilte. 1991. aastast peale ilmus ta luuletusi "Loomingus" ja "Vikerkaares". 22. aprillil 1993 jäi Ott Ollino Pärnus kadunuks ja leiti mõni päev hiljem merest.

KYMME

I

hei eksistentsialistid
soovite ehk me uksi lumest välja kaevata
tuuame me kellanupud
välja päikese päitada
tahate ehk et me tuleks
teiega yhes läbi sulava lume
paistvale asfaldile keksu mängima
tunnete kuis õhus lõhnab
odava magusa veini järgi
see tähendab et öösel on tähistaevas
ja täiskuu
me tuleme teiega
me tuleme teiega

KYMME

IV

purjus talumehed laulavad kõrtsides
et oleks ropp
väikesed koolipoisid mõtlevad kaua
lähevad siis koolimaja taha ja ytlevad
et oleks ropp
turu peal kaubeldakse närvilisi
vanamehi vihaseks et nad ytleks
et oleks ropp
petetud naised sulgevad enne seitse
ust kui julgevad sosistada nii et
et oleks ropp
raugad on vabad neid ei saa enam
keegi keelata ja ega nad ennast ise
ka ei keela kui vaja siis ytlevad nii
et oleks ropp
purjus talumehed on ropud
väiksed koolipoisid on ropud
närvilised turumehed on ropud
petetud naised on ropud
raugad on ropemad veel
raugad on ropemad veel

KYMME VIII

mu noor sõbranna Skylla
me armastus ei tunne ihu piire
ega surma ootamatut haaret
suured sõnad mööda merd ei jõua sinu juurde
poolel teel nad vältimatult upuvad
me armastust ei kaunistaks ka suured
rituaalid loom- ja inimohvrid verised
ega töötused unistused lubadused palved
mu noor sõbranna Skylla me armastus
on väga lihtne liialt lihtne et olla tõsi
me armastus on üks ainus väike roosa õis
mis kasvab sinu kehal madude ja koerapeade
võtjus

KUIDAS TEHA TEATRIT yhevaatuseline lyhinäidend

Lava.

Lava keskel tyhi tugitool.

Siseneb NÄITLEJA.

NÄITLEJA: Tere õhtust, lugupeetud teatrikylastajad. Ma olen üks näitleja ja mul on kavas teile täna natukene näidelda (*naerab salakavalalt*).

(Paus.)

Teate, hirmus tahtmine oleks midagi uut teha, tahaks norme murda. Ma olen kohutavalt tydinunud igasugustest klassikalistest rollidest. Need on igavad, need ju tyytavad ära, kõik on ette teada.

(Paus.)

Kuid teisest kyljest jälle, kuidas sa neid norme ikka murrad. Ma mõtlen, kõik on niigi murtud. Kui hakkaks praegu võimumehi või kirikuisasid maha tegema. Oi issand, seda on tuhandeid kordi tehtud! Või laseks pyksid maha?!

(Paus.)

Lasengi (*laseb pyksid maha, aluspyksid jäävad jalga*). Aga siin te vaatate kohe, et näe, pornograafia, liigitate ilusti ära ja suudate kuidagiviisi taluda, iseasi, kas te hiljem enam teatrisse tulete... Oi, aluspyksid jäid jalga, võtan need ka ära (*laseb aluspyksid allapoole*). Ah ei võta (*tõmbab tagasi*)! No kohe mitte midagi ei oska välja mõelda. Kuidas teid šokeerida, kuidas teid lahti raputada! Äkki laseks ikka pyksid maha? Noh, keeraks selja ja näitaks teile tagumikku (*keerab selja, kummardub, tõmbab aluspykse allapoole*). Ah, kurat, ei saa midagi (*tõmbab pyksid tagasi, tõuseb, pöörab ennast taus lava poole*)! Ei saa

ju iga autoripoolse ekshibitsionistliku kapriisiga kaasa minna. Autor ytleb, võta pyksid maha ja sina kohe võtad!

(Paus.)

(*Hakkab laval aluspykste väel edasi-tagasi kõndima.*)

Võib-olla see šokeeriks teid, kui ma siin laval mõne naisega oleks, noh nii (*laiutab käsi*). Sobib? (*hõikab lava poole*) Palun tooge mulle naine! (*lavale lykatakse jalgratas*) Mis see siis on?! Jalgratas! Issand, ma palusin ju naist! (*taas lava poole*) Kuulge, lavamehed, teil on seal kõik täitsa segi. Ma tahtsin naist, miks te mulle jalgratta tõite?! Selles näidendis... (*võtab tugitooli tagant mingid lehed, sirvib neid*) Ma tahtsin öelda, et selles näidendis pole yhtegi jalgratast. Koristage see siit ära ja tooge mulle naine. (*jalgratast ei koristata ära; vasakult, paremalt ja yltalt hakatakse lavale loopima algul naistepesu, hiljem voodipesu*) Hea kyll, hea kyll, aitab, mulle pole teie naist vajagi. (*loopimine lõpeb*) No näete nyyd isegi, missugune see teater on! Ja teie tulete veel siia lootuses leida midagi uut. Yks vana kakkumine puha! Siin juba midagi uut välja ei mõtle!

(*Kohutavalt pikk paus.*)

Miks te kõik nii vaikselt istute? Kõhige, kratsige ennast ometi. Itsitage! Ajage kõrvalistujaga juttu. Jumal hoidku, arvatakse, et see on teater, et siin peab vagusi istuma, pealegi see ei olegi teater. Mina olen selle juba ammu unustanud, juba ammu ajan oma juttu. See autor, see on jama! Tahab kuulsaks saada, sellepärast kirjutab selliseid tykke. Vaadake, rebin praegu selle näidendi tykkideks (*võtab taas tugitooli tagant paberilehed, rebib tykkideks*). Ma ei taha seda mängida, see on igav! Ma võin ka autori pildi tükkideks rebida. (*hõikab lava poole*) Tooge mulle autori pilt! (*tuuakse mingi kõõgiplakat juurviljadega*) Mis asi see on?! Täielik hullumeelsus! Ma ylesin, tooge mulle autori pilt! (*kostab suminat, mis ähvardavalt järjest valjemaks paisub*) Aitab, aitab! Ajan ka ilma läbi. Nii... kuhu ma jäingi? Ah-jaa, piirid, normid tuleb purustada. Kohe ma mõtlen midagi välja... Näiteks, tulen lava pealt maha (*tulebki, hakkab esimese rea ees kõndima*). Näete nyyd, ei ole mingisugust teatrit. See on elu. Ma seisan teile ju nii lähedal! Ma räägin, mis mulle pähe tuleb, mida ma parasjagu tahan. Hakkan praegu näiteks oma vanaemast rääkima...

HÄÄL SAALIST: No kuulge, aitab kyll, härra näitleja, pidage nyyd kinni! (*viienda või kuuenda rea keskel tõuseb üks mees ja tuleb NÄITLEJA kõrvale lava ette*)

MEES: Tohin ma kysida, mis komejanti te teete nyyd siin?!

NÄITLEJA: Aga kes te yldse olete?

MEES: Mina olen autor.

NÄITLEJA: Selle näidendi autor, jah? Ei-noh, ma saan nyyd aru kyll, miks mulle teie pilti ei toodud...

AUTOR: Seda mina ei tea, mispärast nad ei toonud. Pealegi, see selleks, ma tahan hoopis teada, miks te mu näidendit korralikult ei mängi?

NÄITLEJA: Näidendit?

AUTOR: Kuulge noormees, kas te seda yldse lugenud olete?!

NÄITLEJA: Ma poole lugesin läbi, igav oli...

AUTOR: Seda ma ei kysinud, mis te tast arvate. Mind see ei huvita. Teie kohus on seda ette mängida nii, nagu see on kirjutatud.

NÄITLEJA: Ah teie mõtlete, et näitleja on tööline! Et näitleja on ori! Kas siis minul ei tohigi midagi oma peas olla?! Kas te sellele ei mõtle, et ka mina olen loominguline isiksus?

AUTOR: Ma ei eita seda. Kuid teie ylesanne on eelkõige mängida ja seejuures arvestada teile kehtestatud piire. Mis jääb nende piiride sisse, siis seal te võite juba oma loomingulisi jõude rakendada.

NÄITLEJA: Väga kena! Mina kasutan kogu oma loomingulist potentsiaali, et rahvast teie igavast näidendist säästa, aga teie tulete ja sõimate mind!

AUTOR: Esiteks, ma ei sõima. Teiseks ma rõhutan veel kord, et mind ei huvita, mida teie minu näidendist arvate. Teie töö on seda etendada nii hästi, kui oskate ja teile makstakse selle eest palka.

NÄITLEJA (*ronib tagasi lavale*): Põikpäine mees! (*istub tugitooli*)
(*Pikk paus.*)

AUTOR: Noh, jäämegi siia vaikima või?

NÄITLEJA: Mina ka ei tea. Mina teie näidendit mängida ei oska! Pealegi pole mul enam tekstigi, näete tykid siin maas...

AUTOR: Mul on kotis üks veel.

NÄITLEJA: Pole mõtet, ma ei oska lugeda.

AUTOR: Enne oskasite ju. Ytlesite, et lugesite pool läbi.

NÄITLEJA: Ma valetasin, mulle loeti ette.

(*Paus.*)

AUTOR: Äkki leiaks mõne teise näitleja?

NÄITLEJA: Kus nyüd enam, poole etenduse pealt...

AUTOR: Mida me siis teeme lõppude lõpuks?!

NÄITLEJA: See on juba teie asi. Teie rikkusite kõik ära. Nägite, kui hästi ma enne mängisin (*publikule*). Onju mängisin hästi?! (*autorile*) Ja siis tulite teie ja rikkusite kõik ära! Mida te yldse teatrist teate?!

AUTOR: Kuulge, noormees, ärge tulge mind õpetama!

NÄITLEJA: Teiesugused ei tea teatrist mitte midagi. Aina kirjutate oma igavaid näidendeid ja meie muudkui mängigu!

AUTOR: See on teie töö.

NÄITLEJA: Töö, töö, töö, teil muud ei olegi kui töö! Minu töö ei ole inimesi selle jamaga tyydata.

AUTOR: Kuulge, te lausa solvate mind!

NÄITLEJA: Jah, solvan jah! Teate, te olete nii tyytu inimene. Näete, pealtvaatajatel hakkas kohe igav, kui te siia lavale tulite. Ja miks te yldse siia tulite?

AUTOR: Ma pidin ju teid katkestama, te ytlesite oma piirid.

NÄITLEJA: Mina kyll nii ei oleks teinud. Ma oleks ära vaadanud ja pärast sõimanud ja lehes sõimanud ja... Vaadake, te olete ikka üks väga edev inimene.

AUTOR: Hea kyll, kui ma teid juba nii väga segan, eks ma võin ju oma kohale tagasi minna ja te mängige etendus lõpuni, nii nagu ise tahate.

NÄITLEJA: Ei, ei, nyyd ei lähe te enam kuhugi. Teie rikkusite etenduse ära, teie peate nyyd ka korda tegema.

AUTOR: Kuidas?

NÄITLEJA: No ma ei tea, mõelge midagi välja, tantsige näiteks...

AUTOR. Ma ei oska tantsida.

NÄITLEJA: Hea küll, laulge siis.

AUTOR: Ma ei oska laulda ka.

NÄITLEJA: Lugege mõni luuletus.

AUTOR: Ma yhte venekeelset teadsin, aga ma ei ole päris kindel, kas see mul ikka meeles on.

NÄITLEJA: Proovige, te proovige!

AUTOR: Ei, ma ei söandaks.

NÄITLEJA: Võtke siis pyksid maha.

AUTOR: Pyksid maha?!

NÄITLEJA: Ise ju kirjutasite oma näidendis...

AUTOR: Minu näidendis pole midagi sellist!

NÄITLEJA: No võib-olla oli mõnes teises. Aga te võtke, võtke maha.

AUTOR: Ei, see ei ole viisakas.

NÄITLEJA: Vaadake, mina olen küll ilma pyksteta, kas see on nyyd siis ebaviisakas või?

AUTOR: Te olete ju näitleja.

NÄITLEJA: Nyyd olen mina siis näitleja, enne olin ei-tea-kes. Mingi pottsepp või... sõjamees või raudteelane või...?

AUTOR: Ma pole seda öelnud.

NÄITLEJA: Olgu. Tehke kykke.

AUTOR: Kykke?

NÄITLEJA: Noh, yles-alla, yles-alla, kas te koolis olete käinud?!

AUTOR: Ma teen parem kätekõverdusi.

NÄITLEJA: Hea küll, tehke neid siis.

(AUTOR *teeb viis kätekõverdust.*)

NÄITLEJA: Nii vähe?

AUTOR: Ma ei jõua rohkem.

NÄITLEJA: Teie näidend oli palju pikem.

AUTOR: Ma ei teinud seda kirjutades kätekõverdusi.

NÄITLEJA: Oleksite võinud. Kätekõverdused ergutavad mõttetööd. Kykid muidugi rohkem.

(Paus.)

AUTOR: Rääkige ometi midagi!

NÄITLEJA: Mina?

AUTOR: Teie olete ju näitleja.

NÄITLEJA: Samahästi võite teie rääkida.

AUTOR: Mul ei tule midagi pähe.

NÄITLEJA: Seda ma täitsa usun teist.

AUTOR: Kuidas?!

NÄITTELEJA: Mitu klassi teil haridust on?

AUTOR: Noo... ikka on...

NÄITTELEJA: Varjate, jah? Selge! Lõpetamata!

AUTOR: Miks te...

NÄITTELEJA: Kuulge, teil käed värisevad. Te olete yldse kuidagi närviline. Õelge ausalt, tuleb see teil joomisest?

AUTOR: Ma ei...

NÄITTELEJA: Arusaadav. Kõik me teeme seda, aga keegi meist ei salga. Miks teie salgate?

AUTOR: Ma ei...

NÄITTELEJA: Tahate öelda, et ei salga?

AUTOR: Ei.

NÄITTELEJA: Ei salga?

AUTOR: Ei.

NÄITTELEJA: Siis õelge kõvasti, ma joon!

AUTOR: Ma joon.

NÄITTELEJA: Korrake minu järel: päevad läbi joon.

AUTOR: Päevad läbi joon.

(NÄITTELEJA tõuseb, läheb lavanurka.)

NÄITTELEJA: Näete nyud ise, ja tahate veel, et ma teie näidendit mängiks!

AUTOR (*hakkab toibuma NÄITTELEJA rynnakust, kuid on ikka veel segaduses*):
Kuulge... (*viibutab käsi*)

NÄITTELEJA: Teate mis, ma annan teile head nõu, võtke homme oma tykk meie repertuaarist maha ja minge mõnda teise linna sellega inimesi kollitama.

AUTOR (*jõuetus vihas*): No kuulge...

(AUTOR raputab NÄITTELEJA poole rusikat, tormab saalist minema)
(Paus.)

NÄITTELEJA: Näete nyud, ega teatriga polegi nii lihtne (*istub tugitooli, paneb pykse jalga*). Ma mõtlen selle piiride kaotamisega. Mõned inimesed ei saa sellest veel aru. Nad ei mõista, mis on kunst. Nad tulevad teatrisse ja otsivad siit mineviku varje. Aga ka teater peab ajaga kaasas käima, et pysima jääda. Nii on see paratamatu, et kui yheda illusioone loovad, siis teiste omad purunevad. Kunagi pole võimalik saavutada ideaalset tasakaaluseisundit, millega kõik oleksid rahul.

(*Saali tagumisest uksest tormab sisse AUTOR ebaloomulikult suure mõõgaga, karjudes "Ma sulle..."*, sellal kui NÄITTELEJA jätkab oma monoloogi, lõpetades selle alles siis, kui AUTOR on jõudnud esimese reani.)

Ja need, kelle illusioonid saavad purustatud, on oma jõuetus vihas valmis kõigeiks, uskuge mind!

(NÄITTELEJA põgeneb lava taha, mõne hetke pärast järgneb talle AUTOR)
EESRIIE.

LAURIS TOOMET

UKUKIVI

Taarausuline film

Euroopa, aprilliõhtu. Ilm on võimatult kylm & vihmane, on pime ning tuled on syydatud.

Maantee metsa vahel, paar kilomeetrit edasi väikesest võõrastemajast-kõrtsist. Läbi mägede viiv tee teeb siin käänaku vasakule, tema edasist kulgu varjab kuuse- (või mõne muu taolise okaspuu) mets.

Taaralane yritab tagajärjetult tee ääres hääletada. Autod kihutavad peatumata mööda, kastes ta yle pritsmepilvega. Hääletajal on ilmselt kylm, lisaks peksab tuul talle vihma näkku ning krae vahele. Viimane päevavalgus hakkab kustuma, kui Taaralane jõuab edasi kõndides teekäänaku taha, kus paikneb suur teerist. Kuigi risttee on valgustatud, pole viitasid tihedas vihmas lugeda võimalik.

Lähenedes ristile märkab Taaralane, et enne seda seisab tee ääres veel keegi, tõenäoliselt samuti hääletaja. Ta on väikesekasvuline, teksades ning tumedas yrbis, samuti läbi ligunenud ning kylmetav. Võõras seisab Taaralase poole seljaga ning ei märka seepärast toda.

Taaralane vantsib võõrast ükskõikselt mööda ning alles paari sammu pärast vaatab vilksamisi yle õla. Tundmatu osutub nooreks tytarlapseks, välimuse järgi otsustades pungikalduvustega futuristik. Tal on jalas helesinised teksad, mingid tumedad kingad ja õhukesele pluusile visatud nahktagi. Tytarlaps on väga kena. Ta on ilmselt seisnud siin vähemalt sama kaua kui Taaralane ning kylmetab hirmsasti.

Taaralane jääb seisma ning ytleb mingi tobeduse kohutavast ilmast ning idiootlikest autojuhtidest. Tydruk ainult noogutab selle peale. Seejärel seisavad nad kumbki vaikides. Lõpuks pärib Taaralane, kas ta ammu juba hääletab. Tytarlaps ytleb, et midagi paari tunni piires ning et ta peaks juba ammu N. linnas olema. Tal on meeldiv, siiras hääl. Taaralane pärib, kas ta võiks järgmise linnani temaga yhineda. Tydruk noogutab. Ta paistab ysna närviline ning vahib vaheldumisi Taaralase otsa ning siis ymberringi tee peale.

Korraga ilmub selja tagant nähtavale mootorratta tuli. Taaralane tõmbub maanteeserva. Mootorratas aeglustab käiku & peatub. See on mingi kiviaegne võidusõidumudel, suur, tumepunane & kohutavalt lärmakas. Ratta seljas istub suur ebasympaatne futurist. Tema nägu ei ole kiivri alt näha. Koll viipab tydrukule, see istub tema taha, võttes kollil ymbert kinni. Ratas kihutab minema, paisates laiali pritsmepilve.

Taaralane ytleb paar vandesõna & pühib nägu. Siis näib talle mingi mõte tulevat, igatahes kortsutab ta kulme & jääb liikumatult teed vahtima.

Mõnda aega valitseb maanteel vaikus. Siis tuleb kihutades yks auto. Taaralane hääletab seda, kuid auto ei peatu. Järgmise masina (mis osutub halliks

"Mercedeseks") lähenedes seisab Taaralane keset teed ning vibutab käsi, sundides nii auto seisma. Juht avab ukse ning ytleb mõned väga vihased võõrkeelsed sõnad, mispeale saab hästi sihitud hoobi kuklasse. Taaralane lohistab juhi tagaistmele, uimastades ta igaks juhuks veel yhe löögiga, istub ise autorooli ning kihutab minema.

Lyhikese sõidu järel, mille kestel kiirusmõõtja näitab pysivalt 180, jõuab Taaralase auto järele kolli mootorrattale. Ta sõidab mõnda aega selle kõrval, möödub siis rattast ning yritab sundida seda peatuma, aeglustades ise käiku. Kaks korda õnnestub kollil tast mööda lipsata ning algab uus tagaajamine, kolmandal korral aeglustab koll käiku ning pöörab äkki tagasi. Taaralane aeglustab käiku ning pöörab samuti. Auto kraabib korraks lahtisel kruusal paremal teepervel, otse sygavusse langeva järsaku kohal. Siis saab aga uuesti rattad asfaldile ning sööstab edasi. Selle ajaga on koll jõudnud juba yhe kurvi taha ning järgmises kurvis teda enam näha ei ole. Taaralane näeb ymbritsevas hämaruses paremale käänavat väikest teed ning kihutab mööda seda.

Yhel mäenõlvakul näeb ta mootorratast endast kahe kurvi jagu ees ning lisab gaasi. Veel korra näeb ta vilksamisi mootorratast, siis tuleb järsk tõus ning väike tee jõuab välja uuele suurele maanteele. Taaralane on sunnitud pidurdamata ning vaatama motika jälgede järgi, kuhupoole see keeras. Jõudnud mõne aja pärast otsusele, keerab ta paremale.

Paari kilomeetri järel on vasakus teeservas väike kõrts. Taaralane aeglustab siin käiku & sõidab kaarega selle eest läbi. Tema ilmseks üllatuseks seisabki kolli mootorrattas maja ees. Taaralane pargib auto akna lähedale ning jääb kõrtsi sisemust valvama. Siis tuleb talle ilmselt mingi mõte, sest ta ronib autost välja ning läheb kõrtsi ette, kus seisavad neli mootorratast, kolli oma nende hulgas. Vaadanud sõiduriistad yle, läheb taaralane kõrtsi sisse. Seal on lärakas ning suitsune. Koll on endale midagi söödavat tellinud, plika joob mitte-midagiytleva näoga kokteili. Taaralast nad ei märka.

Vaadanud veidi ringi, läheb taaralane yhe turske selli juurde ning ytleb sellele midagi. Sell noogutab, viskab kõrtsimehele paar rahatähte & siis lähevad nad Taaralasega koos ruumist välja.

Vaevalt trepile astunud, saab turske sell Taaralaselts löögi kuklasse ning variseb pikali maha. Taaralane lohistab ta tee pealt ära ning võtab tema taskust võtme. Siis läheb ta oma auto juurde, käivitab mootori ning saadab auto teeäärsest järsakust alla. Kaugel all käib plahvatus, kuid tuul ning vihm summutavad selle hääle.

Mõne aja pärast tõusevad koll & tydruk püsti ning hakkavad ukse poole tulema. Käivitanud ratta, keerab koll välja maanteele ning pöördub paremale. Vaevalt viie meetri kaugusel, teisel pool jugapuuhikki, kuid vihma ning hämaruse tõttu nähtamatuks jäädes, käivitab Taaralane samuti mootorratta ning kihutab talle järele. Sõitnud paari kurvi jagu ohtlikult väikese vahemaaga, saab koll ilmselt aru, et midagi on korrast ära & lisab gaasi. Taaralane pysib tal tihedalt kannul. Koll muutub närviliseks. Ta vänderdab teeservast serva & pidurdab mõned korrad järsult, kuid Taaralane jääb talle kannule.

Teekäänaku tagant paistavad vastutuleva auto tuled. Koll teeb täispöörde ja lisab gaasi. Et vältida kokkupõrget autoga, peab Taaralane pidurdama. Pöörab siis samuti ringi ning kihutab autost mööda kollile järele. Viimase edumaa kahaneb kiiresti, ning varsti on Taaralane tal järel. Koll yritab järgmise autoga sama manöövrit korrata, kuid taaralane surub ta enda selle ette. Auto pidurdab, paiskudes kyljega vastu teest paremal olevat kaljuseina. Mootorratturid lipsavad tast mööda & tõstavad kiirust.

Saanud aru, et ta jälitajaist nii lihtsalt ei pääse, keerab koll paremale, väikesele mägirajale.

Tee viib algul läbi metsa ning jõuab välja mingile karjamaale kõrgel mäenõlval. Kõikjal ymber on pimedus, kui koll äkki avastab, et ees on järsk nõlv, millest motikaga alla sõites ilmselt kaela murraks. Ta teeb järsu kannapöörde, mille jooksul tema ratas on peaaegu Taaralase nina ees. Taaralase silmades paistab metsik fanaatilisus, tydruku omades hirm, kollil on kiiver peas. Mõlemad mootorratturid yritavad teineteise ratast jalaga tabada, kollil läheb see korda, nii et Taaralane kaotab tasakaalu ning lendab hunnikusse, kusjuures ratas libiseb parkymmend meetrit mööda porist mäenõlva alla. Kolli ratas libiseb samuti ohtlikult, kuid saab mingi ime läbi tasakaalu tagasi ning kihutab minema. Taaralase visatud kivi põrkab kyll vastu kolli masinat, kuid ei suuda suuremat viga teha.

Koll kaob tuldud teed mäeveeru taha. Taaralane ajab ennast yles ning lonkab ratta juurde. Ta saab selle püsti, ent ka parima tahtmise juures ei õnnestu tal seda mäenõlvast jälle yles lykata, kuna maa on liiga porine ja libe. Siis istub ta masinale ning kihutab ylejäänud nõlvast alla, rajast paremale.

Peale yhte kaelamurdvat hypet on Taaralane sunnitud pidurdama, et mitte vastu puid puruks lennata. Läbinud umbes 40 kilomeetrise kiirusega lyhikese metsase nõlva, maandub ta hyppega maanteel kõrtsi ning risttee vahel. Keeranud õnnelikult viimasel meetril enne kuristikku end teele, peatub ta ning mõtleb veidi järele. Seejärel kihutab paremale.

Natukese aja pärast jõuab Taaralane meile juba tuntud ristmikule ning pöörab seal vasakule. Kiirus on stabiilselt 180 – 200 km tunnis. Tagaaetavaid pole kusagil näha. Mööda vilksatavad mõned kõrtsid ning majad, kuid kõik nad on suletud ning pimedad. Taaralane tõstab veelgi kiirust. Siis tuleb uus ristmik, seekord kahetasandiline. Ta sõidab yle silla asfaltlagendiku kohal, kus ristuvad kaks suurt magistraali; linnanimesid siltidel pole jällegi läbi vihma näha. Sillal Taaralane peatub ning vaatab väheke ringi.

Vasakult alt läheneb suure kiirusega yksik tuli. See kuulub mingile mootorrattale, ning kui ta on jõudnud umbes viiekymne meetri kaugusele sillast, näeb Taaralane, et need on põgenikud.

Taaralane lylitab tule välja ning käivitab masina. Kui ta sööstab mööda vasakpoolset poolkaares laskuvat teed alla, näeb ta, et kolli ratas keerab paremalt yles. Taaralane sööstab yle magistraalide, lipsab läbi läheneva hiigelveoki nina eest ning sõidab samuti tagasi yles. Koll sööstab juba yle silla ning keerab paremale alla ning Taaralane järgneb talle. Nad tiirutavad veel paar

korda yles & alla, siis pöördub koll silla all vasakule ning kihutab mööda magistraali minema.

Paari kilomeetri järel jõuab Taaralane uuesti kolli rattale järele & yritab seda rammida. Nad vänderdavad tohutu kiirusega teeservast serva, libisedes poriloikudes, pidurdades & jälle gaasi andes. Korraks näib, et kolli ratas lendab nyyd lõplikult hunnikusse, kuid viimane pääseb siiski eluga. Taaralane taltub korraks & koll kasutab kiiresti juhust, keerates mingile väikesele tee. Nad sõidavad läbi syng metsasalu & siis alla tohutult sygavasse jõeorgu. Selle kaljuste kallaste vahel jookseb vahutav jõgi & tee lõpeb selle kaldal. Suviti on siin ilmselt koolmekoht, kuid praegusel aastaajal ulatub vihaselt voolav lumesulamisvesi kaugelt yle pea.

Kollil jääb ainuke võimalus sõita edasi mööda kitsast jalgrada jõe pehmel & libedal kaldal. Parevalt piirab seda tihe lepavõsa, vasakult sygavik & vihane must vesi. Mõne aja pärast hakkab parempoolne kaldajärsak jõe yha lähemale nihkuma. Lepavõsa lõpeb & Taaralane suunab oma mootorratta kruusanõlva mööda yles. See vallandab väikseid laviine, mis kolli mootorratta taga jõkke sulpsatavad.

Mõnesaja meetri järel läheb yle jõe rippisild. Tohutu mõirgamise ning suitsupilve sees veab kolli ratas ennast mäest yles. Taaralane tema taga libiseb kruusal & jääb veidi maha, kuid suudab ennast vahetult enne silda kaldapervele vedada. Tee, mis sillani viib, lõhestab kanjoniperve, mis asub paarsada meetrit kõrgemal.

Mootorratturid kihutavad yle silla. Umbes 50 meetri sygavuses kohiseb vesi. Sild on puust, kitsas & libe, ometi lisavad mõlemad kiirust. Teisel kaldal hakkab tee kerkima paremale mäkke.

Umbes poolel teel yles hakkab käänaku tagant paistma mingi tuli. Hetke pärast pimestab neid mootorratta latern. Koll tõmbab ratta vasakule kaljuseina ligi, kuid latern sõidab otse tema poole. Viimasel hetkel teeb koll jõnksu, võõras ratas möödub neist vasakult & kaob allapoole. Nii kolli kui Taaralase rattad kaabivad liiva otse parempoolne järsaku kohal, kuid jäävad teele.

Jõudnud yles, suurendavad mõlemad kiiruse umbes 180 kilomeetrini, tee viib mööda yksildasest surnuaiast & kirikust, siis läbi unnevajunud kyla & jõuab välja veidi suuremale teele. Koll pöörab vasakule.

Mõne aja pärast hakkab paremat kätt paistma järv. Selle tagumine kallas on metsane, kuid otse tee kõrval paikneb laugjas kruusane plaaz.

Järve taga hakkab taevas roosakaks tõmbuma.

Koll teeb äkilise pöörde vasakule & tagasi. Sealjuures sõidab ta yle plaazi madalasse järvevette, paisates õhku pritsmepilve. Taaralane suunab oma ratta otse tema poole, nii et nende trajektorid peaksid lõikuma. Koll kiirustab, et jõuda tagasi kuivale maale. Korraks see tal õnnestub, ent siis peab ta uuesti vasakule pöörduma. Teinud pöörde läbi madala vee & kastnud Taaralase ratta ysna märjaks, keerab ta plaazile tagasi & sõidab tee poole. Taaralasel õnnestub ta veel kord keerama sundida & nad teevad veel yhe tiiru mööda kallast. Lõpuks saab koll siiski ratta teele & sõidab tagasi kyla poole.

Nad sõidavad nyyd otse ning jõuavad metsa vahelt laskudes välja mingile maanteele. Koll keerab vasakule. Taaralane kaotab pöördel kiirust & koll yritab võimalikult suurt vahemaad teha.

Metsasalud vahelduvad nyyd tee ääres karjamaadega. Tee ronib yha kõrgemale mäkke. Vihm jääb siin järele ning pikkamisi hakkab maa kuivaks tõbuma.

Taaralane pyyab uuesti kolli kinni. See pöörab paremale teepoolele, sõidab seal mõnda aega ning pöörab siis järsult väikesele kylavahetele. On juba päris valge. Taaralane järgneb talle väikese vahemaa tagant. Nad kihutavad yle mingi heinamaa ja jõuavad kõrgesse ning suhteliselt kuiva männimetsa. Seal saab koll uuesti edumaa, kuna Taaralane peab puude vahel põiklema, yhtlasi kolli ratast silmas pidades. Yhel hetkel libiseb Taaralase ratas märjal samblal, ta põrkab kyljega vastu puud ning lendab hunnikusse. Koll lisab silmapilkselt kiirust ning kihutab läbi lepavõsa maanteele.

Maanteel jätab koll motika seisma, haarab mootorsaeketi ning mutrivõtme ning jookseb tagasi sinna, kuhu Taaralane oli kukkunud.

Taaralane on vahepeal ennast jalule ajanud. Ta saab ka rattale hääled sisse ning sõidab ettevaatlikult maantee poole. Sõites läbi võsa vaatab ta kahtlustavalt ringi, nagu midagi paha aimates.

Koll kuuleb Taaralase ratast käivitavat. Ta jookseb veel natuke maad edasi ning, nähes ratast puude vahelt lähenemas, hyppab mingisse igihaljasse põõsasse.

Möödudes põõsast aimab Taaralane midagi kahtlast ning heidab pilgu sinnapoole. Samal hetkel astub koll sealt välja ning viskab teda kuskilt kätte sattunud teibaga. Teivas peaks teoreetiliselt tabama Taaralase pead, kuid viimane suudab ennast kallutada. Ratas kaotab tasakaalu ning malakas purustab selle esiklaasi.

Taaralane jääb kukkuva mootorratta alla ning saab kollilt ketihoobi. See oli sihitud näkku, kuid Taaralasel õnnestub ta kätega tõrjuda. Veri tungib silmapilkselt läbi riiete. Järgmisel hetkel saab ta jala ratta alt kätte ning veeretab end eemale, pääsedes sellega uue ketihoobi eest. Järgmise hoobi tõrjub ta jalgadega, keerab ennast siis kyljeli ning hyppab pysti. Koll taganëb paari sammu võrra.

Taaralane yritab teda kiire rynnakuga maha rabada, ent saehambad sunnivad teda tagasi hyppama. Koll läheneb talle ähvardavalt, hoides ketti löögivalmis, kuid komistab mootorratta otsa. Yhe hetkega on Taaralane tal seljas ning yritab vastast pikali suruda. Koll väänleb tema all ning yhel hetkel õnnestub tal Taaralase pea vastu raami virutada. Taaralane paiskab instinktiivselt vastase eemale, ent viimane saab enne pysti ning virutab veel yhe hästi sihitud ketihoobi. Vererida läheb yle Taaralase rinna ning käsivarre.

Kolli saekett on kuhugi takerdunud ning hetke jooksul, mil ta pyyab tagajärjetult seda vabastada, saab Taaralane pysti. Ta on haaranud maast teiba ning virutab selle kolli pihta. Koll põikab kõrvale ning teivas riivab ainult tema õlga. Koll tõmbab taskust mutrivõtme.

Taaralane piidleb mutrivõtit ning yritab vastast uuesti mootorratta otsa ajada, ent see haarab initsiatiivi enese kätte. Nad keerlevad poolringis, kusjuures Taaralane surutakse mootorratta ning põõsa vahele. Taibanud, et ta on lõksus, viskub Taaralane ette kõrvale & yritab käelöögiga kolli mutrivõtit tõrjuda. Osaliselt see õnnestub, sest pähe sihitud hoop tabab tema kätt. Taaralane libastub sealjuures & kukub.

Koll on nyid paljakäsi ning kõhkleb hetke, enne kui vastase kallale kargab. Tänu sellele saab Taaralane end kylili keerata. Koll haarab tal kõrist, saab hoobi meeleskohta ning tõstab teise käe vastase tõrjumiseks. Selle viivituse ajal saab viimane yhe jala enda alla ning surub kolli pea vastu mootorrattast. Veidi aega nad kaklevad, yritades mõlemad vastast vastu ratta metallraami suruda. Lõpuks see taaralasel õnnestub. Koll yritab tema pead vastu maad peksta, kuid surutakse ise kõrvaga vastu poritiiva teravat serva. Ta pressib põlvili ning saab yhe käega kobades kätte oma keti. Selle kasutamiseks peab koll pysti tõusma, ning vahepeal haarab Taaralane maast mutrivõtme.

Koll vehib paar korda ketiga, sundides Taaralase mööda maad nihkudes taganema. Siis tõstab ta jala, et Taaralasele kohutav hoop kõhtu anda. Sel momendil virutab Taaralane talle mutrivõtmega vastu säärt. Koll röögatab, tõmbab jala kõverasse & saab uue hoobi vastu põlve. Ta kukub tagurpidi ratta otsa, Taaralane vibutab end põlvedele ning virutab võtmega kollile täiest jõust vastu pead. Koll vajub vaikselt kokku. Taaralane hyppab igaks juhuks veel jalgadega tema pea peal. Kostab puruneva kolba raginat. Kui kolli peast on järel vormitu verine tomp, ajab Taaralane end pysti ning vaatab ringi.

Tema ratas on ysna mõlkis ning ei vääri enam kaasavedamist. Nii lohistab ta laiba kymmekond meetrit edasi, lykkab seal kraavi & vantsib ise maanteele. Tydruk on vahepeal mootorratta omaenda hooleks jätnud ning istub tee kõrgel pervel. Taaralase lähenedes ajab ta end pysti.

Ta tuleb taaralasele paar sammu vastu ning naeratab talle. Taaralane pyyab talle virilalt vastu naeratada ning tytarlaps ytleb midagi tobedat *à la* "Kas sa said väga haiget?" vms. Ta näib särav ning õnnelik, niisutab oma valget taskurätti teeäärses kraavis ning pyhib sellega Taaralase haavu. Taaralane võtab talt ymbeit kinni ning tydruk surub end tema vastu.

Vahepeal on päike tõusnud. Taevas on selge ning nyid, kui kogu lärm on vaibunud, on kuulda, et linnud laulavad kõrvulukustavalt.

URMAS TEGOVA

*

Õelge üks ilus poisslapse nimi
Vojennaja Prisjaga.

*

EIKUHUGISIIRDUVAD LENNUKID
jäädvustavad sündmuskoha Eikkellegimaal
tõekoonuste kobarate
ja nelja ahne väriseva
maniakaalse kaetanud silmaga
mille ripsmeiks on kuivanud sõrmed
ja laugudeks küüntest kilp.
Tõekoonuste kobaraist
poetuvad tinased laused
üks depressiivsem kui teine.

Maniakaalsed silmad sulguvad häbist
neist väljub
tahtejõuetute pisarate vool
niisutamaks psühhotroopset maad.

*

KAHVATU HOMMIK MUNAKAD TOLMUSED

kasteaur koperdab kraavis tantsida
nagu joobnu kõrtsipõrandal.

Alasti taevas häbeneb ennast
ning kattub kiiresti pilvedega
päike poeb ehmunult peitu
nende taha.

Kurblik linik laotub üle
hallide tolmunud majakatuste
suits kirjutab keerulist allkirja
mis meenutab Mendelejevi oma.

Marko Mäetamm.
"Nirvaana". Lito.
1992.

MÄETAMM '92
Pühapäev

Marko Mäetamm.
"Pühapäev". Lito.
1992.

Kui Mendelejev ise seda näeks
tõuseks ta hauast ja teeks
periooditi süsteemitut häält.

*

TAEVA ÜKSIKOSADE
töö kooskõlastamata
tilkuv kahjurõõm.

Kuukiirte šabloonsus
hämmastab pealtvaatajaid
hilisel öötunnil.

Sääskede verejanu
koidu kammitsas.
Peolõpu eelaimus.

Unine ajastu.
Ma unine temaga.
Äratuskell ajast ja arust.

MADIS KÕIV

SCHOPENHAUERLIKUD ANAMNEESID III

*Ettevaatus on see, meie elus vajalik komponent.
(Vendade M-ide ääremärkus "Elutarkuse" serval.)*

Schopenhauereid on (vähemalt) kaks. Tolle esimese kõrval, kellest rääkisime ja kelle kohta Th. Mann omaenda kogemuse põhjal kinnitas – Schopenhauer on midagi noortele, on kindlasti olemas teine, too vaprusse nooremleitnandi-vooruseks põlastaja, ja tema on vanadele.

Elutarkus: See on midagi meile, kes me viiekümnendate (Pariisi) kangelaspoosist mööda elasime, sest nägime (siis ja näeme nüüd), et t a p m i n e e i a m m e n d a. Maaime kahetsusohete ja meelituste saatel tapavad tapjad naerdes edasi ja miski ei viita ammendumisele. Tapmine on nali, mida vähemalt kaugelt on mõnus pealt vaadata. Kuna pole võimatu, et tuleb meilgi samade ohete saatel osutada tapetuiks – sest siis ja siin ei ole ammendamisest enam juttugi – siis, mis jääb m e i l muud üle kui seesama vana-Schopenhaueri elutarkus.

Võib-olla ei jää lõpuks kellelgi muud üle, kuid mis on see minu asi.

M e i l e on elutarkus alati olnud lähedane, sest harva kui leidub m e i l võimalust muud ütelda kui: mis m u u d meil üle jääb.

Ei jäägi muud, kui see ainus – mis-veel-üle-jääb.

Konkreetselt rääkides – Schopenhaueri "Elutarkus" tuli cestikeelsena Eestimaale enne toda kirjeldatud jalutuskäiku Tartus aastal 1948.

1940.(!) aastal ilmub ta Leo Anveldi tõlkes Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandena ja hiljem on teda hoogude kaupa laialt loetud.

Siin ei ole enam palju juttu surmaihast ja elutahte eitusest. Siin on vahekorrad klaarid, on jäänud veel jupike elu, mis tuleb t a r g a l t ära elada.

Ja sellepärast on ta midagi just meile (cestdastele), kellele ikka on ainult elujupid enam-vähem selgesti antud: *quod vesper vehat, incertum est*. See, mis käes on, tuleb targalt ära kasutada.

Ühesõnaga, tolle valge pea ja koerakesega vanamehe juurde tuleb meil nüüd minna ja rääkida lõpuks üks päris harilik vanameeste omavaheline jutt.

Seal ta seisab, tige, tark, ebaõiglane ja kaebab inimeste üle: "Et inimeste poolt armastatud olla, selleks peaks nendesarnane olema; pagan võtaks! Neid lähendab ja hoiab koos nende nurjatus, labasus, vaimunõrkus ja alatus. Sellest nende tervitus kõigile kahejalgsetele: "*pax vobiscum, nihil amplius!*"

Ootas elutahte eitamise peale vaatamata maapealse kuulsuse tulekut ja ootaski ära, ja jõudis nautidagi seda, ehkki küll mitte ilma kibedusgrimassita: "Kui nii pikk elu on elatud tähtsusetult ja põlastatult, siis lõpuks tulevad nad suure au ja hiilgusega ja arvavad, et see on midagi väärt." See o l i midagi väärt. Mitte millegi muu vastu ei oleks ta seda vahetanud.

Marko Mäetamm.
"Chicago". Lito.
1992.

Marko Mäetamm.
"Noormees kutsub kotkast sööma". Lito.
1992.

Selle kibeda vanamehe "Elutarkuse" olin mina tookord 1948 (aga ka hiljem veel, siis juba, kui tundsin WaWuV-d) maha maganud. Ma ei tea, kuidas oli E. T-ga, kuid arvan, et ta oli seda lugenud ja midagi minulegi sealt, tema teadmistest, langes, kuid ma ei mõistnud seda siis (niisuguse – elutarkusena (ja pealegi olin ma tookord noor)) haarata.

Hoopis teised sõbrad tõid mu teadvusse selle Schopenhaueri, vennad Mikelsaared, kes tulid ja ütlesid, et kõik nende hoiakud ja suhtumised on nii või teisiti välja mõõdetud Schopenhaueri – Anveldi "Elutarkuse" mõõdupuuga. Ja miski ei ole neist vendadest kaugem kui surmaiha ja elutahte eitus. Ei intonatsioonigi "Tristanist ja Isoldest", kõik sünnib mažooris ja Es-duuris pealegi. Ütlevad: seda raamatut me lugesime kuuekümnendatel sõjaväes ja see oli meile tõeline vaimutoit.

Ja jälle need paganama kuuekümnendad; kas siis kõik nagu Niiluse mudas pidi sündima seal ja vilja kandma (siis või hiljem)? Kas sai neil aegadel peale muu teoks ka üleüldine Schopenhaueri jälleleidmine (mis minust küll (jumal tänatud?) läks jäljetult mööda – WaWuV-d lugesin (loodan, et ma ei eksi) juba viiekümnendatel)?

Ma ei tea seda ütelda, kuid vendade Schopenhaueri-käike on siiski tagantjärele huvitav jälgida. Nende raamatu ääred on tihedat (ja raskesti loetavat) pliiatsikirja täis ja mõned fragmendid (mida oskasin välja veerida) olgu siin ära toodud:

Ilus asi ei tee rõõmu, kui ta on teise oma (lk 23).

Naised meestele ainult ajutine lõbu (33).

Kes loeb, sel kulub vähem ja on vähem muret riidetuse ja muu suhtes (42).

Teiste arvamused on kahtlased ja vähe veenvad, mõni alandav arvamus ja uhkuse alged purunevad alaväärsuseks (70).

Edevusega on raske uhkeks saada – tuleb ise midagi ära teha (70).

Kas au võib kogemata kaduda? – esimine lihtsalt. Kas teda pole võimalik taastada väga tunnistades? Aga kui vahetada keskkonda? Täielik taastamine on väga raske (78).

Saatus on väline, rangelt meist sõltumatu asjade väline käik, kuid meist endist sõltub õnn, st kuidas me saatusega võidelda suudame (232).

Ettevaatus on see, meie elus vajalik komponent (235).

Niisugused siis õppetunnid vana Schopenhaueri elutarkusest, elutahet jaa-tavad viimseni. "Recht etwas für junge Leute", kes elus (aga mitte surmas) tahavad edasi jõuda ja märkimisväärset saavutada.

Aga parafraseerida võib Th. Manni ja ütelda: "Recht etwas für alte Leute", kes järelejäänud tunde pikalt ja rahu ja vaikuses tahavad ära elada.

Arvan, et siia elutarkuse raami mahuvad ka need kolm pilti PP-st, mis eestikeelsena ilmusid "Vikerkaares". Vähemalt eesti mehe seinal.

Aga siin tekib uus küsimus, mille üle mõtlema peab: kelle siis ikka, kas eesti mehe või eesti naise, kui kord on juba selge vahe sisse tehtud ja ühed teistele vastandatud ("teised esimestele ajutine lõbu", aga esimesed teistele?)"

Läbi udu mäletan, et ka sellest, naistest nimelt, oli meil tookord – abituuriu-
mijalutuskäikudel – juttu. Schopenhauerlikult kujundatud raamis muidugi.
Kuid ma ei süvenenud sellesse teemasse eriti, tookord vähemalt mitte. Hiljem
küll, aga siis juba pigem tema järglaste Nietzsche ja Weiningeri probleemipü-
stitusest lähtudes, kuigi lood Schopenhaueri ja tema ema ja õega polnud mulle
tundmatud, jäid aga minu jaoks nähtavasti siiski asjaosaliste omavahelisteks
üksiksuheteks, nagu nad vist peaksidki jääma.

Kuid küsimuse juure juures seisab siiski Schopenhauer ise, ja kui selle
juurde veel kord tagasi tulla, siis on vist praegu selleks parim hetk ja koht.
Kolmest "Vikerkaares" tõlgitud loost üks sellest just räägibki. Muidugi on ajad
ja kombad teised, feminismist ja selle võimalusest polnud vanal elutargal
aimugi. Zonta-taoline rikaste ja võimukate naiste organisatsioon tundunuks
talle hullumajaloon.

Aga võib-olla oli **siin**, Eestimaal juba tollal, PP ilmumise aegadel, olemas
hoovus, mille võimalusigi poleks Schopenhauer möönnud?

Sest olgugi rännanud mees ja välismaise haridusega, elas ta ometigi sisse
tollesesamasse Nietzsche poolt teadvustatud saksa "nihilismimiljöösse".

Võib-olla on eesti substraadis alati olnud feministlik dominant tugevam kui
maskuliinne, ja tuleks ehk nüüdki veel (enne kui lõplikult hilja) teha üks
maskuliinsem ponnistus, et tasakaalu tagasi saada?

Kuid küsimus pole siiski nii lihtne, kui paistab, sest jalgealune, mille
feminiinsed-maskuliinsed võistlusmängud mängitakse, on siin alati olnud
kõikuv. Kalduv kord siia, kord sinna. Pole kunagi olnud päriselt oma.

Sest lõpuks, kes me siis ikkagi oleme, et omast maskuliinsusest ja feminiin-
susest kõnelda tohime ja mis mõttes ülepea?

Kuna kunagi ei ole meil olnud oma kuningaid (kui tõsiselt rääkida), kindra-
leid, sangareid, armeesid ja nende unustamatuid kangelastegusid, meeliülen-
davaid maadevallutusi, siis arusaadav küll, miks feminism **s i n** domineerib.
Kuid kuuldused mehistest tegudest jooksevad ometi siiagi kokku – nii põhjast
kui lõunast, idast kui läänest.

Niivõrd kui elatud on ikka saksa-vene tõmbetuules (ja kui lisanduvad
kaugemadki, siis seda hullem) ja jagatud nende keerises väljakujunenud hoi-
akuid ja eelarvamusi, kombeid, "moraali", ei oleks nagu midagi arutadagi, ometi
on selline paigutus võimalik ainult teoreetiliselt, sisuliselt lööb meie oma
substraat ikkagi välja. Ma ei mõtle siin toda müstilist soome-ugrit (kuigi leidub
ka sellest, peaaegu olematust, üllatavalt sügavalt väljakasvanud võrseid), ma
mõtlen me "seisuslikku" "staatust".

Saksa-vene (nii suured kui omavahelised erinevused polekski) kultuuriki-
histus on olemuslikult seisuslik, aristokraatlikult liigendatud, mis vaatamata
pealispindsele "demokratiseerimisele" on selline praegugi veel.

Meie genealoogilise baasi läbilõiked on erinevad, **m e i l** ei ole palju muid
võimalusi kui tühipaljas ja labane demokraatia – räägitagu neljast või nelja-
kümnestki kuningast niipalju kui tahes, nali jääb naljaks ikkagi – ja selle juurde
tuleb meil jääda (kuivõrd jäämine üldse osutub võimalikuks). Selles kihistuses

Üleval: Marko Mäetamm. "Heil Hitler". Lito. 1992.
All: Marko Mäetamm. "Gangster". Lito. 1992.

Üleval: Marko Mäetamm. "Õhtune Marihuana". Lito. 1992.
All: Marko Mäetamm. "LSD". Lito. 1992.

on ka "naisküsimus" muidugi täiesti teine ja ainult kunstlikult ja dekoratiivselt seisusliku skeemi peale tõmmatud. Naiste mäss on meie juhul absurdne, või kui mitte, siis ainult restitutsioonina mõeldav: tagasi ürgsele soome-ugri feminismlile!

Muidugi, kui jäädakse dekoratsioonide külge kinni, on Zonta klubi liikme staatus (dekoratsioonina) soovitatav ja ihaldusväärne küllalt: võetakse justkui osa üleilmsest mässust ja pöördest ja ollakse sellega isegi "üleilmne". Võetakse feminismi kui viimast moelõiget.

Mida ta aga (üleilmselt) s u g u g i ei ole. Selles patriarhaal-aristokraatsele põhjale üles ehitatud nn "demokraatlikus infoühiskonnas" on ta paratamatu, seega mõistlik, seega asja-kohane. Ühiskonna teatava (tehnilise) taseme juures jääb tase ise kahe silma vahele (sulgudesse) ja tekib illusioon tasemepealsest kui millestki iseolevat ja sõltumatust. Tase jääb varju ja pöörab vaatamiseks iseoma ise-seisva pealispinna, muutub sekundaarseks looduseks ("metsaks" näiteks), mis temal eksisteerivatele populatsioonidele on justkui iseendast-mõistetavas transtsendentsis alaliselt ette antud.

Selles (maskuliinse põhjaga) "metsas" naine "vabaneb", pääseb pealispinnale ja pealispinna erirežiimis osutub kohanemisevõimelisemaks kui mees, sest suudab täielikult unustada aluspõhja enda ja selle, mis ta (primaarse looduse suhtes) on. Ta on h a r j u n u d olema kohanemisevõimeline.

Pealispindne naine on tugevam kui pealispindne mees.

Needsamad naistele tüüpilised jooned, millest räägib "elutark pessimist", on ju lõpuks samuti kohanemisevõimelisuse näitajad, loodusest (olgu primaarsest või sekundaarsest) eraldumise kogemuse tulemused.

Kuid vaatame lähemalt ühte neist, valet: "Sellele vastavalt on naise iseloomu põhiveaks ebaõiglus." (Vt "Vikerkaar" 1993, nr 6, lk 8.)

Milline on üleüldse vale ja valetamise olemuslik tähendus? Milleks ülepea vale, kui tõde on lihtsam ja käepärasem, justkui mugavam?

Aga just selles: tõde on lihtsam, algsem, st aluspõhjale lähedasem, loos sügavamalt sees; vale on kunstlik, dekoratiivne ja võimalik ainult kindlal s u l e t u d pealispinnal, mille aluspõhi on iseendastmõistetavalt ja seega unustatult garanteeritud.

Iseendast paradoksaalne ju – naine on "loodusele lähem", elule kui sellisele. Kuid "elu kui selline" on traditsioonis endale kindla vormi õõnestanud, kindlasse "auku" või "šablooni" asetunud ja sellega naise elulähedusegi formaliseerinud. "Mets", mis šablooni toidab, jääb nüüd juba ise loodusele lähemale.

Vale puhul kehtib eetilise maksimi (Schopenhauer): vale on nõrgemate eesõigus. Võib-olla ei ole see maksimum puhtalt eetiline, kuid kooslussõbralik on ta vähemalt. Kaebealuselt (kohtumenetluses) ei nõuta, et ta tõtt kõneleks, temal on õigus end **kaitsta**.

Informatsiooni varjamine ja segamine (et vesi sügavam oleks) on teatavates olukordades strateegiliselt lubatud ja taktikaliselt mõõdapääsmatu, hea niisiis.

Ainuke küsimus, mis jääb, on see: milleks kasulik, kui tõde on lihtsam? Sest püsib iseendas ja ei vaja keerulisi konstruktsioone?

Varjamine on aga siiski looduslikult loomulik, kuulub temasse olemuslikult, tema õigustesse niisiis, ja see, mis varjust välja pääseb – tõde – erand ehk ainult. Kuid inimene on kaotanud looduse loomulikud eesõigused, ta on sealt välja astunud sõnasse ja seepärast on mäng kaartidega, ka lahtistega, tema osa. Sõna ei pääse mälust lahti, kuigi ei ole temaga identne. See, mis üteldud on, ei ole mälu ise, vaid mälu välja-käik vastumängus.

Keel on tähenduslik ja tõde (tõene) ainult tema aspektist selgelt defineeritav: lause, "lumi on valge" on tõene (kui lumi on valge) või väär (kui lumi ei ole valge) ja tõde on lause tähendus.

Seega valetades, st keelt erilisel viisil kasutades, mängitakse olemise ja sõna erilisel vahekorral: keel võib ainult tõe kontekstis olla varjav. Võib (ja saab) ütelda "lumi on must", kui lumi ei ole must ja seega rääkida ilma tähendusest, st luua midagi, mille tähendus on olla tähenduseta vale. Selle, mis annab (nõrgemale) võimaluse taktikaliseks käiguks...

Naine näiteks kui "loodus ise" varjab, nagu loodus ikka, nagunii. Täiesti loomulikult varjab ta lapse isadust. Selle varjamiseks ei ole tarvis mingit keelt, kusagilt ei paista isadus välja. Isaduse avalikkus ei ole millegi poolest vajalik ja selle varjamine mingi vale.

Kuna eostumine on varjatud, on loomulik ka tema üksikasjade varjujäämine. Keegi ei tea neid, ainult naine üksi võib "üht-teist järeldada" – ta teab, mis-on-varjus.

Ja sellega, pruugib tal vaid rääkida, avaneb võimalus valeks, luua midagi tähenduslikult tähendusetu ja kasutada seda taktikalistes käikudes. Kuna ta teab, "kuidas oli", tekib tal võimalus ütelda "nagu-ei-olnud". Oli a , ta ütleb, "oli b ". Ja nii on " b sündinud, kuid mitte "tegelikult".

Tekivad kummalised vahekorrad a , " a " ja b " vahel.

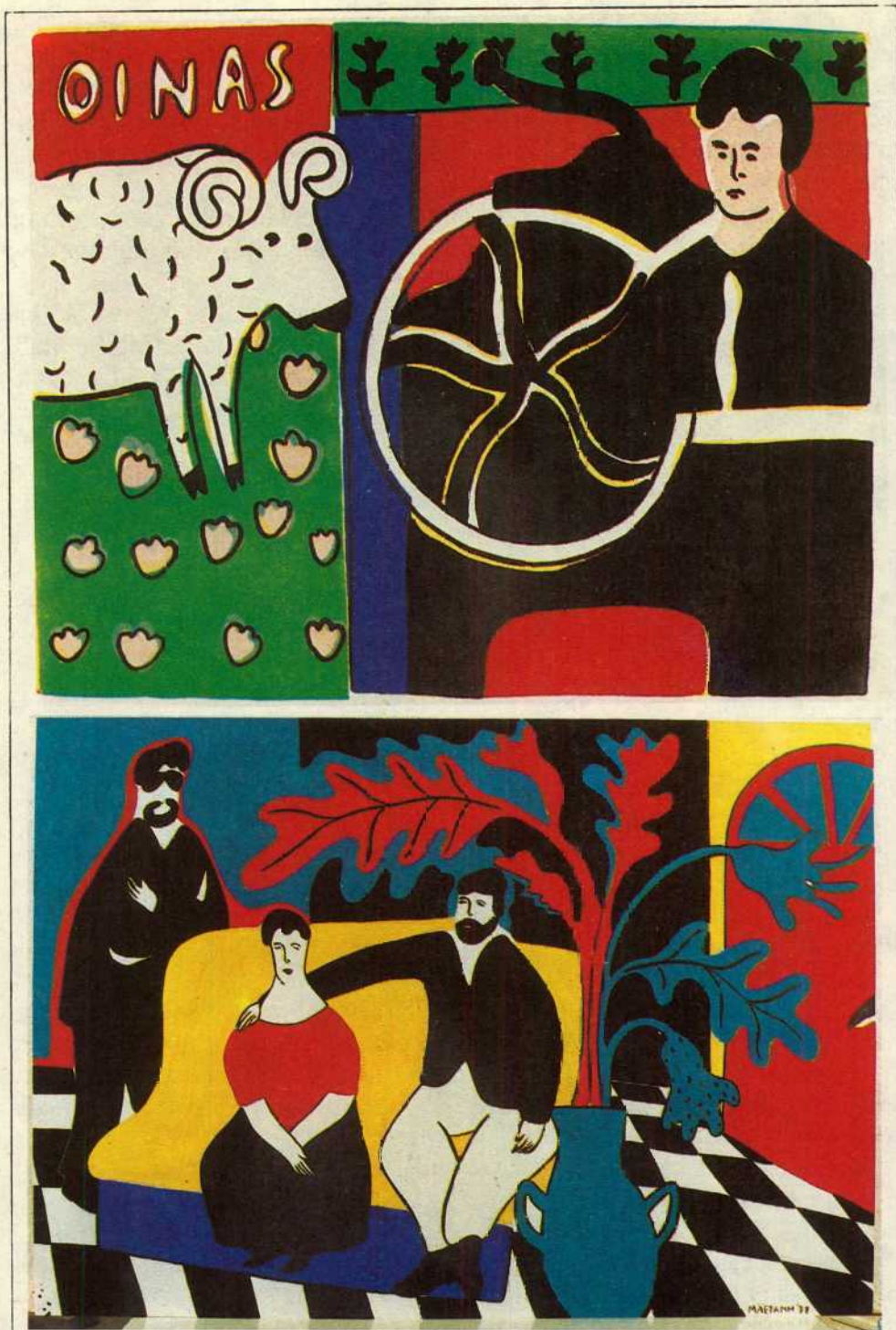
Võimalusi on palju, asi ei piirdu ainult "oli b -ga", võib luua ka tähenduslikult tähendusetu "on b " ja asi läheb veel segasemaks.

Segadus tekib sellest, et "oli b " ja "on b ", kuigi tähendusetud, on siiski tähenduslikud, mängivad omal käel ja võivad tuua endaga kaasa midagi, "mis tegelikult on" – $R("b")$. $R("b")$ on ise c ja ei ole " c " ja sellega mäng algab.

Mängu keskel võib selguda "kuidas tegelikult oli", a niisiis ja tekib paratamatu konflikt $R("b")$ ja a ja $R(a)$ vahel. Seejuures mängib ka see, et võimaliku " a " korral seganuks end asjakäikudesse $R("a")$ ja valetaja alaline dilemma on: kumb on halvem, kas $R("a")$ (kui a on "see, mis oli (on)") või võimalik konflikt $R(a)$ kontra $R("b")$?

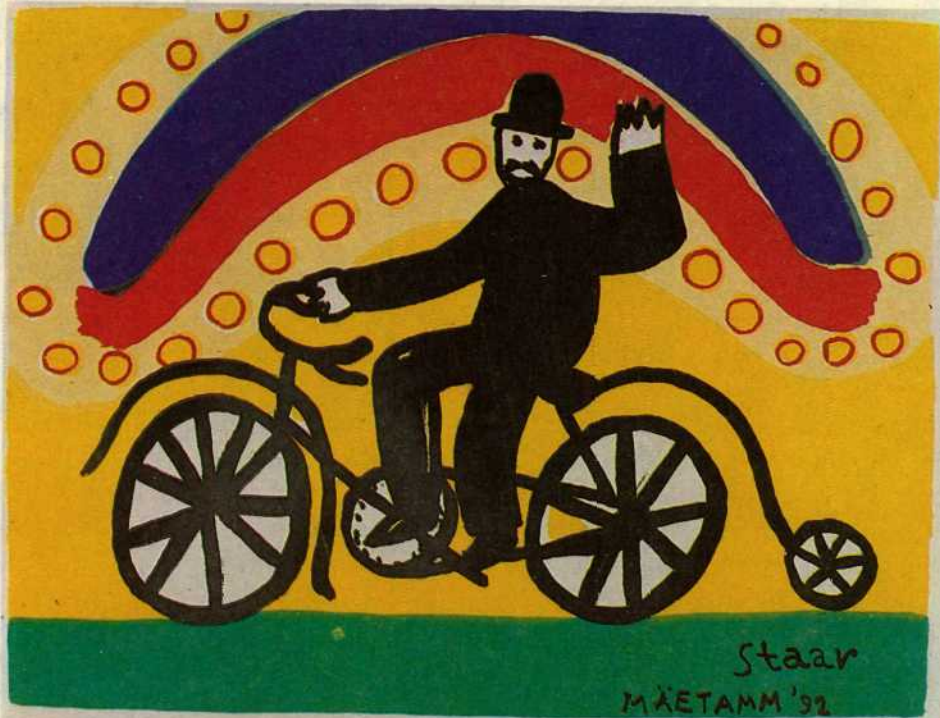
Jänese puhul on taoline dilemma mõeldamatu: Jännes tuleb põõsast välja – a muutub seetõttu nähtavaks – \underline{a} ja resultaadina $R(\underline{a})$ satub rebasele saagiks; äärmiselt halb resultaat jänesele.

Seepärast kasutab ta (jännes) parem (nõrgema) loomulikku eesõigust, ja tuleb põõsast välja nii, et rebasele nähtavaks ei muutu – \bar{a} , varjab oma väljatulekut ja resultaati (halba) $R(\underline{a})$ ei sünni. Jännes jääb (vähemalt seekord) ellu.

Üleval: Marko Mäetamm. "Autoportree oinaga". Lito. 1992.

All: Marko Mäetamm. "Järgmine peatus Ameerika II". Guašš. 1992.

Üleval: Marko Mäetamm. "Staar". Lito. 1992.

All: Marko Mäetamm. "Järgmine peatus Ameerika I". Guašš. 1992.

Kas siin on tegu valetamisega, st kas \bar{a} -d võib käsitleda "b"-na, st sellena, nagu ütelnuks jännes, et "ei tulnud põõsast välja" ja sünnib pinge a ja "b" vahel kõigi oma tagajärgedega?

Nähtavasti ei ole ja nähtavasti ei sünni ja varjamine on tõesti "looduslik õigus" ja vastutus selle eest ei lange temale (varjajale). Loodus ise on varjav, kas või sellesamas kuulsas Hegeli tähenduses:

"Loodus on omandanud idee teisisitolemise vormis. Kuna idee on niimoodi iseene negatsioon või iseene sele väljaspoolne, siis ei ole loodus väljaspoolseks mitte ainult suhteliselt selle idee vastu (ja vastu selle subjektiivsele eksistentsile, vaimule), vaid too välja spoolis määratlebki need tingimused, milles ta loodusena esineb."

Jännes ei räägi ja seetõttu ei "pea ta oma sõnade eest vastutama" ja sellepärast on tema puhul mõtetu rääkida, et "tõde on lihtsam, sest "vähem tuleb meeles pidada"". Midagi nii ülearust nagu vale, jännes meeles pidama ei hakkagi, ta varjab lihtsalt ja varjamine endal ei ole väljatulemise koosseisu olemaski, ainult sellel on, mida ta varjab. Kuid siin ei mängi "tagantjärele" enam midagi.

Kuid hüva, võidakse ütelda, tühja jännesega, võtame käo. Tema ju ometi valetab. Muneb oma muna linavästriku pessa ja "ütleb" – see on su enda muna. Ütleb sellega, et moondab oma muna västriku muna sarnaseks.

Västriku võtab vale tõe pähe vastu ja haub muna välja. Kägu saavutab valeda oma eesmärgi.

Ometigi ei nõua keegi käolt, et ta oma valet meeles peaks ja sellega oma elu keeruliseks teeks. Tõde ei ole tema jaoks lihtsam midagi, puhas lollus ainult. Mina pean oma valed meeles pidama, kui ma tõe (x) asemel ütlen vale (y), sest pean enda spidi oma tegusid **õeldud** valeda kokku sobitama.

Mis on siis nüüd minu toimingus erilist, millel puudub looduslik analoogia?

See nähtavasti, et mina ei jäta maha "valena" loodus-, vaid keele märgi.

Loodusmärgid on ka siis tõemärgid, kui nad on "valed", ainult tõemärgidena saavadki olla "valed" – nad on füsioloogilised või pärilikult kinnistunud.

Emalind valetab, et ta tiib on vigane, "esitab tõemärgina valemärgi, kuid ei pea kunagi oma "märkimise" eest vastutama. Sest puudub kihitkond, kus märk võib iseenda juurde tagasi pöörduda. Ei teki identsusprobleemi.

Loodusmärk ei ole seotud eneserefleksiooniga – see viimane on vaimu fenomen. Loodusmärk on kinnistatud loodusesse, ta kordub küll, kuid ei tule enese juurde tagasi. Sõna on see, mis tuleb tagasi. Kordub oma baasi, looduse kohal erinevates kihtides. Oma juures, tões, kinni, kasvab ta läbi kõigi võimalike kihtide ja püsib. Valemärk (-sõna) hõljab lahtiselt baasi kohal, teda on raske identselt korrata, seepärast ongi "tõde lihtsam".

Tõde on substraadis juurdunud (kuidas me seda ka ei võtaks, metafüüsiliselt või pragmaatiliselt), selles kõikide kihistuste all olevas, ja kihid tema peal ei

ole ainult sõnalisel, nad on sõnalisest tulenevad; sõnalisest-tulenevad materiaalsused.

Ka sõnast tulenev materiaalne hoiab end põhjas kinni. Sõnapinnad ja temast tulenevad materiaalsused on läbitorgatavad kuni baasipunktini välja, projekteeritavad.

Ainult tänu sellele torkele kuni põhjani saab (ja peab) ütleja (torkaja) vastutada (-ma) oma vahekihtide eest.

Valetajal on vastutamine võimatu, sest valetamisest sündinud sõnalis-materiaalne vahekiht jääb baasi kohale lahtiselt loksuma ja hajub.

Kuigi on võimalus ka ausaks valeks: aus valetaja teeb oma vale teoks, loob oma sõnast sündinud lahtise kihi ja baasi vahele kõik nõutavad vahekihid ja hoiab neid **vale jõuga** baasi kohal koos. See on suurejooneline, kuid raske. Tõde on lihtsam, sest radikaalsem ja juur ise hoiab.

Ausa valetaja vastutustunne on eriti kõrge. Tavalisel valetajal ei ole vastutada midagi. Ta laseb oma sõnalisel vahekihtid lendu ja ükski läbitorge ei pea neid kinni.

Naine (Schopenhaueri järgi) valetab, sest on vastutus-võimetu. On vastutusest vaba, on vastutata.

Feminism tekib siis, kui naine on otsustanud vastutatavusest vabaneda, on otsustanud ise vastutada ja jääb selle otsustuse juurde. Feminism võib sündida siis, kui selline otsus on võimalik.

Võimalus sünnib sõnalisest-tuleneva kihistuse teatava kindla konfiguratsiooni moodustumisel. Evolutsiooni käigus võib-olla.

Feminism (praegune, üleilmne) on pealispinna nähtus. Evolutsioonis tekib baasi ja kõrgemate sõnaliste kihtide vahele tihe sõnalistehniline vahekiht. Tekib vahekihtide liesoon, mis käitub ise substraadina, on "teine loodus". Banaalses kõnepruugis nimetatakse seda informatsioonikihi. Pseudosubstraadipealset kõrgkihti – informatsiooniühiskonnaks.

Informatsiooniline kihtide liesoon on omapärane elukeskkond, mis tekib sõnalise ja sõnalistehnilise amalgaamina – metastaaside läbikasvamine, džungel.

Selles sõnalis-tehnilises džunglis sünnivad nüüd täiesti uued fenomenid: sõna otsene, vahetu, isegi füüsiline mõju. St teatavad operatsioonid, mis enne džunglit olid sõnalis-füüsilis-tehnilised, on nüüdsest pealt puhtsõnalisel või sõnalisekvivalentsetel. Informatsiooniliesoon tekitab reaktsioone, mis viivad sõnalisel otseselt tehnilisele.

Kui varem ulatusid "tegelikkuse juured" läbi vahekihtide baasini (looduseni), siis nüüd on päratu süsteem kahestunud.

Pealispinna juured ei ulatu baasini ja võrshuvad läbikasvanud džunglist endast. Tekib puulatvade elu oma taimestikuga ja loomastikuga, kel aimugi ei ole võra-alusest. Džungel on sekundaarne baas, mis tõelise baasi katab ja ta täielikult varjab, oma elanikud ise toidab.

Kui operatsioonid baasiga olid (ja on ikka, ainult seda ei näe) matemaatilis-füüsiliselt "rasked", siis vahekorrad uusbaasi, informatsioonilise liesoonidžungliga on "lihtsad", st puhverbaalsed.

Siin ladvakoosluses rollid vahetuvad, endised "tugevad" osutuvad "nõrkadeks" ja vastupidi.

Sõna maksab.

Mis on siin aga tegemist vastutuse ja valega?

Vale: omistatakse sõnale protsessi sünnitav jõud; öeldakse x ja võetakse – nii see sünnibki. Et y , öeldes, et ta on x , ongi seda.

Ja ongi ja sõna saab lihaks ja maksab. Nüüd, selles ladvakultuuris muutub see vale-ideaal tõesti võimalikuks, infolooduses on sõna asi ja asi sõna. Kuna nii, võib selle sõna (vale või õige) eest ka vastutada, ilma et pruugitaks võtta ausa-vale (range-vale) hoiakut. Ka kergel-valel on informatsioonikihistuses kalduvus muutuda tõeks, st juurduda vahebaasi, mis tihedana katab tõelise, kuhu ülemised juured vahetult ei ulatugi.

Sõnamaagiline kihtkond, kus valetamine on deformeerunud informatsiooniloovaks aktiks. Siin muutuvad bimaskuliinses aluskihis – "teos" nõrgad, kuid "sõnas" tugevad peremeesteks ja "teos" tugevad osutuvad üleaarusteks. Vahekiht loob ennast ise.

Hüiva, see selleks, milles aga selle valgusel Eesti-olemise ja kultuuri eripära, tema ürgfeminiinsus?

Kultuur, mis suurte (aristokraatlike) traditsioonide puhul (milles hiljem areneb välja kirjeldatud sekundaarne loodus, informatsiooniliesoon) on oma loomult antifeminiinne, mis naiste suhtes on olnud teadlikult tõrjuv (meenutagem meeste varjunimede all kirjutavaid naiskirjanikke, meenutagem kuulsaid prantsuse salonge (hiljem ka saksa), kus spontaanne naistekultuur surutakse kitsasse ja rangelt defineeritud naiste-lavasse), on Eestis peaaegu iseendast-mõistetavalt kuulunud naistele. Juba sellest ajast, mil katoliiklus kadus ja Martin Luther tõi $k i r j a$ eesti keelde. St andis võimaluse enneolematuks – eesti-kirja-keeleks. Seda keelt on kultiveerinud naised (ehkki esineb siin saksa kultuuri eeskujude tõttu mehi) kõige sügavamates kihtides.

Kultuur, mille dominandiks on kiri, on domineeritud ja dikteeritud (vahe-terroriseeritudki) naiste poolt, on allutatud naiselikule maitsele ja stiilile. Miks?

Kuid tuleks küsida pigem vastupidi – miks mitte? Miks teistes (suurtes kultuurides) vastupidi? Miks meile juba tuttav Malwida von Meysenbug on kuulus suurte meeste (kirja)sõbrana ja mitte vastupidi? Või meie oma (saksa) Maria Bruiningk, kes alles Londonis, paar aastat enne surma, paneb end kultuurikontekstis maksma. Siis, kui tänu läbibukkunud revolutsioonile kogunevad õnnetud ja hädalised emigrandid võõrasse linna kokku ja vajavad emalikkude hoolitsust ja lohutust, salongi perenaist, alles siis?

Kui sõnalis-matemaatilis-tehniline vahekiht ei ole veel nii tihedalt läbi kasvanud, et suudaks figureerida sekundaarse loodusena, kui juured ikka veel algloodusse välja ulatuvad, kas siis sellel kasvav humanistlik-kultuuriline sammal $p e a b$ olema naisitõrjuv, eba-feminiinne?

Kuid küsimus on absurdne, ta ei pea, ta on. Ta põhjendab oma nii-olemist olemise endaga, ta ei saaks olla kuidagi teisiti, ta on just niisugune sõnalis-tehniline konstruktsioon oma baasil, loodusel, kuhu iseendastmõistetavalt kuulub naise ise – k u i loodus. Ta on ehitatud naise k u i looduse peale ja naisel ei ole seal – ülal – asja. Ülemine korrus on meeste looming ja nemad teavad. Ja nemad mõistavad. Kuni ehitis ise – too nimetatud liesoon, võtab ohjad enda kätte ja pöörab kõik ringi.

Naine võõrutatakse alg-loodusest, ta tõuseb nagu õhkpadjal läbi infodžungli üles latvadesse ja rollid vahetuvad. Mees jääb (sekundaarsesse) loodusesse pidama, nüüd on tema loodus-ise.

Vana (aristokraatlik) humanistlik kultuur, peale muu, oli ju ka loodusttõrjuv (tuletagem meelde Th. Manni valulisi konflikte loodusega), sellest ka tolle kummalise eraldatud kasti – tehnilisloodusteadusliku – range eraldamine (kuid see on teema, millest tuleb rääkida eraldi), oma loomuse poolest p i d i ta siis olema ka naisitõrjuv.

Ja sellega ka (koos oma duaalse, tehnilisloodusteadusliku kastiga) naisele haaramatu. Need kaks teineteisele duaalset moodustasid ühe f i l o s o o f i l i s e terviku, sest filosoofiana on ta korruga mõlemat, nii vaimlis-humanitaarne kui matemaatilis-loodusteaduslik, ta on Sõnaline. Eesti traditsioon on silmatorkavalt antifilosoofiline, seega naiselik, käsitöolislik ja praktiline. Selle aluseks on naise käeosavus ja täpsus: puhas pits, puhas joon, puhas sõna. Tikand ja kude on tema sümbolid, kinda- ja vöökirjad. Puhtalt läbiviidud ja veatu, tehniliselt meisterlik, rangelt reeglistatud ja m a i t s e k a s. Igapäevase täiuslikkus, millesse filosoofilise sissetung mõjub räpakuse ja maitsetusena.

Igapäevaelu rafineeritud kultus, just see, millest sõjakas feminism nõuab väljaastumist.

Ka see kultus on kultus looduse enese p õ h j a l, ka see on struktureeritud ja tõe-statud, ka see ei salli valet, kuid ta on teistsugune ja seepärast on ka tema tõde erinev tolle teise (maskuliinse) omast.

Ta peabki, sest põhineb t e i s e l v a s t u t u s e l (tõeküsimus on vastutuseküsimus), siin vastutab naine ise ja ei ole loodusena vastutusest vaba nagu naine tolles aristokraatlikus traditsioonis. Siin ei või naine endale valet lubada, ta peab kas lihtsalt rääkima tõtt või looma oma keerulise range-vale. Selles kultuuris on pigem meestel vabadus valetada. Küllap nad teevadki seda – juba sellega, et alluvad naiste kultuuridiktaadile. Eesti situatsioonis on feministlik revolutsioon mõttetetu, pigem loodaks siin maskuliinlikku mässu – tahaks ju ka kord tõtt rääkida.

JOHANNES SAAR

MARKO KUTSUB KUNSTNIKKE ENESEGA SÖÖMA

Marko Mäetamm, sündinud 1965 Viljandis, 1988. aastast TKÜ graafikaturg.

Alles see oli, kui kunst jagas vähemalt vihjeid, mida ta öelda tahab. Nüüd enam sedagi mitte. Kunstisõber on isegi hakanud harjuma, et paljud jutud kaasaegsest kunstist pole mõeldud tema asjaarmastajalikele kõrvadele. Enesekindlalt ja hoolimatult on uuenduslik kunst käinud oma radu, ning oma agaruses on ta väidetavasti juba täitnud kõikmõeldavad trendid, kuhu kunst võib küündida. Ning väidetavasti on see ka tema lõpu algus. Arengu edasine võimatus teeb naeruväärseks kogu heroilise mineviku. Elitaarne avangard on aga oma rinnal soojendanud madu, kes nüüd, täiskasvanuna, pöördub oma vanemate vastu. Hetkel, mil horisondile kerkib postmodernistliku mõtleja hiigelsesipea, alustavad kõik avangardistid tema vastu viimset heitlust, lootes vähemalt auga surra. Sest postmodernistlik kunstnik on vanemate poolt nurka surutud laps, kes oma elu päästmiseks peab nad hävitama või, teisisõnu, teatama, et kuningas on alasti. Arhetüüp on igituttav, kuid avaldub nüüd drastilisemalt kui iial enne. Kätemaksuks oma eshatoloogilise hirmu eest viib laps karistusoperatsiooni läbi eriti süstemaatilisel ja meetoodiliselt. Kõige leebemal kujul piirdub ta ainult oma eelkäijate avaliku alandamise ja nn avaliku hukkamisega. Siin tunneb auditoriumgi end taas angažeerituna, ning kiidab tänutäheks tasujale takka, liiati kui tsirkust ja eilsete iidolite mõnitamisi saab nüüd rohkesti näha. Aeg-ajalt tekitab temas küsimusi see dekadentlik hoolimatus, millega nüüd kunsti tehakse, ning ta võtab teravalt selle vastu sõna. Aimamata isegi, et murrab sisse lahtisest uksest...

Mäetamm vaatab telekat ja aeg-ajalt pildistab silmadega ekraani. Mõne aja pärast ilmub kõrvalasuvale paberile kujutis ekraanilt. Algul levivad mingid mustad laigud üle paberi, siis kohmakad värvilised triibud nende ümber. Aeglaselt koonduvad nad mingiks ebakindlaks, kuid siiski äratuntavaks kompositsiooniks. Lõpuks veab nähtamatu käsi nende taustale seletavad kirjad, mida üks või teine asi tähendab. Lokkiskarvaline rullis sarvedega elukas saab sildiks "Oinas", mees mustade prillide ja püstoliga on loomulikult "Gangster". Pikkade juustega tüüp on "Hipi" ning lahtisikäsi jalgrattal sõitev laialt naeratav džentelmen on "Staar". Kõik leiavad kohe endale loomupärase tegevuse. Oinas põrnitseb vaatajat, gangster tulistab püstolist, staar demonstreerib tuledest säraval laval oma oskusi. Hipi lihtsalt on olemas. Mees pildilt nimega

"2*McCartney" klõbistab saateks klahvkat. Kõik on lihtne, selge, ehkki sageli kohmakalt kujutatud, ometi arusaadav ja turvaliselt tuttav.

Õhtul näeb Mäetamm telekast armastusfilmi, kus mingi alasti tüüp suudleb prinkis rindadega kaunitari. Et säilitada süüdimatut distantsi kujutatavaga, ilmub see paberile kõige telekaga ("Suudlus"). Äkki, küsimata loojalt luba, ilmub teisele paberile teleka ees istuv ja marihuaanat suitsetav isend. Kiirelt haarab Mäetamm pintsli ning maalib talle filmiliku näo pähe ja riided selga. Nüüd on piisavalt rõhutatud, et tegu pole autobiograafilise paljastusega, vaid järjekordse eluvennaga telekast. Näo järgi võiks teda pidada isegi gangsteri vennaks ("Õhtune marihuaana"). Nüüd, kartmata vaatajapoolseid kahtlustusi, maalib Mäetamm juba suurejoonelisi narkootilisi visioone ("LSD"). No muidugi, erklilladest liblikatest vaiba kohal hõljuja näeb taas rõhutatult filmilik välja ning järjekordsed alasti kaunitarid, lillad liblikad viigilehtedena ees, kuuluvad kõige täiega hõljuja somaatiliste nägemuste hulka...

Kunstnik ise varjub aga itsitades nurga taha.

Marko Mäetamme (ja Hannes Starkopfi ühis-) näitus galeriis "Sammast" 1992. a sügiskuu saalil sai pealkirjaks "Subjektiiivne pop". Sellega määratles Mäetamm end postmodernistliku loojana, kes sedapuhku võttis vaevaks välja öelda oma arvamus popkunsti kohta. Näeme, et ta lagundab perfektsed kujutelmad kõrgseltskonnast ja muuseas igasugused popilikud ikoonid infantiilseteks ja lapsesuisteks värvipiltideks. Äratuntavus siiski säilib, kuid ainult siis, kui see ei sega autorit võtmast isiklikku hoiakut kujutatava suhtes. Formaalselt avaldub see näiteks selles, et mehel, kes kuuldavasti pidi olema J. Lennon ("Armastus"), on tõnksid sõrmejupatsid, et nirvaanasse tõusnu ("Nirvaana") kannab punast valgemummulist kleiti ning meenutab üldse pigem turumutti, et staari naeratus ulatub kõrvast kõrvani, et kolm vanderselli jäävad vaatamata militaristlikule marsisammule ikkagi ühel jalal keksivateks tühikargajateks jne. Et lennukid ja mutantlikud plutooniumlepatriinud on vaatamata oma surmavale potentsiaalile vaataja jaoks nämmutatud kergesti seeditavaks titepudingiks. Tõtt-öelda, tähendusliku puändini jõuab Mäetamm ka pealkirjades. Kuna pildid on selgelt ironilise, et mitte öelda mõnitava alatooniga, mõjuvad juurdekuuluvad kirjad parastava osatusena: see on nüüd teie "armastus" ja see teie "nirvaana"! Äh-äh-äh! Ja need on siis need teie kumiirid, need "staarid", keda te olete kummardanud!? No ega's midagi...

Mäetamm ei usu, et keegi üldse enam millessegi usub, ning teeb pildi "Noormees kutsus kotkast enesega sööma". Et poleks kaksipidimõistmist, võib vaataja pildiltki lugeda sõnu, mis väljuvad hatuse peaga isendi suust: "Kotkas, ... tule minuga sööma!" Ning rääbakas kanataoline olend laperdab taamalt lähemale. Siin pakub Mäetamm avangardijüngeritele juba sõbrakätt, kutsudes kõiki kõrge kaarega lendavaid uhkeid üksiklasi (*pro* avangardseid kunstnikke)

enesega vennalikult pruukosti võtma. Mis sest, et ta nende tegemistest palju ei arva, mis sest, et nad on tema arvates mandunud takus kargavateks kanadeks. Ta pakub ju ennastki pildil välja hatuse vesipeana, kes vaatamata kõkide aadete kollapsile üritab teistega hästi läbi saada. Ka siis, kui ta teatab, et hipipõlvkond oli infantiilsete habemike kamp, kes elu lõpuni ei saanud üle oma murdeea maailmavalust. Järgmisel hetkel on ta valmis andeks paluma ning tunnistama, et ta ei mõelnud seda tõsiselt, ning üleüldse ütles ta seda sellepärast, et tal polnud parjasti midagi muud öelda. Mäetamm pole selles süüdi, et postmodernism ei võimalda mingit järjekindlat maailmavaadet.

VIKTOR ŠKLOVSKI

KUNST KUI VÕTE

"Kunst on kujunditega mõtlemine." Seda lauset võib kuulda gümnasisti suust, sama lause on lähtepunktiks ka õpetatud filoloogile, kes asub mõnd kirjandusteoreetilist konstruktsiooni looma. See mõte on kinnistunud paljude inimeste teadvusse; üheks tema autoriks tuleb pidada Potebnjad. "Ilma kujundita pole kunsti, isäranis luulet,"¹ ütleb Potebnja. "Luule nagu proosagi on ennekõike ja peamiselt teatav mõtlemise ja tunnetamise viis,"² ütleb ta teisel.

Luule on eriline mõtlemisviis, nimelt kujunditega mõtlemise viis; see viis võimaldab vaimujõudu teatud määral kokku hoida, "tunda, et protsess on suhteliselt kerge", ja kokkuhoiu peegelduseks on esteetiline tunne. Nõnda mõistis ja resümeeeris – tõenäoliselt õigesti – akadeemik Ovsjaniko-Kulikovski,³ kes kahtlemata oli oma õpetaja raamatuid tähelepanelikult lugenud. Potebnja ja tema arvukas koolkond peavad luulet mõtlemise eriviisiks – kujunditega mõtlemise viisiks, kujundite ülesanne on nende meelest aga erisuguste esemete ning tegevuste ühendamine rühmadeks ning tuntu kaudu tundmatu seletamine. Ehk Potebnja sõnadega öeldes: "Kujundi suhe seletatavaga: a) kujund on vahelduvate subjektide konstantne predikaat – muutuvate apertseptiooniobjektide konstantne atraktsioonivahend... b) kujund on midagi palju lihtsamat ja arusaadavamat kui see, mida ta seletab",⁴ see tähendab, "kuna kujundlikkuse eesmärk on muuta kujundi tähendus meile arusaadavamaks ja kuna kujundlikkus muidu kaotab mõtte, siis peab kujund olema meile tuttavam kui see, mida temaga seletatakse."⁵

Huvitav oleks rakendada seda seadust Tjuttševi puhul, kes võrdles põuavälke kurtumade demonitega, või Gogoli puhul, kes võrdles taevast jumala preestriüüdega.

"Kujundita pole kunsti." – "Kunst on kujunditega mõtlemine." Nende määratluste nimel tehti kolemaid jõupingutusi: muusikat, arhitektuuri ja lüürikat püüti samuti mõista kui kujunditega mõtlemist. Pärast veerand sajandit kestnud pingutamist pidi akadeemik Ovsjaniko-Kulikovski lõpuks eraldama lüürika, arhitektuuri ja muusika kujunditeta kunsti eriliigiks – määratlema neid kui lüürlisi, otse emotsioonidele apelleerivaid kunste.⁶ Ja nõnda ilmnes, et eksisteerib hiigelsuur kunstivaldkond, mis ei olegi mõtlemise viis; üks kunstidest, mis sellesse valdkonda kuulub, lüürika (sõna kitsamas tähenduses), sarnaneb siiski täielikult "kujundliku" kunstiga: ta käib sõnadega samal viisil ümber, ja mis kõige tähtsam – kujundlik kunst läheb kujunditeta kunstiks üle täiesti märkamatuult ning me tajume neid ühtmoodi.

Ent määratlus: "kunst on kujunditega mõtlemine", järelikult (jättes vahele kõigile tuntud võrrandite vahelülid) on kunst ennekõike sümboolite looja – see määratlus jäi püsima ning elas üle tema aluseks olnud teooria kokkuvarisemise. Ennekõike elab ta edasi sümboolismi voolus. Eriti selle teoretikute seas.

Niisiis, paljud arvavad ikka veel, et kujunditega mõtlemine, "teed ja varjud", "vaod ja rajad" ongi luule põhitunnus. Seetõttu peaksid need inimesed eeldama, et niisuguse, nende määratluse järgi "kujundliku" kunsti ajalugu on kujundi muutumise ajalugu. Ent ilmneb, et kujundid on peaaegu tardunud; nad rändavad muutumatult sajandist sajandisse.

1 A. P o t e b n j a, Iz zapisok po teorii slovesnosti. Harkov, 1905, lk 83. Edaspidi: Potebnja.

2 P o t e b n j a, lk 97

3 V i D. O v s j a n i k o - K u l i k o v s k i, Jazök i iskusstvo. Sankt-Peterburg, 1895, lk 35. Edaspidi: O.-Kulikovski.

4 P o t e b n j a, lk 314.

5 P o t e b n j a, lk 291.

6 V t O. - K u l i k o v s k i, lk 70.

paigast paika, luuletajalt luuletajale. Kujundid on "ei kellegi omad", nad on "jumalaand". Mida rohkem te uurite ajastut, seda enam veendute, et kujundid, mida pidasite konkreetse luuletaja looduks, on see luuletaja peaaegu muutumatult teiste käest üle võtnud. Kogu luulekoolkondade tegevus taandub sõnamaterjali järjestamise ja töötlemise uute võtete kogumisele ja väljaotsimisele, ja seejuures palju enam kujundite järjestamisele kui nende loomisele. Kujundid on ette antud, ja luules on märksa rohkem kujundite meenutamist kui kujunditega mõtlemist.

Igatahes pole mitte kujunditega mõtlemine see, mis ühendaks kõiki kunstiliike või kas või kõiki sõnakunsti liike, mitte kujundite muutumises pole luule arenemise olemus.

*

Teame, et tihti tajutakse poeetilisena, imeteldava kunstiobjektina neidki väljendeid, mille loomisel polnud sellist taju arvestatud; nõnda arvas näiteks Annenski, et slaavi keel on iseäranis luuleline, nõnda vaimustas näiteks Andrei Belõid 18. sajandi vene luuletajate võtte paigutada omadussõnad nimisõnade järele. Belõid vaimustas see kui kunstivõtte, või täpsemini öeldes: ta pidas seda sihilikuks – kunstiks, tegelikult on see tollase keele üldine eripära (kirikuslaavi keele mõju). Niisiis võib asi olla 1) loodud proosalisena ja tajutud luulelisena, 2) loodud luulelisena ja tajutud proosalisena. See näitab, et mingi asja kunstipärasus, luulesse kuuluvus on meie tajumise viisi tagajärg: kunstipäraseks sõna kitsamas mõttes hakkama nimetama asju, mis on loodud eriliste võtete abil; nende võtete eesmärk oli, et objekte võimalikult kindlasti tajutaks kunstipärasena.

Potebnja järeldus, mida võib sõnastada: luule = kujundlikkus, sünnitas terve teooria selle kohta, et kujundlikkus = sümboolsus, s.o võrdub kujundi võimega muutuda eri subjektide juurde kuuluvaks konstantseks predikaadiks (järeldus, mis pani ideesuguluse tõttu endasse armuma sümbolistid – Andrei Belõi, Merežkovski koos tema "Igaveste kaaslaste-

ga" – ja mis on sümbolismi teooria aluseks). Järeldus tuleb osaliselt sellest, et Potebnja ei eristanud luulekeelt proosakeelest. Seetõttu ei võtnud ta arvesse, et on olemas kaks kujundiliiki: kujund kui praktiline mõtlemisvahend, asjade rühmadesse ühendamise vahend, ja luulekujund – mulje tugevdamise vahend. Selgitan näitega. Kõnnin tänaval ja näen, et ees kõndiv mees, kel torujupp kaenlas, pillab maha paki. Hüüan talle: "Hei, toru, kaotasid paki ära." See on puhtalt proosakujundi, proosatroobi näide. Teine näide. Mitu meest seisab rivis. Rühmakomandör, märgates, et üks neist seisab lohakalt, lontu kombel, ütleb talle: "Hei, toru, kuidas sa seisad." See kujund on luuletroop. (Ühel juhul on toru metonüümia, teisel juhul metafoor. Kuid mitte sellele ei juhi ma tähelepanu.) Luulekujund on üks meetod tugevaima mulje tekitamiseks. Meetodina on tal samad ülesanded kui teistel luulekeele võtetel, kui lihtsal ja eitaval parallelismil, kordusel, sümmeerial, hüperboolil, kui üldse sellel, mida tavatsetakse nimetada "figuuriks"; ta on võrdväärne kõigi nende meetoditega, mis intensiivistavad objekti tajumist (objektiks võivad olla ka teose enese sõnad või isegi häälikud), kuid luulekujund sarnaneb valm-kujundiga, mõttekujundiga ainult väliselt, näiteks siis, kui tüdruk nimetab palli arbuusiks.² Luulekujund on üks luulekeele vahendeid. Proosakujund on abstrahceerimisvahend: arbuus ümmarguse lambivarju või arbuus pea asemel tähendab ainult objekti ühe omaduse abstrahceerimist ega erine millegagi määratlusest pea = pall, arbuus = pall. See on mõtlemine, ent luulega pole sel midagi ühist.

*

Loomejõudude kokkuhoiu seadus kuulub samuti üldtunnustatud seaduste hulka. Spencer kirjutas: "Kõigi sõnavalikut ja sõnatarvitust määravate reeglite alusel on seesama põhinõue: tähelepanu säästmine... Juhtida mõtte kõige hõlpsamat teed mööda soovitud käsituse ni on paljudel juhtudel ainuke ja kõigil

1 Originaalis tõlkimatu sõnademäng (sõimu)sõnaga "šljapa". *Tlk.*

2 Vt O. – K u l i k o v s k i, lk 16.

juhtudel peamine eesmärk.¹ – "Kui vaimu-
jõud oleks ammendamatu, siis oleks muidugi
ükspuha, kui palju sellest ammendamatu
allikast on kulutatud; tõenäoliselt oleks siis
tähtis vaid aeg, mis kulutamiseks vajalik. Aga
et vaimujõud on piiratud, siis tuleb eeldada,
et vaim püüab apertseptisiooniprotsesse soo-
ritada võimalikult sihipäraselt, st suhteliselt
vähema jõukuluga, või, mis on seesama, suh-
teliselt suurema tagajärjega."² Üksnes viitega
vaimujõu kokkuhoiu üldisele seadusele hei-
dab Petražitski kõrvale talle põigiti ettejäänud
James'i teooria afekti kehalisest alusest.
Loomajõudude säästmise printsiipi, mis on
nii ahvatlev eriti rütmi uurimisel, tunnistas ka
Aleksandr Vesselovski, kes ütles lõpuni välja
Spenceri mõtte: "Stiili väärtus on nimelt sel-
les, et anda edasi võimalikult palju mõtteid
võimalikult väheste sõnadega."³ Andrei Be-
lõi, kes oma parimatel lehekülgedel pakkus
hulga näiteid raskepärasest, nii-öelda komis-
tavast rütmist ja demonstreeris (üksikjuhul
Baratõnski näidete varal) luule-epiteetide
raskepärasust, peab samuti vajalikuks kõn-
da kokkuhoiuseadusest oma raamatus, kus ta
teeb kangelasliku katse vananenud raama-
tuist pärinevate kontrollimata faktide, luule-
loome võtete hea tundmise ja Krajevitiši
füüsika gümnaasiumiõpiku põhjal kunsti-
teooriat luua. Ideed energia kokkuhoiust kui
seadusest ja loomingu eesmärgist, mis on
võib-olla õiged keele erijuhu puhul, see tä-
hendab "praktilise" keele puhul – need ideed
laiendati ka luulekeelele, kuna puudusid
teadmised praktilise keele ja luulekeele sea-
duste erinevusest. Viide sellele, et jaapani
luulekeeles on häälikuid, mis praktilises jaapani
keeles puuduvad, oli peaaegu esimene
tegelik viide nende kahe keele ühtimatusele.
L. Jakubinski artikkel liikvidate dissimilati-
siooni seaduse puudumisest luulekeeles ja
niisuguste häälikute raskestihääldatava ko-
gumi lubatavus seal, millele ta osutab, on üks
esimesi teaduslikku kriitikat kannatavaid⁴ te-

gelikke viiteid luulekeele ja praktilise keele
seaduste vastandlikkusele (esialgu kas või
ainult käesoleval juhul).⁵

Seetõttu ei tule luulekeele puhul kulutami-
se ja kokkuhoiu seadustest rääkida mitte
proosakeele analoogia põhjal, vaid tema enda
seaduste alusel.

Kui hakkame mõistma taju üldseadusi,
siis näeme, et harjumuspäraseks saades muu-
tuvad tegevused automaatselt. Näiteks kuu-
luvad kõik meie vilumused ebateadlikku-
automatiseerunud valdkonda; kui kellelegi
meenub tunne, mis tal tekkis esimest korda
sulepead käes hoides või esimest korda võõr-
keelt rääkides, ja kui ta võrdleb seda tundega,
mis tekib kümne tuhandemat korda sedasama
tehes, siis jääb ta meiega nõusse. Auto-
matiseerumise protsessiga on seletatavad meie
proosakõne seadused, lõpetamata laused ja
sõnalõppude allaneelamine temas. See on
protsess, mille ideaalseks väljenduseks on al-
gebra, kus asju asendavad sümboolid. Kiires
praktilises kõnes ei öelda sõnu lõpuni, tead-
vusse jõuavad vaevu nimede esimesed hääli-
kud. Pogodin toob näite, kuidas poisike
kujutles lauset "Les montagnes de la Suisse
sont belles" tähtede reana; L, m, d, l, S, s, b.⁶

See mõtlemise omadus näitas ette nii al-
gebra tee kui ka koguni tema sümboolite vali-
ku (tähed ja nimelt algustähed). Niisuguse
algebraise mõttemetodi puhul haaratakse
asju hulgakaupa ja mahu järgi, te ei näe neid,
vaid tunnete ära kontuuride järgi. Asi möö-
dub meie eest just nagu sissepakituna, tema
poolt hõivatud koht annab meile teada, mis ta
on, aga me näeme vaid ta pealispinda. Niisuguse
taju mõjul asi kuhtub, esmalt kui tajumu-
se, hiljem aga avaldub see ka tema
teostamisel; just proosakõne niisuguse taju-
misega on seletatav tema mitte lõpuni kuulami-
ne (vt L. Jakubinski artiklit), siit aga
tuleneb tema mitte lõpuni rääkimine (sellest
ka kõik keelevääratused). Asja algebraiseeri-
mise, automatiseerimise protsessis sünnib ta-

1 H. Spencer, *Filosofija sloga*. Rmt-s: Spencer, *Sobr. sotš.*, t. 1. Sankt-Peterburg, 1866, lk 77.

2 Vt R. Avenarius, *Filosofija kak mõšlenije o mire soglasno printsipu naimenšei merõ silõ*. Sankt-Peterburg, 1912, lk 10–11.

3 A. Vesselovski, *Sobr. sotč.*, t. 1. Sankt-Peterburg, s.a., lk 444.

4 *Sborniki po teorii poetičeskogo jazõka*. Võp. 2. Petrograd, 1917, lk 18–23.

5 Sealsamas, lk 16–23.

6 *Voprosõ teorii i psihologii tvortšestva*, t. IV. Jazõk kak tvortšestvo. Harkov, 1913, lk 42.

juenergia suurim kokkuhoid: asjad esitatakse kas ainult oma ühe tunnusega (näiteks numbri- riga) või saavad nad sisu just nagu valemi järgi, teadvusse isegi ilmutata.

"Pühkisin toas tolmu, käisin ringi ja jõudsin diivani juurde ega suutnud meenutada, kas ma pühkisin ta juba üle või ei. Et need liigutused on harjumuspärased ja ebateadlikud, ei suutnud ma meenutada ning tundsin, et seda on juba võimatugi meenutada. Nii et kui ma pühkisin tolmu ära ja unustasin selle, st tegutsesin ebateadlikult, on see just niisama, nagu poleks pühkinudki. Kui keegi teadlik inimene oleks näinud, siis võiks taastada. Kui aga keegi ei näinud või nägi, ent ebateadlikult; kui terve elu möödub ebateadlikult nagu paljudel, siis poleks seda elu nagu olnudki." (Sissekanne Lev Tolstoi päevikus I. märtsil 1897. aastal, Nikolskoje.)

Nõnda kaob elu käest, muutudes eimil- lekski. Automatiseerumine neelab alla asjad, riided, mööbli, naise ja sõjahirmu.

"Kui terve keeruline elu möödub ebatead- likult, nagu paljudel, siis poleks seda elu nagu olnudki."

Ja selleks, et eluaistingut tagasi saada, asju tunnetada, tunda, et kivi on kivine, ongi olemas see, mida nimetatakse kunstiks. Kunsti eesmärk on muuta asi aistitavaks kui näge- mus, aga mitte asja ära tunda; kunsti võtted on asjade "kummastamine" ja raskepärane vorm, mis raskendab ja pikendab tajumist, sest tajumisprotsess on kunstis omaette ees- märk ja teda tuleb pikendada; **kunst on viis elada läbi asja teokstegemist, kuid valmis- tehtu pole kunstis oluline.**

Luuleteose (kunstiteose) elu kulgeb näge- muselt äratundmisele, luulest proosani, konkreetsest üldiseni, Don Quijotest – sko- lastikust ja vaesest aadlikust, kes hertsogi õukonnas poolteadlikuna aalandusi üle elab – Turgenevi Don Quijoteni, kes on suurejoone- line, kuid tühine, Karl Suurest "kuninga" ni- meni; sedamööda kuidas teos ja kunst sureb, avardub ta, valm on sümbolistlikum poeem- ist, vanasõna aga valmist. Seetõttu rääkis ka Potebnja teooria kõige vähem iseendale vastu, käsitledes valmi, mida ta oma vaatenur- gast oli uurinud lõpuni. "Asjakunsti" teostele see teooria ei sobinud, seetõttu ei saanudki

Potebnja oma raamatut lõpuni kirjutada. Nagu teada, ilmus "Märkmeid sõnakunsti teooriast" 1905. aastal, 13 aastat pärast autori surma.

Potebnja ise jõudis selles raamatus lõpuni läbi töötada ainult valmi osa.

Asju, mida tajutakse korduvalt, hakatakse tajuma äratundmise teel: asi on meie ees, me teame seda, kuid ei näe teda.

Seetõttu ei saa me tema kohta midagi öel- da. Kunstis toimub asja väljatoomine tajuau- tomatismist mitmel viisil; siinses artiklis tahan ma tähelepanu juhtida ühele neist, mida peaaegu pidevalt kasutas Lev Tolstoi – kirja- nik, kes vähemalt Merežkovski arvates pais- tab esitav asju nii, nagu ta neid ise näeb, saab kõigest aru, aga ei muuda.

Kummastamisvõtte avaldub Lev Tolstoiil selles, et ta ei nimeta asja tema nimega, vaid kirjeldab nagu esmanähtut, juhtumit aga nii, nagu oleks see aset leidnud esmakordselt, kusjuures ta ei tarvita asja kirjeldamisel mitte asja osade tavanimetusi, vaid nimetab neid nii, nagu nimetatakse teiste asjade vastavaid osi. Toon näite. Artiklis "Häbi" kummastab Tolstoi peksmise mõistet nõnda: "...inimest, kes on rikkunud seadust, alasti võtta, paisata põrandale ja lüüa vitstega tagumikule"; mõni rida hiljem: "piitsutada paljaid tuharaid". Sel- le koha juures on märkus: "Ja miks just see rumal ja metsik valutegemise viis, aga mitte mõni teine: torkida nõeltega õlgu või mõnd teist kehaosa, pigistada käed või jalad pihtide vahele või veel midagi niisugust." Vabandan masendava näite pärast, kuid see on Tolstoiil tüüpiline meetod koputada südametunnistu- sele. Hariliku peksu kummastavad nii kirjeldus kui ettepanek muuta peksu kuju, muutmata tema olemust. Kummastusmeetodit kasutas Tolstoi alailma: ühel juhul ("Hols- tomer") on jutustajaks hobune ja asju ei kummasta mitte meie, vaid hobuse taju.

Omandi institutsiooni tajus hobune nõn- da:

"Ma sain hästi aru, mis nad peksu ja krist- luse kohta rääkisid, täiesti tumedaks aga jäi mulle seekord, mida tähendasid sõnad: *oma, tema* varss, mis näitasid mulle, et inimesed oletasid mingit sidet minu ja talliülema vahel. Milles see side seisis, see oli mulle siis veel

1 Vt V. Š k l o v s k i, Voskrešeniye slova. Sankt-Peterburg, 1914.

täiesti arusaamatu. Ainult palju hiljem, kui ma juba teistest hobustest olin eraldatud, sain selle mõttest aru. Tookord aga ei mõistnud ma kuidagi, mida tähendas see, et *mind* nimetati inimese omandiks. Sõnad: minu hobune, mis käisid minu, elusa hobuse kohta, tundusid mulle niisama kummalised nagu sõnad: minu maa, minu õhk, minu vesi.

Neil sõnadel aga oli minule suur mõju. Ma mõtlesin neile ühtelugu ja alles palju hiljem, pärast kõige mitmesugusemaid suhteid inimestega, mõistsin lõpuks, mis tähenduse on inimesed andnud neile imelikele sõnadele. Need tähendavad seda: inimesi ei juhi elus mitte teod, vaid sõnad. Neile ei meeldi mitte niivõrd võimalus midagi teha või tegemata jätta kui võimalus mitmesugustest asjadest omavahel kokkulepitut sõnu rääkida. Sõnad, mida nad ise väga tähtsaks peavad, on sõnad *minu oma*, ja nad tarvitavad neid mitmesuguste asjade, olendite ja esemete kohta, isegi maa kohta, inimeste kohta ja hobuste kohta. Nad lepivad kokku, et ühe ja sama asja kohta võib ainult üks ütelda: *minu oma*. Ja seda, kes selle kokkuleppemängu kohaselt kõige suurema asjade hulga kohta ütleb *minu oma*, seda peavad nad kõige õnnelikumaks inimeseks. Miks see nii on, seda ma ei tea, kuid see on nii. Varem püüdsin kaua aega seda olukorda seletada mingi otsese kasuna, kuid see osutus ekslikuks.

Paljud neist, kes mind näiteks oma hobuseks nimetasid, ei sõitnud minuga, vaid minuga sõitsid sootuks teised. Ka ei sõitnud mind nemad, vaid hoopis teised. Head ei teinud minule samuti nemad – need, kes nimetasid mind oma hobuseks, vaid kutsarid, loomatohterdajad ja üldse kõrvalised isikud. Hiljem, kui mu silmaring laienes, veendusin, et mitte ainult meie, hobuste suhtes ei ole mõistel *minu oma* mingit muud alust kui inimeste madal ja loomalik instinkt, mida nad ise nimetavad omandimeeleks ehk omandiõiguseks.

Inimene räägib: "minu maja", kuid ei ela kunagi selles majas, vaid hoolitseb ainult selle ehitamise ja korrashoiu eest. Kaupmees ütleb: "Minu kauplus". "Minu kalevikauplus" näiteks, kuid riided, mida ta kannab, ei ole

tehtud tema poes olevast paremast kalevist. On inimesi, kes nimetavad omaks maad, aga ise pole seda maad kunagi näinud ega seda mööda käinud. On inimesi, kes nimetavad omaks teisi inimesi, pole aga ise neid inimesi kunagi näinud ja kõik nende suhted nende inimestega piirduvad vaid sellega, et nad teevad neile kurja. On inimesi, kes nimetavad naisi oma naisteks või abikaasadeks, aga needsamad naised elavad teiste meestega. Ja inimesed ei püüa elus selle poole, et teha seda, mida nad heaks peavad, vaid ainult selle poole, et saaks võimalikult paljude asjade kohta öelda *oma*. Olen nüüd veendunud, et selles seisabki oluline erinevus inimeste ja meie vahel. Ning seepärast, rääkimata juba meie teistest eelistest inimeste suhtes, võime juba üksi selle põhjal kindlalt öelda, et asume elusolendite redelil inimestest kõrgemal: inimeste tegevus – vähemalt nende tegevus, kellega mul suhteid on olnud – on juhitav ainult sõnadest, meie oma aga tegudest."

Jutustuse lõpul on hobune juba tapetud, aga jutustamise meetod, võtte pole muutunud:

"Mööda maailma hulkunud, sõõnud ja joonud Serpuhhovskoi surnukeha koristati maamulda palju hiljem. Tema nahk, liha ja kondid ei kõlvanud kuskile. Ja nagu ta maine keha oli juba kaksikümned aastat raskesti seganud kõiki maailmas, nii oli ka tema laiba maamulda paigutamine inimestele ainult ülearuseks tülik. Kellelegi polnud teda enam ammust ajast vaja, juba ammugi oli ta kõigile ainult tülik, kuid siiski leidsid surnuid matvad surnud vajaliku olevat riietada too kiiresti kõõdunema hakanud paks keha heasse mundrisse, tõmmata talle jalga head saapad, asetada ta uude jahedasse puusärki, mille äärelja nurga küljes rippusid uued tupsukesed, ja asetada see uus kirst veel teise, tinasesse kirstu, viia see Moskvasse, kaevata seal üles vanu surnuluid ning peita just sinna see uues mundris ja läikima harjatud saabastega mädanev, ussidest kihisev keha ja katta kõik mullaga kinni."¹

Niisiis näeme, et jutustuse lõpul on võtet kasutatud ka väljaspool tema juhuslikku motiiveringut.

1 Tlk F. Kõlli. – L. T o l s t o i, Kogutud teosed neljateistkümnes köites. III köide. Jutustused. Th, 1956. lk 416 – 417, 436.

Samasuguse võttega kirjeldas Tolstoi kõiki lahinguid "Sõjas ja rahu". Nad kõik on esitatud eelkõige kummalisena. Ma ei too neid kirjeldusi ära, sest need on väga pikad, tsiteerida tuleks üpris suurt osa neljakõitelisest romaanist. Niisamuti kirjeldas ta ka saalongi ja teatrit.

"Lava keskel oli ühetasane laudpõrand, kahel pool kõrval seisis värvitud papitahvlid, mis kujutasid puid, taga oli laudadele tõmmatud lõuend. Keset lava istusid punaseis pihi-kuid ja valgeis seelikuis neiu. Üks neist, väga paks, kel oli valge siidkleit seljas, istus eraldi, madalal pingikesel, millele oli taha kleebitud roheline papp. Kõik nad laulsid midagi. Kui nad olid oma laulu lõpetanud, astus valges siidkleidis neiu suflöörikasti juurde ja ta kõrvale tuli mees suletuti ja pistodaga, siidpüksid pingul ümber paksude jalgade, hakkas laulma ning käsi lautama.

Pingul pükstega mees laulis algul üksi, seejärel laulis neiu. Siis vaikisid mõlemad, muusika mängis ja mees sõrmitses valge kleidiga neiu kätt, ilmselt oodates takti, et alustada oma osa koos neiega. Nad laulsid kahekesi ja kõik teatrisolijad hakkasid plaksutama ja karjuma, kuna meesterahvas ja naisterahvas laul, kes kujutasid armastajaid, hakkasid naeratades ning käsi lautades kummardusi tegema(...)

Teises vaatuses olid pildid, mis kujutasid hausambaid, ja lõuendis oli auk, mis kujutas kuud, ja lambivarjud rambil tõsteti üles ja pasunud ning kontrabassid hakkasid madalalt mängima, ja paremalt ning vasakult ilmus hulk mehi mustades mantlites.

Need mehed hakkasid kätega vehkima ja käes oli neil midagi pistoda-taolist; siis jooksid lavale veel mingisugused mehed ja hakkasid ära tirima seda neiu, kes enne oli valges, nüüd aga helesinises kleidis. Nad ei tirinud teda kohe minema, vaid laulsid temaga koos kaua aega ja siis alles tirisid ta ära, ja kulisside taga löödi kolm korda mingi metallise eseme vastu, ja kõik langesid põlvili ning hakkasid laulma palvet. Kogu seda tegevust katkestasid mitu korda pealtvaatajate vaimustatud hüüded."

Samal viisil kirjeldatakse kolmandat vaatus:

"...Kuid järsku tekkis torm, orkestrist kostsid kromaatilised gammad ja vähendatud septakordid, ja kõik pistisid jooksma ning vedasid jälle ühe endi hulgast kulisside taha, ja eesriie langes."

Neljandas vaatuses:

"Oli laval mingi kurat, kes senikaua laulis ja vehkis käega, kuni laud ta jalge alt ära tõmmati ja ta alla vajus."¹

Samamoodi kirjeldas Tolstoi "Ülestõusmises" linna ja kohut.

Nõnda kirjeldas ta ka "Kreutzeri sonaadis" abielu. "Kui inimestel on hingesugulus, miks peavad nad siis koos magama?" Kuid kummastusvõtet ei kasutanud ta mitte ainult selleks, et näidata neid asju, millesse ta eitavalt suhtus.

"Pierre tõusis oma uute kaaslaste seast ja hakkas lõkettulede vahelt minema teisele poole teed, kus, nagu talle öeldi, peatusid vangistatud soldatid. Tal oli tahtmine nendega rääkida. Teel peatas teda prantsuse tunni-mees ja käskis tagasi minna.

Pierre läks tagasi, kuid mitte lõkettule juurde, mitte oma kaaslaste juurde, vaid vankri juurde, mille eest hobused olid lahti rakendatud ja kus kedagi ei olnud. Jalgu enda alla tõmmates ja pead norgu lastes istus ta külmale maapinnale vankri ratta juurde ja istus seal kaua liikumatult, millegi üle mõeldes. Mõõdus üle tunni. Keegi ei häirinud Pierre'i. Äkki puhkes ta nii valjusti naerma oma jämedat, heasüdamlikku naeru, et mehed mitmelt poolt inimestusega selle kummalise, ilmselt üksildase naeru poole pilku heitsid.

"Ha-ha-haa!" naeris Pierre. Ja ta lausus endamisi kuuldavalt: "Soldat ei lasknud mind minna. Mind võeti kinni, pandi luku taha. Mind hoitakse vangis. Keda? Mind? Mind? Mind, – minu surematut hinge! Ha-ha-haa!..." naeris ta nii, et pisarad silma tulid. (...)

Pierre vaatas taevasse, hääbuvate, vilkuvate tähtede sügavikku. "Ja kõik see on minu, ja kõik see on minus, ja kõik see olen mina!" mõttes Pierre. "Ja kõik selle võtsid nad kinni ja pistisid laudadest kokkulöödud barakki!"

1 L. T o l s t o i, Kogutud teosed..., V. Sõda ja rahu, II. Tik M. Sillaots ja V. Linask. Tln, 1956, lk 354, 357, 359, 361.

Ta naeratas ja läks oma kaaslaste juurde, et magama heita.¹

Igäüks, kes Tolstoid hästi tunneb, võib temalt leida sadu seda tüüpi näiteid. Komme vaadelda asju kontekstist lahtikistuna viis selleni, et oma viimastes teostes usudogmasid ja kombetalituis arvustades kasutas Tolstoi nendegi kirjeldamisel kummastamis-meetodit, asendades kirikliku kõnepruugi sõnad nende tavatähendusega; tuli välja midagi kummalist, koletut, mida paljud siiralt võtsid kui jumalateotust ja mis paljusid valusalt solvas. Kuid see oli ikka seesama võtte, mille abil Tolstoi ümbritsevat maailma tajus ja sellest jutustas. Tolstoi tajumused kõigutasid Tolstoi usku, riivates asju, mida ta kaua polnud tahtnud puutada.

*

Kummastusvõtte pole spetsiaalselt tolstoilik. Kirjeldasin seda Tolstoi tekstide põhjal puhtpraktilistel kaalutlustel, lihtsalt sellepärast, et tekst on kõigile tuttav.

Teinud kindlaks selle võtte iseloomu, püüame nüüd ligilähedasel määratleda tema kasutamispääre. Isiklikult arvan, et kummastamist on peaaegu kõikjal, kus esineb kujund.

See tähendab, et meie ja Potebnja vaatenurga erinevuse võib sõnastada nii: kujund ei ole muutuvate öeldiste juurde kuuluv konstantne alus. Kujundi eesmärk ei ole muuta tema tähendust meile arusaadavamaks, vaid kutsuda esile objekti eriline tajumus, tema "nägemus", aga mitte "äratundmine".²

Kuid kõige selgemini võib kujundlikkuse eesmärki jälgida erootilises kunstis. Siin on tavaline erootilise objekti kui esmanähtu esitus. Gogol kirjutab "Jõuluöös":

"Siis astus ta Solohhale lähemale, kõhatas, muigas, puudutas oma pikkade sõrmedega

naise paljast, lihavat käsivart ning lausus ühtviisi kavalal ja enesega rahuloleval ilmel:

"Misasi see teil on, oivaline Solohha?"
Ning seda öelnud, tõmbus veidi tagasi.

"Kuidas misasi? Käsi, Ossip Nikiforovitš!" vastas Solohha.

"Hm! Käsi! Hehehee!" pugises oma sissejuhatusega ülimalt rahul olev kirjutaja ning tegi toa peal tiiru.

"Ja mis asi see teil on, mu kullakallis Solohha?" küsis ta samasugusel ilmel, astus naisele uuesti ligi, napsas teda kaelast ning tõmbus samal kombel tagasi.

"Nagu te ei näeks, Ossip Nikiforovitš!" vastas Solohha. "Kael, ja kaelas on kee."

"Hm! Ja kaelas on kee! Hehehee!" tegi kirjutaja uue tiiru ning hõõrus käsi.

"Aga mis asi see teil on, võrratu Solohha?... " ning pole teada, mida kirjutaja nüüd oma pikkade sõrmedega oleks näppinud...²

Hamsun kirjutab "Näljas":

"Tema särgi alt paistsid kaks valget imet."

Või siis kujutatakse erootilisi objekte vihjamisi, kusjuures eesmärk pole siin ilmselt mitte "arusaadavamaks teha".

Siia kuulub suguelundite kujutamine luku ja võtmene,³ kangakudumisriistadena,⁴ vibu ja nooleña, rõnga ja pulgana⁵ nagu bölliinas Stavrist.⁶

Mees ei tunne ära naist, kes on riietunud vägilaseks. Naine annab talle lahendada mõistatuse:

"Staver, mäletad, on sul meeles veel?

Külatänaval lapsed lippasime,

pulgamängu sinuga me mängisime.

Oli sinul pulk haljast hõbedast,

oli rõngas minul kullakarvaline.

Pulga tihti rõngast mööda heitsin ma,

sina tabasid ikka alati."

Staver pajatab, noor Godinovitš:

"Või et sinuga me pulka viskasime!"

Vassilissa pajatab, Mikulišna:

"Staver, mäletad, on sul meeles veel?"

1 L. Tolstoi, Kogutud teosed, VII. Sõda ja rahu, IV. Tik M. Sillaots ja V. Linask. Tln, 1957, lk 117-118.

2 Tik T. Kall. - N. G o g o l, Öhtud külas Dikanka lähedal. Tln, 1992, lk 175.

3 Zagadki russkogo naroda. Sb. zagadok, voprosov, pritiš i zadatiš. Sost. D. Sadovnikov. Moskva, 1959, nr 112, lk 40. Edaspidi: Sadovnikov.

4 Sadovnikov, nr 619 - 621, lk 90.

5 Vn k "svaika" - terava otsaga pulk; svaikamängus tuleb suure peaga nael visata maa peale tõmmatud rõngasse püsti seisima. Tlk.

6 Pesni, sobrannõje P.N. Rõbnikovõm. T. 1. Moskva, 1909, nr 30. lk 210.

*Kirjatähti tookord koos me veerisime,
minul tindipott haljast hõbedast,
sinul oli sulg kullakarvaline.
Pistsin tindipotist sule mööda ma,
sina sisse pistsid ikka alati."*

Böliina teises variandis on antud ka lahendus:¹

*Sõnatooja mees, karm Vassiljuško
tõstis üles hõlmad, naba paljaks võttis.
Rõngast nägi siis noor Godinovitš,
tundis ära rõnga kullakarvalise.*

Kuid kummastamine pole ainult erootilise mõistatuse – eufemismi võte, ta on kõikide mõistatuste alus ja ainuke mõte. Iga mõistatus on kas objekti kirjeldamine sõnadega, mis teda määratlevad ja kujutavad, kuid mida temast rääkides tavaliselt ei tarvitata (tüüp "kaks otsa, kaks rõngast, nael keskel"), või iselaadi häälikuline kummastamine, justkui jäljendamine: "ton da totonok?" (pol i potolok)² või "Slon da konarik" (zaslon i konnik)³.

Kummastavad on ka erootilised kujundid, mis pole mõistatused – näiteks kõik šansoonidest pärit "kroketihaamid", "acroplaanid", "nukukesed", "vennakesed" jne.

Neil on ühisjooni muru tallamise või lodjapuu murdmise rahvapäraste kujunditega.

Täiesti selgeilmelisena esineb kummastusvõte laialt levinud kujundis – erootilise proosa motiivis, kus karu ja teised loomad (või kurat: mitteäratundmise teistsugune motiivatsioon) ei tunne inimest ära ("Kartmatu härra",⁴ "Õiglane soldat").⁵

Väga tüüpiline on mitteäratundmine D. Zelenini kogumiku 70. muinasjutus.⁶

"Talumees kündis tähniku märaga põldu. Tuleb karu ja küsib: "Onu, kes märale tähnid tegi?" – "Ise tegin." – "Mismoodi?" – "Teen sulle ka?!" Karu jäi nõusse. Mees sidus karu jalad kõiega kokku, võttis adra küljest tera,

ajas tule peal kuumaks ja litsus vastu karu külgi: põletas tulise adratraga karva, kuni liha vastu tuli, tegi karu tähnikuks. Sidus kõie lahti, karu läks minema, läks cemale, heitis puu alla pikali, jäi lamama. – Lendas kohale harakas, hakkas talumehe turjalt lina nokkima. Talumees püüdis haraka kinni ja murdis tal ühe jala ära. Harakas lendas minema, istus sellesama puu otsa, kus all karu lamas. – Pärast harakat lendas talumehe turjale ämblik (suur kärbes), istus mära selga, hakkas hammustama. Talumees püüdis ämbliku kinni, torkas talle pulga tagumikku ja lasi lahti. Ämblik lendas minema, istus sellesama puu otsa, kus harakas ja karu olid. Istuvad kolmekesi. – Talumehe juurde tuleb naine, toob põliule süüa. Talumees ja naine söövad kõhu värskes õhus täis, talumees hakkab naist pikali lükkama. Karu näeb seda, ütleb harakale ja ämblikule: "Issa ristike! Talumees tahab jälle ühele tähne teha!" – Harakas ütleb: "Ei, ta tahab jalga murda." Ämblik: "Ei, tahab pulka tagumikku pista."⁷

Toodud näite sarnasus "Holstomeris" kasutatud võttega on minu arust igatihele selge.

Suguakti enese kummastamist esineb kirjanduses väga sageli; näiteks "Dekameronis": "tünni küürimine", "ööbiku püüdmine", "lõbus villavatumise töö"; viimane kujund pole süžeeks arendatud. Niisama sageli kasutatakse kummastamist suguelundite kujutamisel.

Palju süžeid põhineb nende "mitteäratundmisel", näiteks "Häbelik preili" Afanasjevi "Muistsetes juttudes": terve muinasjutt põhineb sellel, et asju ei nimetata nende õige nimega, "mitteäratundmise" mängul. Nõndasamuti on Ontšukovil – "Naiste laik", muinasjutt nr 252,⁸ sama esineb ka "Muistsetes juttudes" – "Karu ja jänes". Karu ja jänes parandavad "haava".⁹ Kummastusvõtteid on

1 Sealsamas, nr 171.

2 Sadovnikov, nr 53, lk 35 ("põrand ja lagi").

3 Sealsamas, nr 184, lk 46 ("tõke ja ratsanik").

4 Velikorusskije skazki. Zapiski Imp. Rus. Geogr. Obštš. T. XLII, nr 52.

5 Belorusskii sbornik. Sobral J.R. Romanov. T. I, vöp. III. Skazki. Vitebsk, 1887. Skazki mifitšeskije, nr 84, lk 334.

6 Velikorusskije skazki Permskoj gubernii. Sb. D.S. Zelenina. Petrograd, 1914, nr 70 (variant), lk 568.

7 A. A f a n a s j e v, Russkie zavetnoje skazki. Geneva. Ilmus anonüümselt, vt J. Sokolovi eessõna A. Afanasjevi kogumikule "Nar. rus. skazki", T. I, Moskva, 1940. Edaspidi: Afanasjev.

8 Severnoje skazki. Sb. Ontšukova N.J. Sankt-Peterburg, 1908, nr 252, lk 532 – 533.

9 A f a n a s j e v.

ka sellised konstruksioonid nagu "uhmer ja nui" või "kurat ja põrgu" ("Dekameron").

Kummastamisest psühholoogilises parallelismis kirjutan ma oma artiklis süžee-ehitusest. Siin aga kordan, et parallelismi puhul on tähtis sarnasuse juures tajutav erinevus. Parallelismi eesmärgiks nagu kujundlikkuse eesmärgiks üldse on objekti üleviimine harjumusliku taju sfäärist uudse taju sfääri, s.o iselaadne semantiline muutus.

*

Uurides luulekõnet – nii selle foneetilist ja leksikaalset koostist kui ka sõnadest koosnevate tähenduskonstruktsioonide iseloomu – kohtame kõikjal neidsamu kunstilisuse tunnuseid: nii seda, et luulekõne on tahtlikult loodud automatismist vabastatud taju tarvis, kui seda, et luulekõnes on looja eesmärgiks nägemus ja ta on "kunstlikult" loodud nii, et tajumine pidurduks ning oleks võimalikult jõuline ja kestev, kusjuures objekti ei tajutaks tema ruumilisuses, vaid nii-öelda tema pidevuses. Aristotelese järgi peab luulekeel olema võõrapärane, tavatu¹, tegelikult ongi ta sageli võõrkeel: sumeri keel assüürlastel, ladina keel keskaja Euroopas, arabismid pärslastel, vanabulgaaria keel kui vene kirjakeele põhi, või siis kõrgkeel, nagu rahvalaulude keel, mis kirjakeelega sarnaneb. Siia kuuluvad luulekeeles nii laialt levinud arhaismid, *dolce still nuovo* (XII) keele raskepärasused, Arnaut Danieli keel oma hämara stiili ja raskepärasusega (*harte*) ning vormidega, mis valmistavad raskusi hääldamisel (Diez, *Leben und Werke der Troubadur*, lk 213). L. Jakubinski oma artiklis demonstreeris luulekeele foneetika raskusseadusi ühesuguste häälikute kordumise erijuhul. Niisiis on luulekeel raske, raskepärane, pidurdatud keel. Mõnel erijuhul läheneb luulekeel proosakeelele, ent see ei riku seadust.

Tatjanaks nimetati teda...

*Romaani lehekülgi ma
nüüd mõtlen hellalt pühitsema
nii ebamoodsa nimega,*²

kirjutas Puškin. Puškini kaasaegsele oli normaalne luulekeel Deržavini kõrgstiil, ent Puškini stiil oma (tolleaegses) trivialsuses oli nende jaoks ootamatult raske. Meenutame, kuidas Puškini kaasaegsed olid kokkunud, et ta väljendub nii tänavakeelselt. Puškin tarvitas madalaid keelendeid kui tähelepanu fikseerimise erivõtet, just niisama nagu tema kaasaegsed oma tavalisel prantsuskeelses kõnes üldse vene sõnu kasutasid (vt näiteid Tolstoi "Sõjast ja rahust").

Praegu on käimas veelgi iseloomulikum protsess. Vene kirjakeel, mis oma päritolult on Venemaa jaoks võõrkeel, on rahva seas niivõrd kanda kinnitanud, et on murdeid paljuski endaga ühtlustanud, kirjandus seevastu on hakanud huvi tundma murrete (Remizov, Kljujev, Jessenin ja teised, nii ebavõrdsed andelt ja nii lähedased oma teadlikult provintsliku keele poolest) ja barbarismide vastu (Severjanini koolkonna tekkimise võimalikkus). Kirjakeelelt "Leskovi-pärasele" kirjanduslikele murdele läheb praegu üle Maksim Gorki. Nõnda on kõnekeel ja kirjakeel vahetanud kohad (Vjatšeslav Ivanov ja paljud teised). Lõpuks, on ilmunud tugev tendents uue, erilise luulekeele loomiseks; selle koolkonna juhiks on saanud teatavasti Velimir Hlebnikov. Niisiis jõuame luule kui pidurdatud, vildaka kõne määratluseni. Luulekõne on konstrueeritud kõne. Proosa seevastu on harilik kõne: säästlik, kerge, õige (*dea prorsä* – jumalanna, kellest sõltub õige, kerge sünnitus, lapse otsesend sünnitusel). Täpsemalt kirjutan pidurdusest, viivitusest kui kunsti **üldseadusest** juba oma artiklis süžee-ehitusest.

Kuid inimestel, kelle arvates energia kokkuhoiu mõiste luulekeeles eksisteerib ja seda isegi määrab, paistab esmapilgul olevat kindel positsioon rütmi küsimuses. Spenceri tõlgendus rütmi osatähtsusest näib vaieldamatult õige: "Meile ebaühtlaselt jagatavad hoobid sunnivad meid hoidma lihaseid liigselt, tihti asjatult pingul, sest hoobi kordumist me ette ei näe; kui hoobid on korrapärased, hoiame jõudu kokku."³ Sellel veenvana paistval märkudel on üks puudus – luulekeele

1 Vt Aristoteles, *Ob iskusstve poezii*, gl. 32. Moskva, 1957, lk 113 – 117.

2 Tik B. Alver – A. Puškin, Jevgeni Onegin, Muinasjutud, Draamateosed, Tallinn, 1973, lk 52.

3 Vt H. Spencer, *Filosoofija sloga*, lk 84.

ja proosakeele seadused on segi aetud. Spencer oma "Stiili filosoofias" ei eristanud neid üldse, aga seejuures on võimalik, et eksisteerib kaht liiki rütmi. Proosarütm, töölaulu rütm, dubinuška, asendab ühelt poolt käsklust "hei, korraga!"; teiselt poolt kergendab tööd, automatiseerides seda. Ja tõepoolest, muusika saatel on kergem käia kui ilma, kuid kergem on kõndida ka elavalt vesteldes, siis, kui kõndimise akt meie teadvusest kaob. Nii siis on proosarütm oluline kui automatiseeriv tegur. Kuid luulerütm on teistsugune. Kunstis on "order", kuid ükski kreeka templi sammu

ei täida täpselt seda "orderit", ja kunstirütm peitub häiritud proosarütmis; neid häireid on juba püütud süstematiseerida. See on rütmitooria nüüdisülesanne. Võib arvata, et süstematiseerimine ei õnnestu; tõepoolest, jutt pole ju komplitseeritud rütmist, vaid rütmihäiretest ja seejuures niisugustest, mida ei saa ette aimata; kui häire muutub kaanoniks, siis kaotab ta raskendava võttena oma mõju. Kuid ma ei käsitle rütmiprobleeme täpsemalt; pühendan neile eri raamatu.

Vene keelest tõlkinud Boris Kabur

Artikkel on tõlgitud väljaandest: V. Š k l o v s k i, O teorii prozō. Moskva: Sovetski Pisatel, 1983, lk 9 - 25, mis esitab muutmata kujul 1929. aasta samanimelise raamatu redaktsiooni, v.a mõned viited, mida autor on kaasajastanud.

PEETER TOROP

Teaduse mälu

Vananemine on humanitaarteadustes väga suhteline mõiste. Õigem oleks rääkida unustamisest, mahavaikimisest või informeerimatusest, seega retseptsiooni ühekülsusest ja juhuslikkusest.

Kirjandusteaduses võib retseptsioonist, aktualiseerumisest mälus, rääkida kahes aspektis. **Ajalooline retseptsioon** tähendab teadmisi koolkondadest, suundadest, isikutest, samuti põhiprobleemide ja sisemise, n-ö immanentse evolutsiooni tundmist. **Väärtuseline retseptsioon** peaks põhimõtteliselt toetuma eelmisele ja tähendab ühe või teise koolkonna või isiku produktiivsuse või aktuaalsuse mõistmist tänapäeva teaduse arengu seisukohast. Tõsi küll, tegelikkuses piirdub koolkondade tundmine tihti vaid väärtuselise retseptsiooniga. Nii võib mõista ühe koolkonna tähtsust ka sellest koolkonnast sisuliselt midagi teadmata.

Omaette probleemiks on üksikteadlase ja koolkonna vahekorra mõistmine. Ka käitumuslikult homogeensed koolkonnad on isikuslikult ja kontseptsiooniliselt enamasti heterogeensed. Sõbralik läbisaamine ja teoreetilised poleemika sobivad hästi kokku. Kuid sünkroonia ja diakroonia võivad sattuda

vastuollu. Käitumuslik ühtsus kipub ajaloos muutuma kontseptsiooniliseks ühtsuseks. Kirjandusteaduse ajalugu on ju enamasti koolkondade ajalugu ja seetõttu liigagi tihti agressiivne üksiku teadlase suhtes. Muidugi on võimalik ka näiliselt vastupidine variant, koolkonna retseptsioon läbi ühe teadlase, mis on liidrikesksete koolkondade puhul ka põhjendatud.

Kõik need küsimused muutuvad aktuaalseks, kui püüame mõista **vene formalismi** (vormikoolkonda) ja üksikute teadlaste osa selles. Vene formalismi sünniloos on oluline geograafiline ja organisatsiooniline hajatus, ka liidrikesksuse puudumine. Teadusliku reaktsioonina (või vastena) vene futurismile tekkis 1914. aastal Peterburis Poecilise Keele uurimise Selts (*Opojaz*), mille esimeseks väljaandeks oli Viktor Šklovski brošüür "Sõna elluärkamine" (*Voskrešenie slova*, 1914). Enamik seltsi liikmeid olid Peterburi Ülikooli kasvandikud ja saanud koolituse S. Vengerovi Puškini-seminaris. Lisaks Šklovskile olid seltsi liikmete hulgas O. Brik, L. Jakubinski, J. Polivanov, mõni aeg hiljem liitusid B. Eichenbaum ja J. Tõnjanov.

Moskvas tuli 1915. aastal kokku Moskva Lingvistikaring, kuhu kuulusid S. Bernštein, P. Bogatõrjov, R. Jakobson, A. Peškovski, B. Tomaševski, G. Vinokur, V. Žirmunski. Kaasa löid ka peterburglased, eriti Šklovski ja Brik.

Kahe rühmituse segunemine on nähtav Petrogradis 1916. aastal ilmuma hakanud "Poetilise keele teooria kogumikes". 1919. aastal, mil formalistid püüdsid programmiliselt üles astuda, said kogumikud ette täpsustava nimetuse "Poetika", mille järgi neid kõige enam tuntaksegi. Segunemine süvenes 1920. aastal, kui loodi Riiklik Kunstiajaloo Instituut, mille õppejõudude hulgas oli mõlema rühmituse esindajaid.

Kronoloogiliselt on vormikoolkonda raske piiritleda. Võimalik on nii isikukeskne kui genesikeskne aspekt. Isikukeskus tähendab eelkõige Šklovski-kesksust. Näiteks pakub Černov vormikoolkonna tinglikuks ajaramiks kaht Šklovski artiklit. Algust tähistaks "Sõna elluärkamine" (1914), mida peavad manifestiks paljud asjatundjad. Lõppu tähistaks aga Šklovski lahtiütlemine formalismist artiklis "Mälestusmärk teaduslikule veale" (*Pamjatnik naušnoi ošibke*, 1930). Muidugi elas koolkond edasi paljude liikmete töödes ja sõpruskondlikus suhtlemises, kuid organiseeritud liikumisele tähendas Šklovski lahtiütlemine 1930. aastal "vene formalismi välistest põhjustest tingitud kapituleerumist".¹ Šklovski-kesksus sunniks seega eraldi rääkima formalismi eel- ja järelloost.

Genesikeskne vaatlus oleks tõelähedasem, sest hõlmaks ka eel- ja järelloot. Eelloos ei saaks siis enam piirduda futurismiga, vaid tuleks arvestada A. Vesselovski töödega, vene sümbolismi teoreetilise pärandiga (A. Belõi, V. Brjussov, V. Ivanov, I. Annenski) ja A. Potebnja kujunditeooriaga. Muidugi omandab erilise koha Vengerovi seminar, st formalistide akadeemiline koolitatus. Niisiis prevaleerib futurism vene formalismi genesis vaid Šklovski-keskse vaatluse korral.

Formalistidest endist on polügeneetilisust rõhutanud B. Tomaševski. Tema jaoks algab formalism Belõi artiklitest ja Vengerovi seminarist: "Kindel on see, et vastündinu karjumist kostis kõikjalt".² Formalismi esimene etapp oleks seega "konkretistlik" esseism sümbolismi ja akmeismi vaimus, mis siis

1910. aastatel jõuab teisel etapil vajaduseni end eristada ja teadvustada. Teise etapi lõpus läheneb formalism futurismile, revolutsioneerub ning saab programmilise väljenduse Šklovski artiklites. "Sellest hetkest algab formalismi ametlik ajalugu."³

Formalismi järeloost lähtuvat geneesikeskset vaatlust esindab J. Striedter, kelle strukturalismilooline lähenemine seob vene formalismi tšehhi strukturalismiga (Praha Lingvistikaringiga). Strukturalismi esimene etapp oleks siis n-ö Šklovski etapp ja kunstiteoses nähakse sel etapil võtete **summat**, mis allutatud eesmärgile raskendada vormitaju kummastamise abil. Teine etapp oleks sisuliselt Tõnjanovi etapp, mil kunstiteost käsitletakse kui võtete **süsteemi** nii sünkronia kui diakronia lõikes. Kolmas etapp oleks siis tšehhide, eelkõige J. Mukařovský etapp ja kunstiteos muutub nüüd esteetilist funktsiooni omavaks **märgiks**.

Niisiis jaguneb formalism tulevikuilises aspektis kaheks, mis sunnib P. Steinerit väitma, et omas ajas kõrvuti eksisteerivad inimesed osutuvad ajaloolises vaatluses lahutatuks – Šklovski oli ortodoksne formalist, Tõnjanov aga sai strukturalismi Ristija Johannes.⁵ Käitumuslikult on see tõsi, kuid põhimõteteliste küsimustes ei olnud neil ka omas ajas üksmeelt. Ei ole juhuslik, et 1924. aastal kirjutatud programmilise artikli "Kirjandusfakt" (*Literaturnõi fakt*) pühendab Tõnjanov just Šklovskile – kummutades viimase ahistorismi. Tõnjanov väitis, et uurida kirjandusteost väljaspool evolutsiooni tähendab uurida võtet, kuid mitte selle funktsiooni. Samas aga "võib uue konstruktsiooni olemus seisneda vanade võtete uudses kasutamises".⁶ Memoriaaridest on teada, et umbes samal perioodil nimetas Tõnjanov Šklovskit montööriks ja mehhaanikuks.⁷

Võib julgelt väita, et vene formalism ei ole sisemiselt eriti ühtne koolkond, ühine on see, et ta "toob kirjanduse uurimise tagasi kirjandusteose enda juurde"⁸ ja et "formalismile ei ole tunnuslik mitte teooria, vaid objekt"⁹, st see, kuidas formalistid konstrueerivad endale uurimisobjekti.

Formalistidest on B. Tomaševski juba viidatud artiklis märkinud, et formalism ei ole meetod, vaid erinevaid meetodeid kasutavate inimeste koolkond: "Formalismil ei ole selli-

ne nimi mitte seetõttu, et ta pakkus välja uue meetodi, vaid seetõttu, et ta sulgus nende küsimuste ringi, mida võib määratleda vana terminiga "vorm". (...) See nimetus ei ole leiutatud mitte meetodi tunnustest, vaid materjali tunnustest lähtudes."¹⁰

Aasta hiljem, 1926, lisas B. Eichenbaum: "'Formalistide' jaoks ei ole põhimõtteline mitte kirjanduse uurimise meetodite, vaid kirjanduse kui uurimisaine küsimus."¹¹

Ka Šklovski lahendab ju uurimisaine küsimusi, kui kirjutab "Sõna elluärkamises": "Ainult uute kunstivormide loomine võib inimestele tagasi anda maailma läbielamise, äratada ellu asjad ja tappa pessimismi." Futuristide võtete kohta ütleb ta, et need on luulesse viidud "üldise keelelise mõtlemise võtted". Sellest vene formalismi kõige varasemast manifestist rääkides on R. Sherwood näinud Šklovski originaalsust just selles, et ta interpreteerib futuristlikku keelt kui eheda taju elluäratamist kunstis.¹²

Olulisem on muidugi "Sõna elluärkamise" põhjal kirjutatud uus manifest "Kunst kui võte" (1917), mida võib R. Sherwoodi arvates pidada formalismi tähtsaimaks tekstiks 1924. aastani, mil ilmub Tõnjanovi "Kirjandusfakt"¹³. J. Striedter on seda isegi nimetanud Šklovski parimaks artiklik.¹⁴ Ühelt poolt on see artikkel hea stiilinäide, aidates mõista Šklovski hilisemat hakitud telegrammistili, mis lubab tal üle libeseda kõigest, mida ta lõpuni ei mõista või millest kirjutada ei taha (näiteks L. Tolstoi elulugu kirjutades), aga ka kaotada piiri teadusliku ja kirjandusliku vahel.

Teisalt paneb see artikkel aluse vene formalismi metakeelele¹⁵ ja muutub üheks olulisemaks tekstiks formalismi rahvusvahelises retseptsioonis. Metakeele arengu mõttes on oluline ka selle artikli n-õ formalismisene retseptsioon.

Peab meeles pidama, et kuigi vene formalismi ei ole unustatud ka uusimates käsiraamatutes, antoloogiates ja õpikutes, tuntakse Läänes rohkem just varasemat perioodi. 1920. aastate lõppu ja 1930. aastaid tuntakse halvemini, sest n-õ puhast teooriat kirjutati siis vähem, metodoloogilisi põhimõtteid väljendati aga eelkõige praktiliste analüüside kaudu (*ad hoc*). Rahvusvahelistesse keeltesse on neid töid tõlgitud suhteliselt vähe. Tu-

lemuseks ongi formalismi rahvusvahelise retseptsiooni teatav Šklovski-kesksus. Seejuures vaid üheks põhjuseks on asjaolu, et Šklovski on programmiliste artiklite autor – ta on oma koolkonnakaaslastest ka kergemini tõlgitav ja uurimismaterjaliks on tal tihti rahvusvaheliselt tuntud tekstid: Cervantes ja "Don Quijote", Sterne ja "Tristram Shandy", Dickens ja "Väike Dorrit", Twain ja "Huckleberry Finn" jne.¹⁶

Niisiis kipub vene formalismi retseptsioonis formalism samastuma oma varasema perioodiga ja see periood omakorda Šklovskiga. Kui näiteks üldiselt hea käsiraamatu autor J. Hawthorn mahutab formalismi panuse kolme punkti (poetilise keele ja tavakeele eristamine, kummastamise kontseptsioon, süžee ja faabula eristamine), siis kõik need on seotud eelkõige varase formalismi ja Šklovskiga.¹⁷ Sama võib väita P. Steineri monograafia kohta, kus formalismi olemust väljendab rida sõnapaare: kunst – olme (*bōt*), kummastamine – automatiseerumine, teoloogia – kausaalsus, võte – materjal, süžee – faabula.¹⁸

Ühelt poolt kulgeb niisiis vene formalismi rahvusvaheline retseptsioon tihti läbi Šklovski. Teisalt aga kulgeb Šklovski isiklik retseptsioon enamasti üle, mitte läbi formalismi. Nii jõuab Šklovski V. Proppi kaudu otse prantsuse strukturalismi ja tänapäeva narratiiviõpetusse C. Bremond'i, A. Greimas'i jt eelkäijana. Tema erilist tähtsust rõhutavad generatiivse poeetika esindajad, nähes artiklis "Kunst kui võte" lähenemisviisi, mis lubab teaduslikkust säilitades lihtsalt ja ühtselt mõista kirjandusteose kõiki tasandeid: "Selles artiklis on üks (ühtesid ärritav ja teisi rõõmustav) põhimõtteline joon: valmidus pilti oluliselt lihtsustada, skematiseerida suurema universaalsuse huvides ja selleks, et kiiremini üle minna tervikteoste praktilisele, olgugi et jämedakoelisele mõtestamisele."¹⁹

Eraldi vaadelduna on Šklovski töödel tugev inspireeriv toime. Kuid tema isikliku formalismi evolutsiooni taustal muutuvad ta üksikud tööd vasturääkivateks. M. Bahtin, kelle P. Medvedevi nime all kirjutatud raamat ilmus 1928. aastal, oli omas ajas üks asjatundlikumaid formalismi ja eriti Šklovski kriitikuid. Kui Šklovski väitel taandub koolkondade tegevus luules "sõnamaterjali järjes-

amise ja töötlemise uute võtete kogumisele ja väljaotsimisele, ja seejuures palju enam kujundite järjestamisele kui nende loomisele", siis Bahtin nägi sellises mõtteviisis takerdumist "formaalselt puhaste võtete süsteemi", materjali enda alahindamist ning materjali ja võtete seotuse mittemõistmist.²⁰ Sisuliselt näeb Bahtin varases formalismis just metodoloogilist nõrkust.

Suuremalt ajadistantsilt näeb sama ka Tz. Todorov, kelle arvates Šklovski ei hooli oma tööde vasturääkivustest ega viita kuidagi sellele, et ta üldse mõistaks, milliseid raskusi ta lugejatele tekitab.²¹ Todorov seob selle romantismi esteetika mõjudega ja näeb nendes mõjudes ka põhjust, miks Šklovski mõisteid (*võte*, *kummastamine* jne), mida nii palju kasutavad kriitikud, ei leia kõlapinda formalismi sees – need kas vaikitakse maha, mõtestatakse ümber või täpsustatakse.

Artiklis "Kunst kui võte" väidab Šklovski, et "kunst on viis läbi elada asja teokstegemist, kuid valmistehtu pole kunstis oluline". Teose tegemise läbielamise tagab kummastamisvõtte kui taju väljaviimine automatismist. Kunstitaju ennast Šklovski seejuures õieti ei analüüsi, kuigi väidab, et "kujundi eesmärk ei ole muuta tema tähendust meile arusaadavamaks, vaid kutsuda esile objekti eriline tajumus, "nägemus" temast, aga mitte tema "äratundmine". Selle mõtteviisi vastuolulisuse toob ehk eredamalt esile kaks aastat hiljem (1919) kirjutatu: "Uus vorm ei teki uue sisu väljendamiseks, vaid selleks, et välja vahetada vana, oma kunstilisuse kaotanud vorm."²³

Need mõtted võiksid olla Šklovski formalismisese retseptiooni lähtepunktiks. Futuristliku deklaratiivsuse suunas on neid arendanud Brik, kelle väitel "ei ole luuletajaid ja literaate, on luule ja kirjandus". Vastavalt on ka luule ajalugu "sõnalise vormistamise võtete ajalugu".²⁴

Sammu edasi teeb Jakobson, kelle väitel kirjandusteaduse aineks "ei ole kirjandus, vaid kirjanduslikkus, st see, mis teeb antud teose kirjandusteoseks".²⁵ Ja lisab kohe juurde: "Kui kirjandusteadus tahab teaduseks saada, peab ta "võtte" tunnistama oma ainsaks "kangelaseks". Seejärel on põhiküsimuseks võtte rakendamise, õigustamise küsimus."²⁶ Tšitaadi lõpp viitab sellele, et

Jakobsoni käsitluses on "võtte" tähendus muutunud. P. Steineri arvates on erinevus selles, et Šklovski jaoks on kummastamise kaudu toimiv võte lahutamatu tajuprotsessist, samal ajal kui Jakobsoni jaoks on see oluline kunstilise väljendamise protsessis.²⁷ st Jakobson seob võtte terve teosega, Šklovski mitte.

Mõlemaga polemiseerib 1923. aastal V. Žirmunski. Tema arvates on võttest "estetiiliselt olulised faktid, mida saab määratleda nende kunstilise teleoloogia kaudu". Siit tuleneb ka poeetika käsitlus: "Poeetika vaatab kirjandusteost kui kunstilisest ülesandest tingitud süsteemi, st kui võtete süsteemi."²⁸ Kuid ta hoiatab poeetika ühekülgse mõistmise eest, kompositsiooni eelistamise eest teemaatikale. Heaks näiteks peab Žirmunski ajaloolist poeetikat, mis kuidagi ei hõlma tervet kirjanduslugu, kus teotsevad väga erinevad kultuurifaktorid ja kus võtte ei saa enam olla kirjandusteadlase ainus kangelane. Vastasel juhul asenduks kirjanduslugu darvinistliku skeemiga.²⁹

1926. aastal saab aga B. Eichenbaum juba fikseerida formalismisese evolutsiooni: "Vormi üldmõistelt selle uues tähenduses läksime me üle võtte mõistele, sellelt aga funktsiooni mõistele. (...) Võtte ühtsuse fikseerimisest kõige mitmekesisemal materjalil jõudsim me võtte eristamiseni funktsioonide järgi, siit aga vormide evolutsiooni küsimuseni, st kirjandusloolise uurimise probleemini."³⁰

Seega muutus formalismis suhtumine võttesse ja koos sellega ka mõiste enda tähendusmaht. Lugesed nüüd Šklovski artiklit "Kunst kui võte" tuleks meeles pidada, et see on küll esimesi, kuid mitte viimane vene formalismi manifest; et selle artikli mõju on võib-olla tänapäeva kirjandusteadusliku mõtte arengule olulisem kui formalismi arengule; et selle artikli tundmine teeb pisut lihtsamaks paljude viimase aja kirjandusteaduslike tööde ja uurimissuundade mõistmise ja et tegemist on maailma kirjandusteaduse ajaloos kindla ja seega tundmist vääri paiga leidnud tööga.

Viited

¹V. E r l i c h, Russian Formalism: History – Doctrine. The Hague, 1955, lk 113.

²B. T o m a š e v s k i, Formalnõi metod. (Vmesto nekrologa). Rmt: Krestomatija po teoretitšeskomu literaturovedeniju. Sost. I. Černov. Tartu, 1976, lk 27.

³Sealsamas, lk 29. Kirjandusteaduse arengu seisukohalt on seda huvitav võrrelda formalismi arenguga Läänes kuni anglo-ameerika uuskriitikuteni. Käsiraamatust võib formalismi üldise käsitluse leida (koos bibliograafiaga) L. Orril: L. O r r, A Dictionary of Critical Theory. New York, Westport, London, 1991, lk 151 – 194. Vt ka kõrvutatavat aspekti: Critical Survey of Literary Theory. Vol. 4. Ed. by F. N. Magill. Pasadena, Englewood Cliffs, 1987, lk 1757 – 1760; E. M. Thompson, Russian Formalism and Anglo-American New Criticism. The Hague, 1971.

⁴J. S t r i e d t e r, Einleitung. Rmt: F. Vodička. Die Struktur der literarischen Entwicklung. München, 1976, lk XVII; vt ka tema raamatut: J. S t r i e d t e r, Literary Structure, Evaluation, and Value: Russian Formalism and Czech Structuralism Reconsidered. Cambridge (Mass.), 1989.

⁵P. S t e i n e r, Russian Formalism. A Metapoetics. Ithaca, London, 1984, lk 20.

⁶J. T õ n j a n o v, Arhaistõ i novatorõ. Leningrad, 1929, lk 12.

⁷L. G i n z b u r g, O starom i novom. Leningrad, 1982, lk 309.

⁸R. L. J a c k s o n, Foreword. Rmt: Russian Formalism: A Retrospective Glance. Ed. by R. L. Jackson and S. Rudy. New Haven, 1985, lk XI.

⁹Tz. T o d o r o v, Literature and Its Theorists. A Personal View Twentieth-century Criticism. London, 1987, lk 25.

¹⁰B. T o m a š e v s k i, Formalnõi metod, lk 29.

¹¹B. E i c h e n b a u m, Teorija "formalnogo metoda". Rmt: B. Eichenbaum, O literature. Moskva, 1987, lk 375.

¹²R. S h e r w o o d, Viktor Shklovsky and the development of early Formalist Theory on Prose Literature. Rmt: Russian Formalism. Ed. by S. Bann and J. E. Bowlt. Edinburgh, 1973, lk 26.

¹³Sealsamas, lk 28.

¹⁴J. S t r i e d t e r, Zur formalistischen Theorie der Prosa und der literarischen Evolution. Rmt: Russischer Formalismus. Hrsg. von J. Striedter. München, 1971, lk XXI.

¹⁵I. Č e r n o v, Opredeleñije nekotorõh osnovnõh ponjatij (materialõ kslovarju). Rmt: Hrestomatija po teoretitšeskomu literaturovedeniju, lk 243 – 296; L. M. O ' T o o l, A. S h u k m a n, A Contextual Glossary of Formalist Terminology. "Russian Poetics in Translation" 1977, vol. 4, lk 13 – 48.

¹⁶Hea ülevaate vene formalistide tõlgetest inglise keelde ja ka põhilistest uurimustest võib leida käsiraamatust: W. V. H a r r i s, Dictionary of Concepts in Literary Criticism and Theory. New York, Westport, London, 1992, lk 108 – 114.

¹⁷J. H a w t h o r n, A Glossary of Contemporary Literary Theory. London, New York, Melbourne, Auckland, 1992, lk 217. Formalismi retseptiooni kohta Venemaal vt: Sovetskoje literaturovedenije i kritika. Teorija literaturov. Bibliografitšeskii ukazatel. Knigi i stati 1917-1967 godov. Tš. I. Moskva, 1989, lk 84 – 90.

¹⁸P. S t e i n e r, Russian Formalism, lk 48.

¹⁹A. Ž o l k o v s k i, J. Š t š e g l o v, Iz predstorii sovetskih rabot po strukturnoi poetike. Rmt: Trudõ po znakovõm sistemam. Võp. 3. Tartu, 1967, lk 367 – 377.

²⁰M. B a h t i n, Formalnõi metod v literaturovedenii. New York, 1982, lk 152 jj.

²¹Tz. T o d o r o v, Literature and Its Theorists, lk 20 – 21.

²²Sealsamas, lk 22 – 23. See annab võimaluse vaadelda formalismi arengut läbi metakeele arengu: A. A. H a n s e n - L ö v e, Der russische Formalismus. Methodologische Rekonstruktion seiner Entwicklung aus dem Prinzip der Verfremdung. Wien, 1978.

²³V. Š k l o v s k i, Svjaz priimov sjužetosloženija s obštšimi priimami stilja. Rmt: V. Šklovski. O teorii prozõ. Moskva, 1929, lk 31.

²⁴O. B r i k, T. n. "Formalnõj metod". Rmt: Hrestomatija po teoretitšeskomu literaturovedeniju, lk 37 – 38.

²⁵R. J a k o b s o n, Noveišaja russkaja poezija. Nabrosok pervõi: Podstupõk Hlebnikovu. Rmt: R. Jakobson, Rabotõ po poetike. Moskva, 1987, lk 275. (Esmatrükk 1921 Prahas.)

²⁶Sealsamas, lk 275.

²⁷P. S t e i n e r, Russian Formalism, lk 214.

²⁸V. Ž i r m u n s k i, K voprosu o "formalnom metode". Rmt: V. Žirmunski. Teorija literaturov. Poetika. Stilistika. Leningrad, 1977, lk 96.

²⁹Sealsamas, lk 98 – 99.

³⁰B. E i c h e n b a u m, Teorija "formalnogo metoda", lk 407 – 408.

ANTS JUSKE

POSTMODERNISM

Mida enam läheneb sajandi lõpp, seda rohkem näivad tema viimased kümnendid moodustavat omalaadse sotsiaal-kultuurilise konglomeraadi, mida on hakatud nimetama postmodernismiks. Juba võrreldakse postmodernistlikku ajajärku selliste suurte ajastutega nagu renessanss või valgustusae. Seda loomulikult mitte sisulises plaanis, vaid viitamaks, et postmodernism pole lihtsalt järjekordne stiilinähtus, vaid ajastut iseloomustav globaalne kategooria. On huvitav täheldada, et "postmodernismi" taustal on ka seni just stiililise järjepidevuse kaudu iseloomustatud "modernism" omandanud samasuguse kõikehõlmava termini tähenduse. Üha sagedamini asendub voolulooline rida (realism, impressionism, kubism, futurism jne) üldmõistega "modernism". Selline faasinihe on täiesti mõistetav: elades modernismi ajastul, polnud tarvidust mõelda, et elame just nimelt modernismis, täpselt samuti nagu keskaja inimene ei teadnud, et ta elab keskajal. Võib öelda, et postmodernism on teinud "suureks" ka modernismi, mis alles nüüd tajub oma aja tõelist "heroilisust".

Postmodernismi teadvustamine "suure" sotsiaal-kultuurilise kategooriana võttis oma kümnekond aastat, enne kui ta jõudis üksikprobleemide käsitlestest filosoofiliste uurinute objektiks akadeemilisel tasemel. Seda eelkõige tänu Ihab Hassani, Jean-François Lyotard'i, Jürgen Habermasi, Frederic Jamesoni jt töödele 1970. aastate teisel poolel ja 1980. aastate algul. Oma praeguses tähenduses hakkas "postmodernism" ringlema 1970. aastate keskel, mil muutus märgatavaks tema omadus hõlmata kõige erinevamaid valdkondi. Alates 1980. aastate algusest võib aga rääkida lausa postmodernismi-mõiste buumist nii teoreetilise tähelepanu, leviku kui ka kommertsedu tähenduses. John Raichman on postmodernismi nimetanud inimmõtte "Toyotaks", mida valmistatakse ja pannakse kokku mitmes kohas ning mida ka müüakse kõikjal.¹ Vaevalt möödub nädalutki, ilma et

peetaks mõnda sümposiooni või ei ilmuks mõnda antoloogiat postmodernismist. Viimase kümnendi moesõna totaalsus ulatub kõrgfilosoofiast igapäevaleksikani, kus pea iga nähtuse kohta sobib öelda stiilis "see on tüüpiline postmodernism". Samas tuleb tõdeda, et antud kategooria populaarsus ei tulene hoopiski mitte tema terviklikkusest või piiritletusest, mida võime suurema kindlusega öelda näiteks "renessansi" kohta. Pigem vastupidi – "postmodernismiga" tähistatakse kõikevõimalike ilmingute kaleidoskoopilist mitmekülgsust väga laias diapasoonis. Dick Hebdige märgib oma 1988. aastal ilmunud uurimuses, et "postmodernism" on termin, mis "1980. aastatel on läbinud kõiki erinevaid debatte, distsiplinaarsusi ja diskursiivseid piiritlusi, kus erinevad kildkonnad ihaldavad postmodernismi omistada, kasutades teda ühise kriteeriumiga käsitletamatute objektide, tendentside ja nähtuste tähistamiseks".² Nii tulebki nõustuda Lyotard'iga, et "postmodernism" on termin, mis "käib kõige kohta". Järelikult pole ka ühest vastust küsimusele, mis on postmodernism, millised on tema ajalised piirid ja tunnused, rääkimata juba lahkuminekutest eri autorite vahel postmodernismi sisu määratlemisel. Pigem võib Ludwig Wittgensteini parafraseerides öelda, et postmodernismi ei moodusta mitte tema kaudu defineeritavad objektid või mõisted, vaid nähtused, mida ühendab "perekondlik sarnasus". Järgnev ülevaade keskendubki erinevatele postmodernismi-käsitlustele, mis peaksid kokkuvõttes andma pildi sellest ühisosast, mille kohta võime mingigi enesekindlusega öelda, et just see on "tüüpiline postmodernism". Žanriliselt võiks seda ülevaadet nimetada ka "sissejuhatavaks loenguks postmodernismi", kuna antud mahu juures on võimalik liikuda vaid postmodernismi teooriate pealispinnal. Ometi on selline sissejuhatus ilmselt vajalik, kuna postmodernismi problemaatikat on Eestis seni millegipärast suhteliselt vähe tutvustatud. Ometi

clame meiegi postmodernistlikus maailmas, kuigi "Toyota" pole meil just igapäevane nähtus.

"Postmodernismi" ajaloost

Kõigepealt terminist endast, mis koosneb kahest osast: "modernismist" ja eesliitest "post". Põhimõttelisi tõlgendamisvõimalusi on pakkunud juba seegi, mida mõelda selle "post-modernismi" all – kas katkestust modernismist või selle jätkumist mingis uues situatsioonis, st kas postmodernism on midagi, mis ajaliselt järgneb modernismile, või on ta modernismi enda uus arendus. Kui lähtume esimesest võimalusest, siis peegeldab "post-modernism" praeguse aja ebamäärasust, mis pole end konstitueerinud iseseisva termini kaudu, vaid on piirdunud suhte määratlemisega modernismiga kui talle eelnenud ajastuga. Teatud analoogia on siin kunstiajalooliste voolumõistetega "impressionism" ja "post-impressionism", mille puhul on pakutud analoogilisi tõlgendamisvõimalusi: kas post-impressionism on kogu 19. sajandi lõpu kunst, mis ajaliselt järgnes impressionismile, või peab silmas pidama ainult seda kunsti, mis on impressionismiga geneetiliselt seotud?

Veelgi segasem on postmodernismi ajaliste piiride küsimus. Kohati tundub, et iga uus postmodernismi käsitlus, kui ta tahab olla originaalne, peab tingimata pakkuma ka uued ajalised koordinaadid. On autoreid, kes arvad, et postmodernism tekkis 1970. aastate alguses või 1960ndate lõpus. Teine osa viitab jälle 1950. aastate lõpule ja 1960ndate algusele, kolmandad lähevad veel kaugemale ajalukku. Omamoodi kurioosumina võiks nimetada Arthur Krokeri ja David Cooki käsitlust, mille järgi postmodernism algas juba varakristliku liikumise lõpuga 4. sajandil.³ Sama lugu on ka modernismiga, mille algust on loetud küll 19. sajandi lõpust, küll valgustusajast või renessansist. Ihab Hassan soovatu püüab postmodernismi ajalise määratlemise üldse päevakorrast maha võtta, kuna iga ajastu sisaldab endas postmodernismi, mis ühendab endas nii diakroonilise kui sünkroonilise lähenemisvõimaluse.⁴

Nagu iga termini nii ka "postmodernismi" puhul on vana modernistliku kombe kohaselt uuritud, kust ta tuli ja kes oli esimene, kes teda kasutas. Peab kohe hoiatama, et järgnev kronoloogia piirdub ainult konkreetse mõiste ajalooga.⁵ Postmodernismile analoogilisi fenomene on käsitletud teisteski uurimustes, mis pole lihtsalt kasutanud "postmodernismi" mõistet. Eelkõige puudutab see terminit "postindustriaalne ühiskond", mida on vahel peetud "postmodernismi" sünonüümiks. Nii või teisiti peetakse esimeseks Frederico Onist, kes 1934. aastal kasutas terminit "post-modernism", kirjeldades Hispaania ja Latiina-Ameerika luulet aastatel 1905-1914, mis oli reaktsiooniks "modernistlikele ekstsessidele". Hoopis globaalsemas tähenduses leiame postmodernismi Arnold J. Toynbeelt 1939. aastast, mil ta kirjeldas "postmodernistliku" ajastuna I maailmasõja aastaid. 1954. aastal laiendas ta "postmodernismi" ajajärgule alates 1875. aastast, mil algas Lääne moodsa tsivilisatsiooni ja individualismi kriis, kristliku kultuuri allakäik ja eurotsentristliku maailmapildi lagunemine. 1945. aastast on pärit kaks kunstikesksemat postmodernismi-kasutust. Bernard Smith viitab postmodernismile oma raamatus "Maitse ja traditsioon", vastandamaks 1940. aastate kunsti abstraktsionismi ja "sotsiaalset realismi". Hilisemate vaidluste taustal arhitektuuri vallas omab olulist kohta samal aastal ilmunud Joseph Hudnuti artikkel "Postmodernistlik maja". Charles Jencksi arvates oligi Hudnut see, kes tõi postmodernismi mõiste esmakordselt "arhitektuurilisse alateadvusse", kuigi Hudnuti seisukohad on pigem "ultramodernistlikud" kui postmodernistlikud, eriti kui ta räägib "kollektiiv-industriaalse elustiili" tekkest. Hudnuti postmodernism on sisuliselt katse sõnastada sõjajärgse funktsionalismi perspektiive, kuid mõiste juurutamise seisukohalt oli Hudnutil kindlasti etteulatav mõju.

Üha sagedamini hakkab "postmodernism" ilmuma 1960. aastate erialasesse ja teoreetilisse leksikasse. 1965. aastal kasutas mõistet Leslie Fiedler, võttes kokku uuemaid tendentse kirjanduses, eriti huvi tekkimist tulevikuprognoside vastu. Arhitektuurikriitikas on märkimisväärsed Nikolaus Pevsneri kirjutised "postmodernistlikust stiilist", mis esi-

meste seas märkasid nihkeid funktsionalismi paradigmalt "uue eklektismi" ning "vormi ja funktsiooni vastuolu" suunas. 1971. aastal ilmusid kaks Ihab Hassani publikatsiooni, mille juurde tuleme allpool eraldi.

Hassaniga algas postmodernismi kinnistumine "suure", ajastumõistena, mida vastandati modernismile. Pärast 1960. aastate radikalismi vaibumist (eriti muidugi pärast tormilist 1968. aastat) sai üha enam märgatavaks avangardistlike ideede liivajooksmine. Filosoofias elavnesid neokonservatistlikud suunad, kunstikriitikasse tuli mõiste "avangardismi kriis". Senine moodsate voolude kiire vaheldumine peatus ning tegelikult oligi pärast kontseptualistliku kunsti ikonoklastilist akti raske kuhugi edasi minna. Eriti markantsel kujul avaldus modernismi kriis arhitektuuris. Funktsionalistlik ideoloogia oli oma utoopiliste visioonidega ummikusse jooksnud: funktsionalismi odavad mugavdused olid muutnud linnakeskkonna inimvaenulikuks. 1975. aastal kirjutas Charles Jencks artikli "Postmodernse arhitektuuri teke", mis pani aluse mõiste "postmodernism" võidukäigule arhitektuuriteoorias ja -praktikas. Kaks aastat hiljem ilmus Jencksil juba mahukam uurimus "Postmodernse arhitektuuri keel", mille täiendatud trükke ilmub siamaani. Modernistliku arhitektuuri kriitikas 1970. aastate keskel on olulised ka Tom Wolfe'i kirjutised, eriti tema "'Bauhausist' meie majani". Pealkiri on juba isenesest tähenduslik (inglise keeles kõlab ta muidugi veel paremini: "From Bauhaus to our house") – funktsionalismi poolt pealesurutud totaalse arhitektuuri asemel vajab inimese oma, intiimsemat keskkonda. Kokkuvõtvalt võib öelda, et just arhitektuuriga seonduv problemaatika teadvustas postmodernismi laiemas mõõtkaavas, valmistades ette 1980. aastate buumi.

Filosoofilises mõttes oli "postmodernismi" kinnistumisel pöördelise tähtsusega Jean-François Lyotard'i raamatu "Postmodernistlik olukord"⁶ ilmumine 1979. aastal. Sissejuhatuses tunnistab Lyotard ameeriklaste prioriteeti "postmodernismi"-mõiste kasutamises ning tegelikult "avastaski" Lyotard selle termini teisel pool ookeani – "Postmodernistlik olukord" baseerub tema loengul Quebeci ülikoolis. Lyotard'i raamatul oli tähtis roll postmodernismi "repatrieerimisel"

Prantsusmaale ja Euroopasse, mis omakorda aitas kaasa mõiste levikule Ameerika kontinendil (Frederic Jamesoni, Richard Rorty jt tööd). Lyotard tõmbas vaidlusse Frankfurdi filosoofia koolkonna liidri Jürgen Habermasi ning siiani pole vaibunud kahe postmodernismi suurima teoreetiku omavahelised arveteklaarimised.

Nagu eespool juba vihjatud, algas 1980. aastate alguses tõeline postmodernismi buum. 1981. aasta oktoobrikuine "Le Monde" kuulutas: "Üks tont käib ringi mööda Euroopat – postmodernismi tont." Samal ajal joonistusid välja ka võitlevad leerid: postmodernistid ja modernismi apoloogeetid. Mitmete avangardistlike kunstivoolude sünni juures seisnud Clement Greenberg kuulutas 1979. aastal, et "postmodernism on antitees kõigele sellele, mida ma armastan". Postmodernismis nähti "esteetika madaldamist", "anarhiat", "populismi", "kitši" ja "suure kunsti lõppu". Arhitektuurikriitik Ken Frampton võrdles postmodernismi koguni natsipopulismiga. Ch. Jencks omakorda nimetas rünnakuid postmodernismi vastu "protestantlikuks inkvisitsiooniks" ning ega modernismi-kriitikas ki sõnu kokku ei hoitud. Modernismi süüdistati "totalitarismis", "ortodokssuses", "puritaanlikes repressioonides" jne. John Barth kirjutas: "Postmodernistlik autor mitte üksnes ei keeldu omaks võtmast, vaid keeldub ka jälgendamast nii oma 20. sajandi modernistlikke vanemaid kui ka oma 19. sajandi premodernistlikke vanavanemaid."

Toodud näited olid vaid mõned nopped 1980. aastate alguses puhkenud vaidlustest postmodernismi üle, mis nii või teisiti aitasid kaasa postmodernismi kui mõiste juurdumisele nii filosoofilistes ja erialastes uurimustes kui ka igapäevases kasutuses. Edasi vaatleksimegi mõningaid postmodernismi teooriaid lähemalt.

Ihab Hassan: modernismi ja postmodernismi paradigmat

Postmodernismi kui mõiste ajaloo puhul sai juba viidatud, et Ihab Hassani tööd olid esimeste seas, mis andsid terminile laiema filosoofilise kandepinna. 1971. aastal ilmusid kaks Hassani kirjutist: raamat "Orpheuse lõh-

kirebimine: postmodernistliku kirjanduse poole" ja artikkel "POSTmodernISM": parakriitiline bibliograafia"⁸. Ch. Jencki kommentaari kohaselt viimati mainitud kirjutisega Hassan "nii ristas postmodernismi kui ka varustas ta sugupuuga". Hassani käsitlus on peamiselt kirjanduskeskne ja ta arutleb küsimuse üle, millal lõppes modernistlik periood. Küsimus jääbki õhku rippuma, sest modernistlikuks peetud kirjanike kõrval leiab samast ajastust täiesti postmodernistlikke autoreid. Ühelt poolt sümbolism, Yeats, Valery, Eliot, Proust, Joyce, Stein, teiselt poolt de Sade, sürrealism, Hemingway, Kafka, eksistentsialism, Genet ja Beckett. Kirjandusajalooliste ekskursside taustaks pakub Hassan kokkuvõtvalt välja modernismi ja postmodernismi olulisemad tunnused, omamoodi "binaarsed opositsioonid", mis ongi

MODERNISM

romantism/sümbolism
vorm (konjunktiivne, suletud)
eesmärk
hierarhia
meisterlikkus
kunstiteos (lõpetatus)
distant
kreatsioon/totalitaarsus
süntees
žanr/piirid
paradigma
metafoor
seleksioon
narratiiv
Jumal – isa
genitaalne/falliline
paranoia
päritolu/põhjus
determineeritus (määratus)

ehk tema kirjutiste kõige intrigeerivam osa. Modernism on Hassani järgi urbanistlik, tehnoloogiline, dehumanistlik ja eksperimentalistlik. Postmodernism liigub seevastu destruktsiooni, anarhia ja "suure küla" suunas. Viimane (*Global Village*) on keskel kohal Herbert Marshall McLuhani post-industriaalse ühiskonna teorias, tähistamaks muutusi, mille on endaga kaasa toonud uus

elektroonilistel mudelitel põhinev tehnoloogia. Hassan kirjeldab antud kontekstis nähtust, kus kompuutrist on saanud teadvuse asendaja ja laiendaja. Hiljem näeme, et ka Lyotard'il on informatsiooni "komputeriseerumine" keskel kohal teadmiste struktuuri ja iseloomu muutumisel. Postmodernism on vastandina modernismile elitaarne ja antiautoritaarne. Tähenduste maailmas valitseb entroopia, Ego valgub laiali, kunst muutub kommunaalseks ja anarhiliseks. Hassani postmodernismi-tunnuste seas on keskel kohal iroonia ja parodia, mis on "radikaalsed eneserahulduslikud mängud". Loetelu võiks veelgi jätkata, kuid olgu parem esitatud Hassani modernismi ja postmodernismi paradigmade kokkuvõttev tabel, mis pärineb juba 1980. aastal ilmunud "Postmodernismi küsimusest"⁹:

POSTMODERNISM

patafüüsika/dadaism
antivorm (disjunktiivne, avatud)
mäng
anarhia
kurnatus
protsess (*performance, happening*)
osalus
dekreatsioon/dekonstruktsioon
antitees
tekst/intertekst
süntagma
metonüümia
kombinatsioon
antinarratiiv
püha vaim
polümorfne/androgünne
skisofreenia
erinevus/jälg
indetermineeritus (määramatus)

Kahe paradigma tunnused on Hassani küll eri tulpadesse laotud, kuid ise ta rõhutab korduvalt, et modernism ja postmodernism pole üksteisest eraldatud "raudse eesriide või hiina müüri"ga. Vastuoluline on juba termin ise: postmodernismi nimi sisaldab ka oma antiteesi nime. Hassan viitab, et "postmodernismi tekkimine soovist ületada või alla suruda (*surpass or suppress*) lähendab teda

modernismile endale". Seega käitub postmodernism paljuski samuti nagu modernism. Igal juhul sisaldab ta palju modernismi elemente. Viimases kontekstis küsib Hassan, mis võiks olla parem nimi "postmodernismi" asemel, ning pakub välja "määramatuse ajastu" (*Age of Indeterminance*). Määramatuse seepärast, et postmodernism sisaldab endas mitmeid vastuolusid. Hassani järgi nõuab postmodernism "topelt-lähenedist", kuna ta ühendab endas kontinuiteedi ja diskontinuiteedi, sarnasuse ja erinevuse, ühtsuse ja katkestuse, järjepidevuse ja mässu. Allpool näeme, kuidas Ch. Jencks käsitleb sama nähtust "topeltkodeerimise" mõiste kaudu. "Postmodernismi küsimuses" võrdleb Hassan ajalugu palimpsestiga – pärgamendiga, kuhu pidevalt kirjutatakse uusi tekste üksteise peale. Kultuur laseb samuti endast läbi nii mineviku, oleviku kui tuleviku. Postmodernism jääb Hassani ajalisel täpsemalt piiritlemata, kuna ta sisaldab endas ühtaegu diakroonilisuse ja sünkroonilisuse. Kirjandusprobleemide käsitlemine näitab siiski, et Hassani postmodernism langeb paljuski kokku nähtusega, mida Jencks nimetab "hilis-modernismiks", st modernismi lõpliku väljarendamise staadiumiks. Hassan lõpetab oma uurimuse küllaltki süngetes toonides. Postmodernism on vägivaldne transhumanisatsioon, kus on ühinenud terror ja totalitarism, fraktsioonid ja tervik, vaesus ja võim, mille tulemuseks võib olla kataklüsm ja uue, tõeli-

se planctisatsiooni algus, Ühe ja Paljude uus ajastu...

Viited

- ¹J. R a i c h m a n, Postmodernizm v nominalistskoi sisteme koordinat. "Fleš art" 1989, nr 1.
- ²D. H e b d i g e, Hiding in the Light: On Images and Things. London, 1988, lk 181.
- ³Vt A. K r o k e r, D. C o o k, The Postmodern Scene. Experimental Culture and Hypo-aesthetics. London, 1991.
- ⁴Vt I. H a s s a n, The Question of Postmodernism. In: Romanticism, Modernism, Postmodernism. London & Toronto, 1980.
- ⁵"Postmodernismi" kujunemisloog ülevaates on kasutatud: M. A. R o s e, The post-modern & post-industrial: A critical analysis. Cambridge, 1992; Ch. J e n c k s, What is Post-Modern? London, 1989; Theories of Modernity and Postmodernity. London, 1990; The Post-Modern reader. London, 1992; St. B e s t, D. K e l l n e r, Postmodern theory: critical interrogations. London, 1991.
- ⁶J. Fr. L y o t a r d, The Postmodern Condition: A Report of Knowledge. Manchester, 1984.
- ⁷I. H a s s a n, Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern literature. New York, 1971.
- ⁸Vt I. H a s s a n, The Postmodern Turn. Essays in Postmodern Theory and Culture. Ohio, 1987.
- ⁹I. H a s s a n, The Question of Postmodernism. In: Romanticism, Modernism, Postmodernism. London & Toronto, 1980

(Järgneb)

ARNOLD HINNOM

SUUR HEITLUS

Mälestusi rahvusväeosade ajast ja vabadussõjast

Kõike muud, aga mitte säärast käsku ei oodanud. Rohkem kui kurvaks tegi see korraldus. See oli ju Tartu loovutamine enamlastele!

Enamlased linnas pead tõstnud! Meil on ju sõdureid ja isegi ohvitseri seal, kui palju neid enamlasi siis seal ikka võiks olla. Kas siis ei saa neist jagu?

Ja kuhu taganeda? Soovitav mitte linnast läbi minna – nähtavasti peame minema Emajõe taha. Aga miks ei ole täpsemalt korraldatud? Vaja talt telefoni teel järele pärida.

Õnnestubki kapten Liibusega telefoni teel kõnelda. Avaldan oma arvamusi ja küsin, kas korralduse täitmist ei või edasi lükata. Võib-olla õnnestub Tartus korda luua.

"Ei ole midagi teha – polguüleva korraldus. Praegu kestavad linnas korratused. Paar roodu on enamlaste poole üle läinud. Kui peaks selguma, et neist jagu saadakse, küll siis teatan. Aga valmistuge taganemisele," on pataljoniüleva vastus.

"Aga kuhu me taganeme? Peab ikkagi olema ära tähendatud üks joon, kuhu peatuma jääda," küsin uuesti.

"Täpselt ei tea veel isegi, üks edaspidi selgu. Talitada tuleb teil ettekirjutuse kohaselt. Ootan teid Tukis. Nägemiseni!" Ja kapten Liibus lõpetab kõneluse.

Teen parajasti vastavaid korraldusi, kui ilmub kirudes valgete patarei ülem ja teatab, et peab patarei maha võtma.

"Kuidas saab enamlasi tagasi tõrjuda, kui lahkume, ilma et oleksime neile andnud ühtegi lasku? Eks kutsunud siit meie teine divisjon, kes samuti vahib ilma tööta, ja Tartus oleks kord paari tunniga jalule seatud," pabandab patareiülem.

Kui 6. ja 7. rood on mässama hakanud, siis ei ole Limbergil ega Undil küll kellegagi enam korda luua. Vaevalt neil meelde tuli valgeid ja kas nad neid rohkem usaldavad, või ei taha poliitilistel põhjustel neid kutsuda, arutan endamisi. Tartu saatuse otsustatud.

Telefon võetakse maha. Ühendus Ülenurmega katkeb. Valgete patarei on ärasõiduks valmis.

Meie õelpost Reolast pöördub tagasi. Ootame Lätikülalt Peremõkinit ja temaga 8. roodu mehi. Öö taganeb. Ilm on selge ja külm.

Jõuab kohale Peremõkin ja temaga 8. roodu mehed. Ta kirub, samuti kirume ka meie, küsib meilt, mis Tartus lahti on.

"Täpsemalt ei tea, kuid enamlased oleval pead tõstnud."

"Sedasi teatati ka minule. Kas 3. polgule Nõosse on sellest teatatud?" küsib ta.

"Ei tea."

"Meid kästi Viljandisse minna. Eespool ei ole enam meie vägesid, siis teadke, et olete arjergard," ja ta ratsutab minema.

Aoalgel algab taandumine. Samas kerkib üles päikeseketas ja nüüd on selgesti näha vägesid, mis pika lohena liiguvad Tartu poole. Teelahkmel Tõrvandi mõisa juures keerduv kolonni pea vasakule.

Mehi ei ole siin vähe. Kolonni peaks on paari eskadroni suurune ratsasalk, siis patarei, venelaste jalavägi, siis nende teine patarei ja lõpuks valgete eskadron... ning sabana meie. Roodus on mehi 172, pluss 24 meest 8. roodust. Ülenurmes asuvad väed ei ole selles kolonnis. See on võimas jõud, kes aga abitult põgeneb, saba jalgade vahel, ilma et vaenlast oleks näinudki!

Eemalt paistavad päikeses särades Tartu tornid ja majad...

Venelased liiguvad nobedasti, kuid mina ei kiirusta mehi, sest nõrgemad väsivad, rood venib pikaks ja kasvab oht, et mehi kaotsi läheb. Tartusse jäänud mehed on niigi kaotsi läinud koos allohvitser Annukiga. Hiljem kohtasin Annukit Kuperjanovi partisanide hulgas, kus ta oli juba ohvitseri asetäitja. Ta oli mõne mehega Tartust välja pagenud ja liitunud Kuperjanoviga Puurmanis.

Jõudnud Tuki mõisa, ei leidnud me siit ei pataljoniülemat ega ühtegi eesti sõdurit. Ainult paar vene ratsanikku lahkub kiiresti meie lähenedes.

Pataljoniülem ei ole siia jätnud mingit korraldust meie jaoks. Tuleb tegutseda omal käel. Sihiks võtame Kärevere parve, ainult selle kaudu pääseme üle Emajõe.

Jõudnud Ilmatsalusse, võisime näha rüüstamise jälgi. Õuel vedeles tapetud loomade jäänuseid. Venelased olid endid ümbruskonnas toidumoonaga varustanud. Mõis oli hõbustest tühjaks tehtud. Mõisa taga vedeles paar laipa. Üks neist kandis vene valgete mundrit. Inimesi mõisas polnud. Kõik olid pakku läinud. Pikapeale ilmus mõni välja. Mahalastuid nad ei tundnud. Kuulu järgi olevat need olnud enamlaste agitaatorid, kes olid asunud vene valgete juurde agiteerima. Mõisainimesi olevat valged kohelnud üleolevalt, sõimanud neid punasteks.

Ilmatsalus puhkasime veidi, supikatel ootas tühjendamist. Lootsime, et saame siit lähemaid teateid Tartu sündmuste kohta ja ka meie vägede liikumise kohta, kuid see lootus oli asjatu.

Õhtuks kavatsesime jõuda Käreveresse, mistõttu rivistusime peale sööki teeleminekuks. Seejuures ilmnis, et peatust kasutades olid mõned mehed salaja lahkunud. Küsisin siis, et kas keegi soovib ära minna. Kes soovib, see tehku seda nüüd kohe. Andku püss ära ja mingi, siis on teada, keda võib usaldada. Teel leidub alati võimalust äraminekuks, ega ma saa igäihe kannul olla.

Keegi ei usaldanud öelda, et ta tahab lahkuda; kõik tahtsid kaasa tulla. Lahkunud olid isegi oma püssid maha jätnud. Igatahes enamlased nad nähtavasti ei olnud – need poleks püsse maha jätnud.

Külm on järele andnud, sajab juba pehmet, laia lund. Kõik muutub valgeks. Lumi on poolsula. See takistab käimist tunduvalt. Regesid meil ei ole, on vankrid, mis on rohkem kahjuks kui kasuks. Videviku saabudes jõuame Emajõe äärde. Parv on vastaskaldal. Kulub enne hulk aega, kui peremees ilmub ja meid üle jõe viib. Parve juurde jääb meie valvepost, sinna rood asub Kärevere mõisa. Ruumi on siin külluses.

Otsime alles endile sobivat paika, kui valvepostilt teatakse, et teispool jõge on nähta-

vale ilmunud ratsanikud ning sõiduk, kes nõuavad parve, et üle tulla.

"Kas nad ütlesid, kes nad on?"

"Ei! Aga niipalju on teada, et nad on eestlased!"

"Eks te toonud nad siis kohe üle! Vahest on mõned sõjapõgenikud või mahajäänud sõdurid."

Igaks juhuks seame valverühma valmis – võib-olla on enamlaste eelsalk.

Peatselt jõuab mõisa juurde sõiduk. Sõitjad on polguülem polkovnik Unt ja adjutant ltn. Järver.

See oli omast kohast üllatus. Mis polgust üldse oli veel järele jäänud, oli ammugi siit läbi läinud, polguülem adjutantidga olid viimased.

Raporteerin, kannan ette senised sündmused ja palun juhtnõore edaspidiseks.

Polkovnik kuulab tähelepanelikult, kuid viivitab vastusega. Näib, nagu otsiks ta sõnu, mida öelda.

Kasutades seda kõhklemist, esitan omalt poolt küsimusi, et kas käsitate meid siin, Emajõe ääres, vastupanuks korralduda ja enamlaste edasiliikumist tõkestada? Rood on täiesti lahinguvõimeline ning ustav. Ka on meil üks täiesti korras kuulipilduja. Kuidas on Tartuga?

"Tartut meil enam ei ole. Sealtpoolt ei ole oodata ühtegi eestimeelset sõdurit. Meil võeti seal kõik käest. Omad mehed hakkasid mäsama. Kuues ja seitsmes rood on enamlikud. Vaevalt saime tulema. Teie viite oma roodu Põltsamaale. Teate ju küll, kus see asetseb. Sinna koonduvad kõik need vähesed, kes meile polgust on järele jäänud. Jõgeva on vist juba enamlaste käes. Täna teid tehtud töö eest ja soovin teile head õnne!"

"Aga me suudaksime ka siin enamlased kinni hoida. Emajõgi on heaks kaitseks, vähemalt seni, kuni jõutakse polk ümberkorraldada. Meid on siin paarsada tublit meest ja me ei ole enamlaste seni veel näinudki."

"Ei, teie rood on suurearvuline ja seda on vaja Põltsamaal ümberkorralduse tuumaks. Head õhtut!"

"Kuulen, härra polkovnik! Head õhtut!"

Kiiresti kaob polguülema sõiduk videviku, paisates ratastelt õhku suuri, pehmeid lumekamakaid.

Vaatame lahkuvale sõidukile segaste tunnetega järele.

Mõis on regedest tühjaks tehtud, nii ei ole võimalust vankrite vastu regesid ümber vaadata. Oleme viimased ja vaenlasele kõige lähemal. Siit on enne meid just läbi läinud kaheksas rood. Ta ei või kuigi kaugel olla.

Mõisa hooned olid tühjad, pimedad ja külmad. Taipasime, miks eelnenud rood oli loobunud siin ööbimast, kuid meil ei olnud teist valikut. Toidumoon oli lõpukorral, ehk saab mõisast midagi osta?

Märkame ühes ruumis bensiinilambi valgustuvat üht vanacite ja väikest plikat. Tere tuleme ja küsime, kas siis mõis inimestest päris tühi on, kuid ei saa temalt mingit vastust, piilub vaid meid altkulmu. Küsime edasi, et kas ei saaks midagi söödavat osta. Just osta – maksame puhtas rahas, kas oberestis, tsaaris või Soome rahas. Ma olin Tartus saanud Soome raha, mis äsja laenuna Soomest saadud.

"Kust mina teile võtan, pole endalgi iva hamba alla panna," ütleb eit pahuralt.

"Mis mõis see siis on, kus pole tükki leibagi?"

"Mõis, mõis..." kordab eit ja lisab: "Ei niisugustele pea vastu ükski mõis! Kõik võeti ära!"

"Kes need võtjad siis olid? Ja millal see võtmise sündis?" küsime.

"Soldatid ikka. Siit on neid läbi voorinud juba paar-kolm päeva. Muudkui tahavad süüa. Ja kes siis teie olete?" küsib eit viimaks. "Kas enamlased või?"

"Ei, me oleme Eesti vabariigi sõdurid!"

"Kuhu te siis nüüd jooksete? Mis sõdurid säärased on, kes aina jooksevad?"

"Kas ei ole siis müüa piima ja leiba?" küsime julgemini.

"Ei te olevat. Mõisa kari aeti minema – teise mõisa. Siin ei ole midagi saada. Näe, isegi tuli lõpeb otsa. Ei tea, kuidas siis saab," ohkas ta. Olin veendunud, et ta kõneles tõtt. Aga ta pani pahaks meie taganemist, sest ka temale oli omariikluse mõte püha!

Annan talle ühe küünla, et ta ei tarvitseks pimedas olla, sest bensiin oli topsikus tõesti lõpukorral.

Eit vaatleb küünalt, siis meid, ja ütleb nagu muu seas, et piima ja leiba tal praegu küll ei olevat, aga kui soovime teevett, siis

võtku. Palju ei olevat, aga paar-kolm toopi ikka. Olevat metsatee, enda korjatud.

Võtsime tänuga vastu. Tee maitstes meile ülihästi.

Ahju oli tuli tehtud, kuid sellest oli vähe kasu, sest aknail puudusid klaasid. Need olid puruks taotud. Kõgunesime kobarasse ahju lähemale, nii oli soojem. Magada oli võimatu. Külm virgutab üles. Valvepostid vahetusid sageli. Enamiku ööst olin valvepostidele seltsiks. Mehed olid veel võõrad, olukord põnev.

Ümbrus oli naga välja surnud. Tartu poolt ei kostnud ühtegi häält. Keegi ei tulnud öösi ka üle jõe. Nähtavasti olid need, kellel Tartusse jäämine näis olevat ohtlik, juba ammu lahkunud.

Hilja hommikul alustame sammumist. Teel taludes saame kokku ka 8. rooduga. Sinna on vähe mehi järele jäänud, ainult roodu staap. Järgmise öö saadame mööda koos sellega teeäärseis taludes. Kõikjal valitseb rõhutud meeoleolu. Järgmisel päeval lahkub 8. rood varemini, ta on endale küüti muretse- nud, mis ta koosseisu juures kergem oli kui meil. Meie keedame meestele veel sööki. Enne teele asumist on vaja kõht täis süüa. Kõht täis, meel hea. See on sõduri parool. Meel hea, kõik hea!

Tee viib läbi metsade, inimasulaid ei ole. Oleks meilgi aeg küüdi järele vaadata, aga paraku on eelminejad igal pool küüdivõimalused ära kasutanud. Viimaks jõuame metsade võõtmest välja.

Otsustame siin puhata ja küüti korraldada. Homme on jõulu laupäev. Kui peame Põltsamaale minema, siis sobiks seal olla ka jõuluõhtul.

Ühes talus võetakse meid vastu nagu oodatud külalisi. Silmapilkselt on laud kaetud ja palutakse maitsta jõuluvorste ning juua vahutavat õlut. Siin asub rida talusid ja kogu roodu jaotavad talud omavahel, ühel talul oleks võimatu olnud võõrustada nii suurt meeste hulka.

Küsime vallavanema või külakupja järele, et küüti saada. Aga neid pole tarviski otsida, sest et samast ja naabertaludest lubatakse meid edasi viia.

Peremees viib kõneluse kohe sõja peale ja küsib:

"Kuidas seal Tartus siis lood on? Kas linn on punaste käes või?"

"Kahjuks sedapuhku küll. Tartus olevat omad sõdurid punaseks läinud, meie küll ise ei näinud, aga küllap see tõele vastab," vastame talle.

"Nii, nii! Või omad mehed! Jah, sedasi oli kuulda küll," ütleb talunik nagu endamisi, vahtides põrandale. Tekib vaikus. Viimaks tõstab mees uuesti pea ja ütleb:

"Aga kui Põltsamaal ka mäss tekib, kuhu te siis lähete? Kui sedasi edasi kestab, mis saab siis rahvast? Ega punased siia tulles armu anna. Sakslaste mahalaskmised on tsummata. Oli see okupatsioon, mis oli, mune ja võid taheti, aga ega elu keegi ei ähvardanud."

"Ega polgus enam enamlasti ole. Need jooksid minema, järele on jäänud vaid ustavad mehed. Korraldame veidi ja asume siis uuesti Tartusse tagasi," võin nagu lohutuseks vastata.

"Loodate siiski enamlastest jagu saada?"

"Peab saama. Meil on julgeid ja kohuse-truid mehi küll. On vaja alles luua sõjavägi. See töö tehtud, üks siis näe. Selleks taganemegi Põltsamaale, et aega võita korraldamiseks."

"Poeg, need on mehesõnad! See annab usku elamiseks! Oleksin ise ka sõtta läinud, aga olen vana – ja õieti pole, kellega minna! Meil pole ju sõjaväge, mis sõjavägi see on, kus on vaid jooksikud! Kord on lõtv, vaadake, selles seisabki suur viga. Oleks vanasti Vene kroonu aegu, kui mina teenisin, mees paar päeva jooksus olnud, kohe urjädnik kodunt otsimas. Aga nüüd arvatakse, et Eesti oma asi, omad ülemused – võib kõik teha! Ja see revolutsioon on kõiges lohakuses süüdi. Mis veel lihtmehest kõnelda, kui ka haritud mehed on kaotanud aru peast ja ajavad suust sõnu välja, mida aja möödudes häbenevad. Kui räuskavalt nad kõnelesid ja endi arvates oli iga mees ainus õige teejuht, teisiti mõtleja oli mahalöömise väärt. Mis head võis tullagi sellest vaenukülvist? Lihtmees kaotas tarkade meeste kõnesid kuulates üldse arusaamise ja mõistis, et nüüd on vabadus – igaüks võib teha, mida soovib. Sealtpärinevad ka need paljud omavoli juhtumid."

Neile metsanurga taluniku sõnadele ei ole midagi tarvis juurde lisada... Ta taipas olukorda õieti.

Peatselt istusime küüthobustele ja sõit läks Põltsamaa poole.

Puurmanis pidas vahisõdur meie killavoori kinni. Kas siiski on rinne jäetud siia ja Põltsamaale kogunemise käsk muudetud? Käib mõte peast läbi ja küsin, kas 2. polk asub siin.

"Pole siin ühtegi teist polku. Siin asub Kuperjanov!" on uhke vastus.

"Kus ta on?"

"Lossis on vist praegu."

Lähen sinna. Leian siin mõnegi tuttava, kes soovivad Põltsamaa sõidust loobuda ja kogu rooduga liituda Kuperjanovi salgaga.

"Las teine polk olla Põltsamaal, kuhu ta nii väga igatses," tähendatakse poolpõlgavalt.

Kuperjanovi leian üles. Pärin talt uudiseid rinde olukorra üle. Saan teada, et midagi erilist halba ei ole enam juurde tulnud. Jõgeva olevat enamlaste käes, kapten Andersoni roodud olevat vist Aidus, 2. polgust aga ei olevat rohkem järel kui polgu nimi!

"Kuulge, mis te üldse oma meestega Põltsamaale sõidate? Jääge siia! Siin on rohkem mehi tarvis kui Põltsamaal. Siin oleme veel rohkem kodumaale kasulikud. Jääge siia!" on ka Kuperjanovi ettepanek.

Vastan, et ma sain Käreveres polkovnik Undilt käsu tuua rood Põltsamaale, kus ta saab polgu ümberformeerimise tuumaks, ja et käsk tuleb täita, muidu ei saa me üldse korda majja.

Kuperjanov ütleb nüüd, et sel juhul tuleb teil küll Põltsamaale minna, kuigi poleks ka suur patt, kui te ei läheks. Ega te liinilt ära jookse, vaid jääte liinile.

Õhtuhämaruses jõudis 5. rood Põltsamaale.

Ülemjuhataja oli kõrgemas väejuhatuses ette võtnud muudatusi, nii oli polkovnik Limberg asendatud al.polkovnik Viktor Puskariga. Brigaad oli diviisiks ümber nimetatud.

Ülemjuhataja oli äsja Viljandis olnud ja teinud rea kindlaid korraldusi. Nii ülemjuhataja kui ka uue energilise diviisiülema mõju oli ka kohe Põltsamaal tunda. Imestlesin endamisi polkovnik Unti, kui ta jõuluõhtul kõneles ohvitseride koosolekul. Häälest hoovas kindlust, energiat ja tahtejõudu. Unt ei olnud enam see mees, kes ta oli Viljandis ja ka mõne päeva eest Tartus. Mulle tundus, et Unt kuu-

lub nende inimeste liiki, kel on vaja kindlat ülemust, siis on nad täitsa teovõimelised, omal käel tegutsedes aga kõhklevad ja on kartlikud otsuse langetamisel.

Ka kõik tundsid, et nüüd on vajalik kiiresti ja vankumatult midagi ette võtta ja läbi viia.

Polgu Põltsamaal olev osa muutus rooduks. 5. rood andis uue roodu koosseisu 75%. Pataljoniülem jäi rooduülemaks, rooduülemad said rühmaülemateks. Paar päeva õppusi rooduna ja ka veidi puhkust, siis väljus rood Aitu 1. ja 2. roodule appi.

Minul ei tulnud enam selle rooduga koos võidelda. Uus korraldus viis minu 2. polgust ära. Teisel jõulupühal kutsus polguülem minu enda juurde ja ütles:

"Te sõidate Haapsallu. Seal asub 2. diviisi tagavarapataljon. Teid määran 2. polgu tagavararoodu ülemaks. Nooremate ohvitseridena saate abiks al.leitnant Häelme ja al.ltn. Toominga ning peale selle neli allohvitseri. Kuna oskasite oma roodu taganemisel koos hoida, siis usun, et saadate meile hea väljaõppe ja distsipliiniga mehi ja et teie rood saab olema pataljonis kõige parem. See oleks auks ka polgule. Head reisu ja edu!"

Enamik Tartu põgenikke tuli Põltsamaale. Kõik need vähesed Eesti vabariigi ametiasutised Tartus, mis jõuti lühikese aja vältel luua, leidsid esimese varjupaiga siin, nii et Põltsamaa muutus Tartumaa pealinnaks.

JAAN KAPLINSKI Mõtteid eesti vaimueliidist

Vaimueliit on pretensioonikas sõna. Ei tea aga paremat, mis märgiks vaimuinimeste hulka, kellel on ühiskonnas autoriteet, kes on avaliku arvamuse kujundajad ja hoidjad, inimesed, kelle mõttel ja sõnal on eriline kaal, kuigi nende käes ei ole poliitilist ega majanduslikku võimu. Tegelikult on ka vaim võim, autoriteet on omaette, ilmselt kõige vanem liik võimu. Omal ajal kuulus see šamaanidele ja preestritele, hiljem kirjanikkudele ja filosoofidele. Majandusliku ja poliitilise võimu kõrval on vaimne võim midagi, milleta üks ühiskond lihtsalt ei saa eksisteerida.

Ei saanud ka eesti ühiskond. Eesti ühiskonna, eesti kultuuri kujunemine on lahutamatu vaimueliidi kujunemisest. Rahva ja tema eliidi vahel on kahepoolne side, üks mõjutab teist, eliit saab olla eliit vaid siis, kui rahvas teda sellena tunnustab, tema sõnu kuulda võtab. Teiselt poolt peab eliit tähele panema rahva ootusi ja lootusi, kui ta eemaldub neist, muutub ta liiga "elitaarseks". Sellisena on ta ühiskonnas marginaalsem ja tal on mõju vaid oma kitsamas valdkonnas.

Omavalikku kuuluvad Eesti vaimueliidi hulka niisugused inimesed nagu Kreuzwald, Koidula, Jakobson, hiljem Suits, Tuglas ja mõnel määral ka Tammsaare. Muidugi oli ja on eliidi hulgas koht ka kergemate väljendusviiside kasutajatel – naljameestel, karikaturistidel, kupletistidel. Eesti avalikku arvamust on Gori, Paul Pinna ja Oskar Lutsu jäljetoonid vorminud samavõrd, vahel rohkemgi kui Underi luuletused ja Tuglase miniatuurid. Hindrey on karikaturistina ja lastekirjanikuna kindlasti jätnud eestlaste teadusse sügavamalt jälje kui novellistina.

Kuna vaimueliidiil on võimu rahva arvamuse kujundajana, on poliitiline võim vaadatud tema poole alati kadeduse ja umbusuga. Poliitiline võim on noor ja toores võim, kes inimeste mõjutamiseks kasutab kõige robustsemaid vahendeid, kõige puhtamat vägivalda. Sel kombel on poliitiline võim, see võim, mis Mao Zedongi järgi on püssisuu, kõige

primitiivsem. Ta suudab inimest ja kultuuri häirida ja hävitada, kuid mitte loovalt mõjutada. Sellest tema alaväärsustunne vaimse võimu ees, mida vaimuinimesed on mitmel kombel tunda saanud.

Rahvusliku vaimueliidi kujunemises nägid nii saksa konservatiivid kui tsaarivõimud endale ohtu. Tekkiv eesti rahvuslik eneseteadvus takistas rahva saksastamist ja venestamist. Rahvast, kel on oma eliit, ei saa võõras võim enam nii lihtsalt valitseda. Õigupoolest tähendabki selle oma eliidi olemasolu, et võõrast võimu tajutakse võõrana, teda ei võeta enam päriselt omaks. Oma vaimueliit on nagu puhver võõra võimu ja rahva vahel. Võõras võim peab temaga arvestama, mõjutama rahvast läbi tema oma eliidi või siis eliidi likvideerima. See ei käi aga mitte ainult võõra võimu, vaid ka vägivaldse oma võimu kohta. Kui ta tahab saada oma võimu alla ka rahva vaimu, on ta samasuguse dilemma ees.

Selline lugu oli Pätsi-aegse Eestiga, kus riigivõim samuti püüdis avalikku arvamust, rahva vaimu oma kontrolli alla saada nii piitsa kui präänikuga. Ühelt poolt toimis tseensuur ja tegutses salapolitsei, tülikaid intellektuaale (nagu Jaan Tõnisson) tõrjuti juhtpositsioonidelt kõrvale. Teiselt poolt püüti kirjanikke ja akadeemilisi isikuid ära osta: riigi ideoloogiaga kaasaläinud August Mälk sai kingituseks talu ja riigi rahadega pandi käima võimudele meelepärane väljaanne "Varamu", mis pidi neutraliseerima liiga vabameelset Tartu vaimu esindava "Loomingu".

Eesti annekteerinud Nõukogude võimukandjatele oli täiesti selge, et sõltumatu eesti vaimueliit tuleb kas hävitada või täiesti allutada Moskva tahtele, muuta uue võimu tööriistaks, et ta aitaks tal teostada oma plaane Eestis, saada rahvas oma kontrolli alla.

On selge, et see viimane plaan Moskval ei õnnestunud. Võib-olla ei võtnudki ta eliidi ülemeelitamist ise eriti tõsiselt, vaid rohkem formaalselt, ajutise lahendusena. Eliiti võis teatud piirini kasutada, kaugemaks eesmärgiks oli aga ilmselt tema hävitamine ja asendamine uuega, parteile täiesti kuuleka

seltskonnaga, kes oleks heaks kiitnud kõik tema plaanid ja otsused.

Teame, et 40ndatel aastatel sunniti vaiki- ma peaaegu kõik endise eliidi liikmed, kes olid jäänud Eestisse ja nõustunud uute võimudega mingit koostööd tegema: Tuglas, Semper, Kruus ja mitmed teised. Tegutseda said vähesed, kõige silmapaistvam neist oli ilmselt Gustav Ernesaks. Kõigist valdkonda- dest säilis siiski muusikas kõige enam väljen- dusvabadust ja muusika oli riikliku terrori ohvrile, cesti rahvale, üks väheseid lohutusi. Siit Ernesaksa ja Georg Otsa eriline tähtsus meile nendel rasketel aegadel.

On raske arvata, kas see oli Kremli rumal- lus või hoolimatus, kuid selge on, et mingit vaimset autoriteeti cesti rahva hulgas tema ideoloogia ja käitumine ei leidnud. Stalinit ja parteid ülistati vaid hirmu pärast, oma vai- muinimesi, nagu juba nimetatud Ernesaksa ja Otsa, ei hinnatud mitte nende poliitiliste lau- lude pärast, vaid sellepärast, et neis tajuti midagi omast, kõigest valest ja vaikimisest hoolimata omakeelset ja omameelset.

Eesti rahva tõelist hoiakut oleks saanud väljendada ja vormida vaid opositsiooniline suhtumine võõraste ja julma võimu. Selline suhtumine leidis aga väljendust vaid ano- nüümse folklooris, ennekõike "nõukogude- vastastes" anekdootides ja lauludes.

Ilmselt oli Stalini ajal eesti rahvas määrat- tud kadumisele ja tema huvidega ei arvesta- tud üldse, tema eliit, ka eestimeelsed kommu- nistid kõrvaldati üksteise järel. Olukord muu- tus pärast Stalini surma, kui Eesti juhtkond sai veidi manööverdusruumi ja vaimuinime- sed sõnavabadust.

Mõlemad püüdsid seda nappi vabadust laiendada ja kasutasid vabadust Moskva jäiga surve pehmendamiseks ja neutraliseerimi- seks. Eestis valitses kahtlemata nõukogude korra pehmem variant. Siinsed kolhoosid- sovhoosid kujunesid vahel päris edukalt töö- tavateks riigimõisadeks, eesti lapsed said käia eesti koolides ja eestikeelses kultuuris peaaegu puudus riiege stalinism, enkavedee- laste ja punaväelaste sangaritegusid ülistav kirjandus, mida Venemaal produtseeriti oht- ralt. Eestis ei ilmunud ka nimetamisväärselt teoseid, kus Vabadussõda oleks kujutatud tendentslikult teise poole, punaste seisuko- halt. Vaenlase dehumaniseerimist me eesti

kirjanduses ei leia, küll aga vastupidist – seni vaenlaseks peetu kujutamist inimesena. Leia- me ka deheroiseerimist, seniste sangarite ku- jutamist inimestena, kel on oma nõrkused ja keda võim vahel korrumpeerib – viimane on näiteks Paul Kuusbergil oluline teema.

Nii oligi ideoloogiline õhkkond Eestis ikka liberaalsem kui mujal Nõukogude Liid- dus. Selle liberaalsuse juurde kuulusid ka kontaktid Läänega, mida tõhustas Soome TV areng ja laevaliiklus Tallinna ja Helsingi va- hel.

Et sellist liberaalsemat õhkkonda saavuta- da, pidid Eesti tollane vaimueliit ja poliitiline juhtkond tegutsema olulisel määral koos. Üldsuselegi on teada, et EKP ja valitsuse eestimeelsemate tegelaste (Väljas, Green, Tõnurist, Rüütel) ja kultuuritegelaste vahel olid head vahekorrad. Võib isegi öelda, et spordi- ja kultuuriasjadega tegelev Green oli rahva seas sama populaarne kui näiteks Erne- saks või Panso. Teisiti öeldes, viiekümnenda- te aastate lõpust seitsmekümnendate lõpuni olid ENSVs vaim ja võim tihedalt seotud ja see andis eesti kultuurile teatud eeliseid. Eesti vaimueliiti kuulusid inimesed, kes olid vas- tuvõetavad nii juhtkonnale kui rahva enamu- sele. Vaimueliit oli omamoodi sild rahva ja juhtkonna vahel.

Muidugi olid Eesti juhtkonna iseseisva ot- sustamise võimalused väikesed ja sõltusid Moskvas parajasti valitsevast konjunktuurist. Paradoksaalselt oli Tallinnal kõige rohkem vabadust Beria lühikese valitsemisperioodi ajal 1953. aastal, kui ääremaade rahvuslust isegi soositi. Hiljem pidid Käbin, Väljas ja teised end tihti kaitsma Moskva surve ja süü- distuste vastu. Nendes süüdistuste põhimo- tiiv oli ikka natsionalism ja nad olid rän- gemad siis, kui Moskvas tugevnesid vana- meelsed, neostalinistlikud meeolud. Eesti- meelse juhtkonna peamured olid eestikeelse kooli ja kultuurielu kaitsmine venestamis- püüete vastu ning suurtööstuse Eestisse too- mise ja sellega kaasneva venestamise pidurdamine. Esimesega saadi üldiselt hak- kama, teisega mitte kõige paremini, kuigi väikest edu oli siingi. Eesti demograafiline olukord on parem kui Lätis. Selles on oma teene kindlasti neil liidritel, kes panid siin pearõhu põllumajandusele ja saavutasid sel- les häid tulemusi. Tootlik põllumajandus oli

ENSV liberaalkommunistidest juhtide peamisi trumpe võitluses Moskva hegemoonia-taotluste vastu.

Muidugi oli Eestis tegemist omamoodi klikivõimuga. Selle klikki üks põhirühmi olid endised Eesti Korpuse mehed, kes pääsesid juhtpositsioonidele mitmetel aladel. Sellesse klikki kuulusid ka "agrotööstuskompleksi" juhid kui ka kompartei ja KGB juhte. Eestis võimul olev klikk pidi hästi läbi saama siinsete tööstusdirektorite ja Nõukogude sõjaväe juhtkonnaga. Ent kõige olulisem oli talle kindel seljatagune Moskvas. See seljatagune ilmselt löi kõikuma 70ndate aastate lõpul, kui Eestis kõrvaldati senine juhtkond ja pukki tõsteti Karl Vaino.

Vaino võimuletulekuga hakkab kaduma "Balti erikord", kohalik võim ei tegutse enam eestlaste huvide kaitsjana Moskva ees, Moskva otsuste puhverdajana ja mahendajana, vaid pigem Moskva aschaldurina, kes valvab, et keskuse poliitikat kõrvalkaldumatult ellu viidaks. Eestis ei pidurdata enam suurtööstuse arendamist ja muulastest tööjõu sissevoolu, samm-sammult hakatakse vähendama eesti keele ja suurendama vene keele tähtsust hariduses ja kultuurielus. Kuivõrd siin oli tegemist Moskva jäikade nõudmistega, kuivõrd uue juhtkonna enda orjameelsusega, on raske öelda, Moskva nõuetega saab aga vaevalt seletada selliseid vandalismiakte nagu Marie Underi sünnimaja lammutamine Tallinnas.

Eestimeelsete KP-juhtide kõrvaldamine tekitab ärevust ka rahva hulgas, mida järgnev venestamine ainult süvendas. Ahistav õhk-kond viis esimest korda pärast sõjaajal mee-leavaldusteni ja dissidentliku tegevuse elavnemisele. Oma rahulolematust avaldasid häalekamalt ka seni vait olnud vaimueliidi esindajad, näiteks "40 kirjale" allakirjutanud. Vaimueliidi sidemed uute tippjuhtidega ei olnud enam sugugi head. Võim Eestis kauge-nes nii rahvast kui vaimust, muutus aina enam võõraks võimuks, mille vastu olid mee-lestatud nii vaimueliit, valdav osa eestimeel-seid juhte kui rahvas. Vaino ja Ristlaan toetusid ainult Moskvale ja muutused Mosk-vas võtsid neilt sellegi toetuse.

Gorbatšovi võimuletulek andis Eesti vai-mueliidile uusi võimalusi oma häält kuulda-vale tuua. Karl Vaino lahkumisega ja Vaino

Väljase tagasitulekuga tekkis võimalus, et taastub endine olukord, lähedased sidemed poliitilise ja vaimse eliidi vahel, kes olid küll mõnevõrra uuenenud. Eestis oleks võinud stabiliseeruda "esto-kommunistide" liberaalne klikivõim, kellel oleks nüüd olnud hoopis rohkem võimu ja mänguruumi. Vaimueliidi-le oleks see olukord tähendanud privileegide säilimist, võimalusi tegutseda tsensuurivaba-malt ning taastada kontaktid muu maailmaga.

Võimalused, et ENSV jätkab oma eksis-tentsi mingi uuenenud IME-vabariigina, va-risesid kokku, kui sai selgeks, et Gorbatšov ja tema meeskond ei suuda takistada evolutsioonilisel protsessil minemast üle revolutsiooniks. See revolutsioon käivitus ka Eestis ja olukord väljus seniste liidrite kontrolli alt. Rahvarinne ja veel enam Kodanike Komiteed ja Eesti Kongress olid juba hoopis teistsuguse arenguloogika sünnitus, nagu teiselt poolt ka Interinne. 1988. aastal ajalooareenile tulnud jõud aitasid lammutada endist süsteemi, mil-lega koos kaotas oma positsiooni nii senine poliitiline kui ka temaga seotud vaimueliit.

Osa vaimueliidist liitus uute poliitiliste vooludega ja saavutas seal mõnikord ka mõ-juvõimu (Enn Põldroos, Heinz Valk, Arvo Valton), osa jätkas loomingutegevust, kuid leidmata sellist rahva tähelepanu kui seni, osa eemaldus üldse avalikust elust. Ent avalik- kusse ilmus ka uusi nimesid ja mõned vähem tuntud vaimuinimesed leidsid rohkem aval- damisvõimalusi kui varem.

On siiski tähelepanuväärne, et viimastel aastatel eesti kultuuris esile tõusnud uute ni- mede hulgas ei ole seni leidunud silmapaist- valt võimekaid inimesi. Kirjanduses ja kunstides on kõige tähelepanuväärsemad saavutused ikkagi endise vaimueliidi esinda- jatel. Samal ajal ei saa enam öelda, et nad kuulusid praegu vaimueliidi hulka. On isegi raske öelda, kas sellist eliiti olemas ongi või on ta alles tekkimas. Mingis mõttes valitseb Eestis praegu vaimueliidi vaakuum. Endine eliit on end paljude silmis kompromiteerinud tihedate sidemete tõttu poliitilise eliidiga, uut ei ole aga veel kujunenud.

Uue vaimueliidi kujunemine on rahvusele vältimatult vajalik, kuid sugugi mitte valutu protsess. Vaimueliiti võib võrrelda parlamen- diga, kus on piiratud arv esindajakohti. Selli- sel juhul on praegu käimas selle parlamendi

valimised või ümbervalimised, mida saadab äge võitlus. Selles võitluses ei valita alati vahendeid, nagu valimisvõitluses ikka. Ühelt poolt püüab senine eliit oma positsioone säilitada, teiselt poolt püüavad senised põlvuused ja autsaiderid endisi prominente kõrvale tõrjuda. Tasub meenutada, et eelmine selline võitlus eesti vaimuelliidi poolt ja vastu toimus 40ndate aastate lõpul, kui sunniti vaikima Tuglas, Semper, Merilaas ja teised. Kui toonane "kodanlike natsionalistide" väljapuhastamise kampaania oli korraldatud Moskva instruksioonide järgi ja viidi läbi halastamatu järjekindlusega, siis nüüd on olukord teine. Rännakuid üksikute vaimuinimeste vastu ajendavad rohkem isiklikud või parteipoliitilised motiivid. Kõige selgemini tuli see kindlasti välja kampaanias president Lennart Meri ja tema isa Georg Meri vastu.

Üks uus moment selles võitluses vaimuelliidi positsioonide pärast on ajakirjanduse uuenenud roll. Nõukogude ajal sai ajakirjandus tähtsate küsimuste valgustamisel järgida ainult partei joont, press ei saanud omal algatusel kedagi vaimuelliidi hulka tõsta ega sealt kukutada. Märkimisväärne on ka see, et Nõukogude ühiskonnas kuulus vaimuelliidi hulka vähem ajakirjanikke kui Läänes: nad olid vähem vabad oma arvamust avaldama kui näiteks kirjanikud ja neil tuli teha rohkem kummardusi võimudele.

Nii on selge, et ajakirjanikud sooviksid praegu saada endale parema positsiooni eesti vaimuelliidi hulgas ja neil on head võimalused seda positsiooni kätte võita. Ajakirjandus on saanud omaette võimaks, mida ei kontrolli muu võim, kuigi tal võivad võimukandjatega olla lähedased vahekorrad nagu osal noortel ajakirjanikel "Isamaaga".

Läänemaailmas on ajakirjandus põhilisi avaliku arvamuse kujundajaid igal tasemel ja

tema kaudu teevad seda ka muud intellektuaalid, olgu siis filosoofid, kirjanikud või teised mõjukad isikud. Meil on pilt segasem. Ajakirjanikud tahavad siin mängida tähtsamat rolli, mis neil nõukogude ajal oli võimatu. Paraku ei ulata eesti ajakirjanduse intellektuaalne tase veel kaugeltki selleni, et ta võiks kõiges öelda oma autoriteetse sõna. Meil puuduvad kõrgintellektuaalsed väljaanded, nagu on Inglismaal "The Independent" või mitmed nädalalehed. Ajakirjanduses räägib mõõdukalt haritud inimene mõõdukalt või vähe haritud inimesele. Koos poliitilise tsensuuriga on lõppenud ka intellektuaalne tsensuur, mis omal ajal takistas ebausku ja šarlataansuse pääsu massikommunikatsiooni. Loova kriitilise mõtte puudumine on meie avalikule sõnale väga iseloomulik, temas domineerib teatud mõtete kordamine, rännakud poliitiliste vastaste vastu ja odavavõitu konjunktuursus.

See kõik on märgiks vaimuelliidi nõrkusest või isegi osalisest puudumisest praeguses Eestis. Kui selline olukord kestab kaua, võib ta saada rahvuskultuurile ohtlikuks. On aga selge, et vaimuelliit ei ole midagi, mida saab seadusega või käskkirjaga luua. Ta peab ise kujunema ja loodetavasti kujuneb. Ilmselt ei taastu varasem olukord ja ei tule tagasi endine vaimuelliit, kuid vaevalt tekib ka päris uus. Tõeline eliit ei saa koosneda ka ainult võimudele mugavatest inimestest. Nii ei olnud see nõukogude ajal ega ole kindlasti ka iseseisvas Eestis. Eliidis peab olema kriitiliselt mõttevaid inimesi, keda ei kammitse ei nõukogulikud ega eestilikud tabud, kes on valmis küsima ebameeldivaid küsimusi ja andma neile ebameeldivaid vastuseid. Näib aga, et meie üldsus ei ole pärast kiireid muutusi ja vapustusi sellisteks küsimusteks ja vastusteks veel küps.

VAATENURK

TIINA AUG

Elo Vee paljastamine

ELO VEE. LAEKA LÄHEDUS. "Tuum", Tallinn, 1993. 106 lk.

Üks mis kindel – Rosalinda Triipla *ei kirjutanud neid luuletusi!* Need luuletused kirjutas hoopis Rosalinda Vee. Ma tahtsin öelda Elo Triipla. Ei, hoopiski Elo Vee, tahtsin ma öelda. Neid nimesid on nii rohkesti, mõni ime, et nad sassi lähevad. Aga maskeerigu Elo Vee ennast kuipalju tahab, varjaku, kuidas jaksab, ära tunktakse ta ikkagi. Sest keegi teine Eestis ei kirjuta nii nagu Elo Vee. (Seegi pole ta päris-nimi, aga mulle, kes ma pseudonüüme üldiselt ei salli, see nimi meeldib. See on ilus nimi, see kõlab kaunilt ja seda kuuldes näen vaimusilmas, kuidas värske eluvee allikas eesti luule seiskuma kippunud järve põhjast heledalt purskama hakkab.)

Milline on siis see paljunimeline Elo Vee?

Toetudes paarile ajakirjanduses nähtud fotole julgen väita, et erinevalt Rosalinda Triiplast, kes on vana, paks ja kole, on Elo Vee (meeldigu see talle või mitte) noor, sale ja ilus. Kõik järgnev Elo Veed puudutav info on tuletatud tema luulekogu "Laeka lähedus" põhjal.

Elo Vee on erudeeritum kui tema nooruses olla "tohib" – see tekitab lausa kõhdest. (*Mida sina tead eruditsioonist, ah?* kuulen luuletaja teravat tooni siia vahele lõikamas.)

ELO VEE on tark – väga mitmes mõttes.

ELO VEE teab seda isegi ja on natuke edev.

Kõige selle juures tekitab hämmastust, et

ELO VEE on üpris kartlik. Tal on väga mitmesuguseid hirme (*Ma kardan inimesi; Mina tõde kardan*). Avaluuletuski kannab pealkirja "Hirm". Vägisi tikub pähe mõte, et too eelpoolmainitud edvistav poos pole muud kui enesekaitse nende hirmude (inimeste? / maailma? / tunnete?) vastu. Enesekaitse on hädavajalik ja mõõdapääsmatu. Sellegipoolest loodan, et Elo Vee ei kavatse end läbitungimatute müüridega ümbritseda.

ELO VEE kirjutab kohutavalt häid luuletusi. Ta kirjutab fantaasiaküllaseid luuletusi, mida on huvitav lugeda: sõnade pillavus ja nende äärmiselt originaalne seostatus hoiab pinget kogu aeg kõrgel. Elo Vee sõnadel /kujunditel/ luulel on mitu tähendust (parim luule on nagu mitme tundmatuga võrrand, millel on mitu lahendit – ja alati üks veel). Mõnikord on Elo Vee sõnade kokkuseadetel nii palju tähendusi, et neid lõpuni mõista püüda näib lootusetu üritusena. Aga kui mõtlema hakata – ons keegi üldse kunagi jõudnud arusaamani, mida luule(tus) t ä h e n d a b. Ja ikkagi muutub Elo Vee assotsiatsioonide jada mõnikord liiga raskesti jälgitavaks, nii et kaob see terviklikkus või loogilisus, mis isegi luulele vajalik. See on tegelikult veider, sest

ELO VEE pole luuletaja, kes kirjutab endale. Elo Vee tahab ennast näidata ja kirjutab teistele. Seega peaks ta arvestama, et lugeja on liiga rumal või tahtejõuetu või laisk (mitte igaüks ei viitsi ühte ja sama luuletust mitu korda läbi lugeda) niisugustes mõttelabürintides tee leidmiseks, veel vähem selliste assotsiatsioonilainete mõistmiseks. Aga äkki Elo Vee ei tahagi mõistmist? Äkki tahab ta lugejat vaid irriteerida? Või kirjutab ta ikkagi ainult endale? Ei tea. Inimene on saladus, luule samuti.

ELO VEE on irooniline ja (*sic!*) eneseirooniline – nähtused, mida meie naisluuletajate puhul just tihti ei kohta. Kui juurde lisada aeg-ajalt esinev sarkastilisevõitu huumor, *campi* valdamise oskus (Elo Vee teine luulekogu on muide märksa teravam ja torkavam, aga ka terasem kui esimene) ja suurepärase absurditaju, saame vist midagi üpris erandliku cesti (nais)luules. Pigem meenutab Elo Vee – jah, keda? (Vahest natuke Margaret Atwoodi – suutis siinkirjutaja ühe nime oma kopitamaläinud mälust välja õngitseda.)

ELO VEE on oma luulega jõudnud sinna, kuhu me kogu aeg nii püüdliselt igatseme (kulunud plaat "Tagasi Euroopasse" pole ikka veel moest läinud). Elo Vee luule on Euroopas. Või oleks ehk õigem öelda, et Elo Vee luules on Euroopa? Või on see Ameerika? Õelgem lihtsamalt – maailm.

Arvatavasti sai Elo Vee nüüd parasjagu paljastatud. Elo Vee, kes kirjutab/mõtleb tõest ja valest, Võimatuses ja Võimaluses, häbist ja hirmust; Elo Vee, kes otsib iseenast ja kelle lapseõlv (igäihe eluaegne vari) on käegakatsutavas läheduses. Läheduses on veel midagi. Läheduses on laegas. Täis kulda ja kalliskive. Jääb üle loota, et selle lähedus lähedalseisjas peapööritust ei tekita ja et seda uisapäisa lahti kangutama ei tõtata (võib osutada Pandora lackaks). Laegas on liiga hinnaline (ja ohtlik!), et sellega hooletult ümber käia. Selle ava(ne)miseks pole vaja lukku katki murda.

EVE ANNUK

Feminismist, Orasest ja natuke ka Ojamaast

LIISI OJAMAA. MYYRID JA WÄRA-WAD. "Loomingu Raamatukogu" 1993, nr 13, 48 lk.

*"Sel tinahallil päewal Sinu hää
mind kutsus & mul walikut ei olnud
Kui sygispilwi sõudis mere pääl
& kajakad me wennad enam polnud
siis tõusime me karmist rannaroost
me kehades weel soojalt pexles veri"*
jne.

Liisi Ojamaa, "Rand päixeta".

Kas sugupool on tähenduslik element ilukirjanduslikke tekste luues ja neidsamu tekste lugedes (=tõlgendades)? Mida võiks sugupool üldse tähendada tekstuaalse loomingu kontekstis: kas see on ühtlangeb bioloogilise sugupoolega või tuleks sugupoolt mõista kui sotsiaalset konstruktsiooni, poststruktuuriliste järgi kui subjekti (selle, kes räägib) positsiooni diskursuses?

Feministlik kirjanduskriitika on viimase paarikümne aasta jooksul toonud sugupooleproblemaatika kirjandusuurimusse; on otsitud naiste kirjutatud tekstide eripära ja toodud esile tekstuaalsed võimusuhted ning lõpuks on jõutud sugupoole-mõiste problematiseerimiseni. Feministlik kirjandusuurimus liitub lugejakesksete lähenemisviisidega tekstile. Kui eeldada, et tekstil ei ole üht, ainuõiget tähendust, mida lugeja või kriitik

peaks püüdma tekstist üles otsida, ning näha kirjutamist ja lugemist kui tähenduse loomise protsessi, kui tekstuaalset produktsiooni (vt T. M o i, *Sexual/Textual Politics*. Routledge, 1988, lk 78), siis on konkreetse teksti tähendus alati interpretatsiooniküsimus. Lugeja on siis tähenduste aktiivne looja ja lugemine on tingimata subjektiivne.

Seda, kuidas eesti (mees)kriitikud on tõlgendanud naiste loodud tekste ja millise tõlgendustraditsiooni taustale ka Liisi Ojamaa luule retseptisioon paratamatult asetub, näitab ilmekalt Ants Orase essee "Naiskirjanikest mujal ja meil 1939. aastast" ("Looming" 1939, nr 6 – 7). Oras analüüsib eesti naisluuletajate traditsiooni L. Koidulast kuni K. Merilaasini (seega Orase kaasajani), rõhutades selle traditsiooni tähtsust ja tähendust eesti kirjanduse arengule. Rahvuslikust ärkamisajast alates on eesti kirjanduse ühe põhiväärtusena nähtud rahvusliku identiteedi kandja rolli ja sama aspekti toob esile ka Ants Oras eesti naisluuletajaid käsitledes. Orase käsitus, inspireerituna V. Woolfist, lähtub eeldusest, et naiskirjanike looming erineb meeskirjanike loomingust. Seetõttu on ka Orase hindamiskriteeriumid naiskirjanike loomingu puhul teistsugused: naiskirjanikult oodatakse naiselikkust, mis Orase käsitluse kontekstis tähendab **emotsionaalsust, tundlikkust, pihtimuslikkust, subjektiivsust, intiimtundeid** (nagu Haava ja varane Under) jne, vastandina meeskirjanikele eriomaseks peetud joontele (intellektuaalne subtiilsus, objektiveerimisvõime, avar ja selge pilk jne).

Naiskirjanike loomingut määratlev erinevus on Orase artikli keskseks teemaks. Selle kõrval püüab Oras mõista, miks on Eestis tugev nimelt **naisluuletajate**, mitte naisprosaistide traditsioon. Orase järgi on naiste kirjutamistingimused, st need sotsiaalsed, kultuurilised ja materiaalsed tingimused, mis on vajalikud kirjanduse sünniks, olnud Eestis just naisluuletajale soodsad. Võiks öelda ka teisiti: naistel on Eestis tunduvalt lihtsam hakata luuletajaks kui näiteks filosoofiks. Kui luulet mõistetakse kui teatud mõttes naiselikku või naisele sobivat valdkonda, siis naist ka aktsepteeritakse selles temale määratletud paigas. Kuid see tähendab samas, et naiskirjanikult eeldatakse teatavat väljenduslaadi, mida võiks tinglikult nimetada "naiselikkuse

diskursuseks" ja mis tegelikult peegeldab neidsamu ootusi, mida Ants Oras on oma esseele toonud.

Liisi Ojamaa luule sobib eesti naisluule konteksti selles mõttes, et ei ürita rikkuda seda "naiselikkuse diskursust", ei peta lugeja (kriitiku) ootusi selles suhtes, mida naisautori kirjutatud tekstilt oodata, (nt ei oodata naiskirjanikult seksuaalsuse eksplitsiitset kujutamist, nagu seda teeb Enn Nõu oma romaanides). See luule mahub ilusti korraliku koolitüdrukuga romantilisse kladesse. Aja märgina (Eesti 1990ndatel) ilmestavad tekste ingliskeelsed sõnad, väljendid ja terved luuletused. Ants Orase ootused naiskirjaniku teksti lugedes peaksid täituma: epiteedid, mida Oras kasutab naisluuletajate loomingut iseloomustades, sobivad ka Liisi Ojamaa tekstide puhul. Iseasi, kas see luule tunduks Oravale piisavalt "heana".

"Myyrid ja wärawad" on Ojamaa teine luulekogu. Tema abstraktselt romantiline laad jätkab seda traditsiooni, mida võiks nimetada ka institutsionaliseerunud naisluuleks eesti kirjanduses (ja mida esindab tuntud-teatud naisluuletajate rida). Seevastu teadliku katsena lõhkuda seda "naiselikkuse diskursuse" ootust tänapäevases eesti kirjanduses võiks tõlgendada näiteks Kati Murutari tekste, mis üritavad kummutada ettekujutust naiskirjanikule sobivast teemaderingist ja väljenduslaadist.

Seejuures Liisi Ojamaa ise ehk ei tahaks ki, et ta tekste nimetatakse "naisluuleks". Liide "nais-" sõna ees võib ju tunduda vähendavana, st et oleks nagu olemas ka üldine, tõelisem (?) luule ja selle kõrval veel mingi eriline "naisluule". Võib-olla eelistaks Liisi Ojamaa hoopis, et ta luulet loetakse sugupooleneutralseks, nn "üldinimlikust" vaatenurgast. Ent harva (kas üldse kunagi?) loeme me ükskõik millist teksti, ilma et oleksime teadlikud autori sugupoolest (ja/või nahavärvist, rahvusest, klassikuuluvusest jms), kusjuures see teadmine mõjutab tahes-tahtmata meie ootusi teksti suhtes ja selle teksti tõlgendust. Kuidas ühendada teksti enda reaalsus, keel, diskursus tekstivälise reaalsusega (autoriga, teksti kirjutamise aja ja kohaga)?

Kuidas siiski lugeda naiste kirjutatud tekste, millist lugemisviisi tuleks naisautori teksti puhul rakendada? Kas see peaks erinema

meesautori teksti suhtes rakendatavast lugemisviisist? Kuigi feministlikus kirjandusuurimuses on püütud rõhutada naiste kirjutuse erinevust meeste poolt loodud tekstidest, võib siiski koos Toril Moiga väita, et naise kirjutatud tekst ei ole tingimata erinev mehe kirjutatud tekstist. Erinevus võib tuleneda ka kriitiku hoiakutest ja väärtushinnangutest, mis on projitseeritud tekstile, nagu Ants Orase essee puhul. Või nagu mina olen püüdnud siin teha, määratledes Ojamaa luulet järjekindlalt naisluuleks. Ent sellise lähemisviisi kõrval on võimalikud ka teistsugused. Võiks hoopis dekonstrueerida dihhotoomia "mehelik-naiselik" (Julia Kristeva moodi, vt J. Kristeva, *Women's time*. Rmt-s: *The Feminist Reader*. Ed. by C. Belsey ja J. Moore. Blackwell, 1991, lk 214–215) ja loobuda määratlustest "naiskirjanik" ja "naisluule", jäädes siiski feministliku kriitika raamidesse. See viimane võimalus, sugupoole-identiteedi dekonstrueerimine, oleks kõige radikaalsem ja meeldiks mulle kõige rohkem. Oleks see ühtlasi destruktivsem lähenemine tekstidele?

MARY HARTMAN

Dolce far niente ehk diskotümpsu sõnameistriit

Eesti Tondiurijate Seltsi suursari MCXI. Eesti luupainaja-aabits. Kokku seadnud Enn Vetemaa. "Kupar", Tallinn, 1993. 112 lk.

Krimkasid ja jutukaid lugedes mõistus uinub, ent koletisi ei pruugi sünnitada. Me saame puhata ja lõbugi tunda. Lõbu ja puhkust me sellistest raamatutest otsimegi ja arvatavasti oleme üle saanud ka stereotüübist, et ajaviitekirjandus, juturaamat, on midagi täiesti alaväärtuslikku.

Samas tundub, et ajaviiteraamatu, jutuka kirjutaja peaks olema kärmas ja krops uusi tuuli nuusutama, ta peaks suutma väga kiiresti joosta, et oma kohal püsida.

Ajaviitekirjanik ei tohiks ilmselt oma tööd tehes mugavaks ja laisaks minna – lasta sulel (kirjutusmasinal, arvutil) poolautomaatselt lennata (klõbiseda). Ennem antakse kehva-poolne raamat andeks üksildasele kurvavõitu

vaimule, kes koperdades ja otsides püüab kaevuda inimelu hämaraisse koobastikesse, kes kirjutab segaselt ja keeruliselt, püüdes kujutada seda, mis ennast hästi kujutada ei lase.

Ajaviitekirjanik peaks tunnetama stiili, ajastut. Muidu tuleb raske roki, hevi või nõudlikuma džassi asemel välja primitiivne diskotümps. Ajaviiteraamatul peaks olema lahtimuukimiseks stereotüüpne ja hästi disainitud võti. Meie tänapäeva Eestis sobiksid ajaviiteraamatu sõnaindeksisse võib-olla näiteks *mobiiltelefon*, "*Sub Monte*", "*Noobel*", "*Super-Channel*", *pärlyvann*, *metalliäri*, *KGB*, *punaparunid*, *New Age*, *laserprinter*, *moodem*, *E-mail*, ja nii edasi. Lõputult. Staatussümbolid suruvad end lausa ise peale, kipuvad sõnaks saama. Ühed siis ostaksid ja loeksid, et kadestada – vaata kuidas kuradid elavad! Teised ostaksid ka, et end ära tunda ja identifitseeruda kultuuri osana. Võib-olla edaspidi sponseeriksid need teised isegi mõne raamatu väljaandmist.

Niisiis ei tee kirjanik, kes parajasti ajaviitealal tegutseb, kõige paremini, kui ta rahuldub kord ülesleitud teemaga, suhtudes sellesse nagu lõputu pikka ja lõpmatuseni säilivasse vorsti, mille otsast annab aina uusi juppe lõigata. See, mis üleile oli värsked, roosa ning isegi maitsev, on nüüd juba pisut hapukas. Kodaniku kass vist kirtsutaks ka selle peale nina.¹

Omaval ajal oli Enn Vetemaa näkilistel mingi võlu. Võti, mis luku lahti plöksatas, kandis nime *tabu*. Sama võti käibis ju ka Kalevipoja-legendi travesteerimise puhul. Ja veel enne seda andis EV normaalne inimlik elunägemine & arukus & kirjutamisvõimekus üsna sügavamõttelisi tulemusi. Kirjanik on ka ainult inimene. Mingis vanuses püüab ta, nagu teisedki veteranid, toetuda juba tehtud tööle, nautida mahedat stabiilsust. Sõnameisterlikkus ju on. Ja olid ometi ideedki kunagi nii värsked, nii uudsed. Oleks sulnis puhata ja vilunud käel end aeg-ajalt armsale lugejale meelde tuletada. Pingutamata. Lahedalt. Võib-olla pisut ka sellele lootes, et tuntud ja armastatud literaadi kirjanduslik keskiga leiab igal juhul viisakat äramärkimist

1 Ilmselt peab M. Hartman silmas "Postimehes" võrdlemisi regulaarselt ilmuvaid kodaniku-lugusid (autor Astrid Reinla). – *Toim.*

ja harjumuslikult heatahtlikku vastuvõttu. Ja eks ta on leidnud ka. Endalgi on praegu piinlik, et sai õelaks mindud. Kuid parata pole midagi. Nimi kaanel on. Tuntud. Kaas on. Kole. (Heinz Valgu kujundatud.) Hind on. On ka sisukord ja sisu...

Kuid siinkohal ma lahkusingi retsenseeritava teose mant ja meenutaksin hoopis EV lahedaid ja vaimukaid juturaamatuid "Ah soo!" ja "Või nii!". Jumalast antud (või hästi omandatud) sõnameisterlikkus annab selle meenutuse toel ehk seegi kord edaspidiseks paremat loota.

P.S. Muide, Eesti kirjanduses on praegu olemas veel mõni teistsugunegi variant hästi omandatud sõnameisterlikkusest – näiteks Arvo Valtoni seeriatoodanguna kirjutatavad/kirjastatavad ilukirjanduslik-filosoofilised vihikud. Ainult et Valton on tõsine ja võitlev. Tema ei mõista üldse nalja – umbes nii nagu Suursurm.

LED SEPPEL Kehad ja erakud

RICHARD BRAUTIGAN. ABORT. Ajalooline armastuslugu aastast 1966. Inglise keele tõlge J. Habicht. "Katherine", Tallinn, 1992, 204 lk.

See on romaan raamatutest ja armastusest. Nii vähemalt väidetakse raamatu tagakyljel. Võib-olla on see ka nii, kuid igatahes on see raamat mystilisest maailmast. Pigem küll mystilise maailma ja mystilise keha kokkupuutest. Ja sellest, mis seal väljast võib tulla.

On erak, kes pyhendub aint oma erakuelule ja äkki yhel hetkel kistakse ymbritsevasse maailma. I juhtu midagi erilist, erak jääb ikkagi erakuks ja mõtleb oma erakumõtteid. Mingitpidi on need mõtted ideaalsed mõtted. Neid i suuna maapealne ega ka mingi maagiline nõiajõud. Mõtted lihtsalt on, nad tekivad ja kaovad, ja kõik jääb muutumatuks. Neil pole absoluutselt mitte mingit väärtust peale nende naiivse ilu. Nagu natyyrmort kyylnla ja kohviplekiga.

Müstiliseks liikumapanevaks jõuks, mis kisub erakuid koopaist, on keha. Mitte tavaline keha, vaid – "just selle sajandi Lääne mehe ihade mudeli kohaselt: suured rinnad, kitsas piht, laiad puusad, pikad "Playboy"-jalad". Inimene kui isiksus i mängi mingit rolli, kõike suunab ja juhib keha. Kõigepealt muudab keha end inimesele vastikuks ja tyytuks koormaks, hiljem viib ta inimese täiesti oma tahte allutades eraku juurde. Keha teab, et just eraku eraklus suudab muuta inimese oma kestale sobivaks. Ja siis, yhel hetkel, kui on võidutsemas keha võim, pöörame uue lehekylje. Selgub, et tuleb abort.

Abort, mille nimetamine igal tõsisel kato-liiklasel juuksed pysti ajab, pole tegelikult midagi erilist. Ta on umbes samasugune nagu mõte, mis tekib ja varsti kaob. Ainukeseks eraldavaks vaheks on reaalsus. Aga ega tänapäeval i või enam milleski kindel olla. Pigem tuleks abordis näha lihtsalt yht keha järjekordset aktsiooni. Teda on tyydand erakuna elamine. Keha on loodud publikule ja pealegi on eesmärk: panna inimene oma kehaga härrjuma, täidet. Tulebki abort. Erak on sunnit lahkuma oma raamatukogust ja uudistama maailma lähemalt. Tema leebus teeb kadedaks, naiivsus ajab hulluks ja enese ning maailmaga rahulolu lihtsalt tapab. See on õnnelik inimene. Muud i midagi.

Kõige toimuva aluseks ja pidevaks taustaks on siiski raamatukogu. Raamatukogu on

sõber, ta hoiab ja kaitseb ja kui vaja, siis ka hylgab. See raamatukogu on parimaks näiteks tõelisest vabadusest, ta võtab vastu absoluutselt kõigi raamatud, kes aga viitsivad neid sinna viia. Näiteks mõned yksikud pealkirjad: "Küünlavalgel hotellitubades lillede kasvatamisest", "Minu tõukass", "Nahkrõivad ja inimkonna ajalugu", "Kulinaarne Dostojevski", "On armastus alati kaunis", "Abordi legaliseerimise vajadusest" jne jne jne... Igayks võib sisu ise juurde mõelda. Ja täiesti kindel, ta i eksi.

Umbes taolise raamatukogu võiks keegi Silves või mõni muu rahakott Eestissegi asutada (nt *Estonian Forever Etc.*). Nii saaks iga kirjutav inimene oma sahtlid natuke tyhjemaks. Kuigi Eestis just kuigi palju koopaid pole, i tohiks raamatute säilitamisega erilisi probleeme tekkida. Valitsus just kurtiski, et pole sõjavarjenditega midagi peale hakata. Yks korralik varjend peaks ju mahutama yсна mitu raamatut.

See on raamat armastusest. See on raamat raamatutest. See on raamat naiivmüstilisest maailmast. See on raamat kehast. See on raamat abordist. See on raamat...

Kes eelnevat lugedes arvas, et sai midagi huvitavat teada (nt kas tasub ikka lugeda või i), see on loll. Kes i saa aru, et ta loll on, on Richard Brautigan.

KALEIDOSKOOP

MARIANNE VOGEL

Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist.

Mai – juuni

Meil Hollandis oli juba ilus suvi ja ka juuliks – augustiks ennustatakse sooje ilmu. Kahjuks aga võib ujulate juures piletihindade kõrval lugeda, kui palju on osoonikiht õhemaks muutunud ja kui pikka aega võib ohutult päevitada. Seega on luupainajalik uni minu jaoks tõeks osutunud. Sellele vaatamata kõlab tegevusjuhised endiselt: *business as usual*.

Kuigi ma apokalüptilisi mõtteid mõlgutan, peab teiselt poolt ometi tõdema, et ka *business* on väikesi lootustandvaid märke. Neid ei või küll üldiseks mentaliteedimuutuseks pidada – ja seda ka kindlasti ei toimu! –, aga positiivse tegutsemise võimalusena on neil ometi hindamatu väärtus. Ma loetleksin lühidalt mõningaid. Sest esiteks pean ma neid samuti kultuuriuudisteks nagu uut näitust või kirjanduspremiat ja Hollandis on nad sageli arutlusaineks. Teiseks, ka Eestis, kus praegu on loomulikult probleemiks majanduslik kasv ja tarbijaühiskonna kujunemine, hakavad toimuma (ja osaliselt juba toimuvadki) sellised diskussioonid.

Esimese lootustandva punktina tasub mainida olmejätmete sorteerimist. Nüüd kogutakse orgaanilisi majapidamisjäätmeid eraldi. Neid ei tarvitse põletada, vaid võib komposteerida. Varsti saadakse ka spetsiaalsed prügiämbrid, kuhu kogutakse eraldi metalli ja kunstmaterjale. Neid jäätmeid kasutatakse uuesti tootmises. Ka on nüüd kõigis küladest ja linnades avalikud konteinerid, kuhu võib visata paberit, klaasi, patareisid (mürgised raskemetallid!), riideid, kingi või ajakirju.

Teiseks on selle ümberkorraldusega seotud vanakraamipoodide buum. Esimesed äsutati 60. aastate lõpul, kuid töötasid kaua peamiselt ühiskondlikel alustel. Nüüd on Hollandis 160 sellist poodi, mis ostavad ja müüvad kasutatud kingi, pesumasinaid, raamatuid, mänguasju jne. Nende kogukäive tõusis 18 miljonilt kuldnalt 1988. a 32 miljo-

nile kuldnale 1992. a. Mis on selle tähtsaim põhjus? Kuna jäätmete hulk aina kasvab, nii et omavalitsused ei suuda varsti enam kallist ja reostust põhjustavat jäätmehävitust reguleerida, on nad hakanud vanakraamipoodidega lepinguid sõlmima. Deventeri linnas näiteks kogub kauplus **Het Goed** (Kaubad) edasimüügiks kõlbulikke kraami ja saab selle eest linnalt igal aastal 420 000 kuldnat. Et mööblit, riitusesemeid, elektriaparatuuri jms enne müüki korda teha, annab "Het Goed" pealegi kindla töökohta ligi 20 inimesele. Uhiuus **Stichting Kringloopbedrijven Nederland** (Hollandi Vanakraamipoodide Sihtasutus) koordineerib ja toetab seda uut arengusuunda.

Kolmas punkt on diskussioon nn rahvusliku hooldusprogrammi üle (**Nationaal Zorg Plan**). Nagu selgub hiljutisest ministerteadaandest, töötab küll palju rohkem naisi väljaspool kodu kui 25 aastat tagasi, kuid tasustamata hooldus-, kasvatus- ja kodust tööd teevad ikka suuremalt jaolt naised. Paljud vanemad näiteks ei tahaks oma lapsi liiga sageli lastesõime viia; kahjuks aga toimub see naiste, mitte meeste tööaja liuggraafikute ja tulevikuplaanide arvelt. Siit põhimõtteline küsimus: kas alla viiekümnete inimeste tööaega ei peaks üldiselt lühendama ja töögraafikut paindlikumaks muutma? Kas pensionile saatmist ei võiks paindlikumalt reguleerida, nii et terved 60- ja 65aastased inimesed võiksid edasi töötada? Kas hooldus- ja kasvatustöö mainet ei peaks tõstma maksusoodustuste ja teiste tasustamisvõimalustega? Lühidalt: kas ei peaks loobuma vahe tegemisest palga- ja mittepalgatöö vahel ja seega ka arusaamast, et tasustada tuleb vaid kaupade tootmist, sest see toob kaasa majandusliku kasvu? Võib-olla ei muutu sel alal lähema 25 aasta jooksul struktuurselt suurt midagi, aga on ometi rõõmustav, et selle üle lõpuks vaieldakse!

Aganüüd teiste kultuuriuudiste juurde. Lõuna-Hollandi linnas **Den Bosch** toimus aprilli lõpus kuues noorsooteatريفestival (**Jeugdtheaterfestival**). Kuue päeva jooksul esitasid 40 kodu- ja välismaist truppi mitme-

suguseid väga professionaalseid instseneeringuid. Festival ei võimalda mitte ainult tutvuda noorsooteatrite mitmekesisusega, vaid ka angažeerida truppe koolidele, instituutidele või teistele festivalidele.

Maalikunstnik **Judith Leyster**ile on pühendatud Haarlemis Frans Halsi muuseumis 22. augustini avatud väike näitus koos suurepärase kataloogiga tema elu ja loomingu kohta. Leyster elas 17. sajandil. Kui arutleti selle üle, miks vanemas kunstis puuduvad naiskunstnikud, avastati ta ühe esimesena uuesti.

Väike vihje neile lugejaile, kes kavatsevad tulevikus Amsterdamis lennata. 17. mail avati Amsterdamis **Schipholi** lennujaamas uus saal **Terminal-West**, mille aastane läbilaskevõime peab olema üheksa miljonit reisijat. Ka see on ilusasti vastavuses kasvumudeliga, kuigi lennujaam asub Hollandi kõige tihedamini asustatud osas. Reisijatele aga meeldib uus hoone kindlasti, sest ta on arhitektuuriliselt eriti hästi õnnestunud, selge ja lihtne. Sama võib öelda selle juurde kuuluvast uuest rongi- ja metroojaamast **Duivendrecht**.

Kirjandusauhinda **AKO-literatuuriprijs**, millest ma eelmisel korral kirjutasin, ei antud mai algul tõesti mitte kirjandusäri raskekallumehele **Harry Mulischile**, vaid noorele

Marcel Möhringule. Minu suureks rahuloluks, sest Möhringu uus romaan "Het grote verlangen" ("Suur igatsus") ei ole võib-olla nii "geniaalne", aga see-eest palju ehtsam ja usutavam.

Teise kirjanduspreemia, kõrge **P.C. Hooftprijs**'i koguloomingu eest võttis 21. mail vastu luuletaja ja sarkastiline esseist **Gerrit Komrij**. Komrij elab juba aastaid Portugalis, sest nagu W.F. Hermans ei salli ka tema silmaotsaski oma väikeseruudulist ja fanaatiliselt reeglipärasest isamaad.

Juuni algul avati Amsterdamis kahe ja poole aastase restaureerimise järel uuesti **portugali-iisreali sünagoog** Jonas Daniel Meyerpleini juures. Hiigelsuur sünagoog on ehitatud 17. sajandil, restaureerimisel on hoolikalt sobitatud vanu värve, puuliike jne.

Lõpuks tahaksin ma veel mainida **hauakivide ja -monumentide näitust**, mida võib juunis vaadata Kortenhoefi linnakeses (kiriku taga). Et hauakividele esitatakse nõuded on viimastel aastatel vabamaks läinud, loodavad näitusel osalevad kunstnikud "anda oma panuse hauamälestusmärkide kultuuri". Kas alguses öeldu taustal peab see tähendama midagi sügavpsühholoogilist?

Saksa keelest tõlkinud Tiina Lias

LAHTISI LEHTI

OSKAR LUTS

Vähkmann ja KO ehk Majanduslik tõus*

Tahab olla följeton I peatükk

Jutt sellest, kuidas 1000 aastane maadam 12 poega sünnitas ja Vähkmann Tartust Tallinna kolis, mis peab olema otsekui sissejuhatuseks järgnevale följetonile, mis on kirjutet kui mitte teiste, siis vähemalt enese lõbuks.

Oli suur, paks maadam, oli umbes 52 puuda raske ja umbes 1000 aastat vana. Maadam sõi, jõi ja magas palju, tülitses vahel oma seaduslikkude ja mitteseaduslikkude meestega ning üldse püüdis lõbusalt mööda saata oma aega, võib olla lõbusamaltki kui palju teisi naabri maadame. Siis aga, ühel talisel päeval, tundis maadam valusaid pisteid kõhus ja sai aru, et asi tema tervisega pole korras. Ja just sama päeva õhtul, kui maadam voodis lamas ja sünnitamisel valdes vaevles, tuli tema teinepool koju ja ei hoidnud oma uhket pead harjunud kombe järele mitte enam püsti, vaid kaenla all. Ta oli nähtavasti pahas tujus ja hüüdis juba lävelt:

"Näed, maadam, minuga on asi otsas – ma olen oma endisest kasvust peajägu lühem, ja seda on minu arvates küllalt, et ma oma abielumehe kohuseid enam ei saa täita. Ela nii hästi ja odavasti kui vähegi võid ja aja ise oma asju."

Tahtis sinna veel midagi juurde lisada, aga heitis käega, viskas oma pea prantsatades nurka ja läks surnukirstutegija juure.

Maadami lapsevoodi ümber kogunes suur trobikond kuulsaid arste, üks targem kui teine. Sinna tulid kuulsad teraapöidid, farmatsöidid, hirurgid, günekoloogid, oftalmoloogid, veneroloogid, sifilodoloogid, sotsioloogid jne ja ikka oli üks targem kui teine. Hirurg soovitas jalamaid lõigata, farmatsöit pakkus balderjani tilke, oftalmoloog silmatilke, veneroloog kõndis pritsiga, sifilodoloog salvi-

ga, teraapöit nõudis jalamaid klistiiri tegemist ja oli valmis isiklikult järele vaatama, kuidas rohi "kohtade" peale oli mõjunud; sotsioloog pakkus haigele Bebeli, Liebknechti ja Marxi töid ning avas ise, oma kätega, maadami korseti, sukapaelad ja veel mõned teised paelad. "Vabadus! Täielik vabadus!" ütles ta. Günekoloog vaatas üle kolleegade õlade ja tähendas naeratades: "Tasa, ametvennad! Oodake! Siin ei aita ükski teie vahend. Selle "tõve" peab kõrgesti austatud maadam ise läbi põdema, läbi vaevlema, läbi kannatama – kuni loomuliku paranemiseni. Mis kord tulemas looduse seaduste järele – ei jää kunagi tulemata."

Kuid günekoloogi ütlust ei pannud keegi tähele, sünnitaja ümber valitses üldine möll, konnasilmad ragisesid, farmatsöit ja oftalmoloog olid segaduses oma pudelid ära vahetanud, maadami anti silmatilke sisse ja valati balderjani silma; hirurg näsis verest nõretava noaga teraapöidi tagumikku, kui see parajasti tahtis "kohale" vaatama minna, kuidas tema vahend oli mõjunud; veneroloog torkas sifilodoloogile pritsiga reide, sifilodoloog hõõrus veneroloogi salviga; kisendati, karjuti ja peeti teineteisele üks miljon nelisadatuhat ajalehe veergu erutus-, äratus- ja kihutuskõnesid; kirjutati sadaseitsekümmend viis tuhat rohutähte ja...

Keset askeldust, kus mees ei näinud ega kuulnud meest, kõlas maadami poolt äkki üks mürts, sotsioloog luges selle ajamärgiks ja luges ruttu terve peatüki Marxist, mis kõlas otsekui hingepalve elust lahkunu eest.

Siis kõlas kõva pauk, mis teraapöidi maadami juurest eemale paiskas nagu korgi õllepudeli cest ja teisedki arstid kokkunult taganema sundis – üsna ootamata oli maadam kaheteistkümnelt ilusa poisiga maha saanud. Nii imelik kui oligi niisugune mahasaamise viis, seda imelikum aga oli asjalugu, et kõik 12 värsket poissi, otsekui munakoorest tulnud kanapojad, jalamaid jooksma hakkasid ja ust otsisid, et haigetoast välja pääseda. Mõ-

*Publitseeritud väljaandest O. L u t s, Vähkmann ja Ko ehk Majanduslik tõus. Tallinna Eesti Kirjastuse Ühisus, 1922.

ninga aja pärast oligi sünnitamisruum tühi, maadami juure jäi ainult sotsioloog.

Jooksidki sõnakuulmatud poisid laiali igasse ilmakaare (nagu hundikutsikad) ega hoolinud põrmugi maadami kutsetest koju tulla. Põhja, Lääne ja Lõuna poole lippasid võrukaelad, tehes otsekuu piss-piss neljanda käsu peale. Haige mamm, kelle ainsam arst oli nüüd sotsioloog, ei jõudnud neid kuigi kaua taga ajada, et väevõimuga sõnavõtlik-kusele sundida. Paha lugu oli maadami sise-mise värgiga: seal mürises ja kolises alatasa, otsekuu oleks tulnud see pahe liiast söömisest. Siis võttis maadam sotsioloogi nõu kuulda ja jättis söömise peaaegu hoopis maha, kuid seegi ei aidanud – sisemised häälid läksid aina suuremaks. Alles pärast, kui pahane mamm oli sotsioloogiga soetanud põgenejatele võõraid vendi, saatis ta need esimesi tagasi tooma. Sellest katsest ei tulnud aga midagi välja, sohipojad tulid tagasi, püksid lõhki, muhud peas, täid seljas.

Viiks pikale kirjeldada iga üksiku jõmpsi-ka saatust, parem natukene kõnelda ainult ühest poisist, kes asus elama Läänemere ilu-sale kaldale, hakkas kasvatama kartulid ja linu, püüdma kalu, kaubitsema tasahiljakesi ja nii edasi. Iseenesest mõista, tekkisid tema-gi ümber kõiksugused kasvatajad, koolitajad, nõuandjad ja eestkostjad, kes iskeskis peaaegu samuti tülitseid kui kuulsad arsti omal ajal maadami haigetoas; kes soovitas minna head kätt, kes – kurakätt, kes – otse edasi, kes – ümber pöörda, tagasi minna ja mammiga ära leppida; kes soovitas poisile sini-must-valgetriibulisi pükse, kes punaseid, kes kirjusid. Mõned ajalehemehed olid otse-kuu meelest ära – jumal teab, mis nad endile olid sisse sõõnud? – nende armsam amet oli läbi ajalehe veergude lohistada poriseid räbala-ide ja pesemata pesu. Nii tuligi välja, et poiss ei saanud tükil ajal pükse jalga; veel pahem lugu oli mütsiga. Mütsi kandmine loeti liig kulukaks, ja, et kõige õrnem kott inimese küljes on rahakott, siis jäigi müts ostmata. Aga oli ka niisuguseid subjekte seal maal, kes poisikesest ja tema käekäigust väljagi ei teinud, hoolitsedes ainult enese isiku eest. Just nende viimaste tegevust püüabki meie följeton i s e ä r a n i s jälgida.

Samal ajal tundis Vähkmann rasvase lõh-na, müüs ära oma maja, hobuse, kaleska ja

klaveri, andis edasi savikoja ja telliskivi teha-se, pakkis sisse naise ja lapsed, kõhatas, rõ-hatas, võttis portfelli kaenla alla ja kolis Tartust Tallinna.

Nii. Nii olemegi n.n. sissejuhatusega õn-nelikul või õnnetumal kombel valmis ja või-me kõnelda sellest,

Mis Vähkmann Tallinnas nägi ja kuulis.

Peale selle, kui Vähkmann oma perekonnaga pealinna 156 hotellis asjata oli ajutist peavar-ju otsinud, leidis ta viimaks võõrastemajas "Majandusline tõus" 1500 margalise öö-päe-va tasu eest toa, pisikese nagu pudrusilm. Pole teada, pole ka tähtis, kui kaua leinas Vähkmanni perekond nuttes oma Tartu ole-ku, kus oli nii mõnus ja kõik käepärast, nii-palju on kindel, et Vähkmann ise toibus võrdlemisi ruttu. Mees, kes on paremates eluaastates, kellel on hea tervis ja kena väli-mus, kellel on "natukene" siiruviiurilisi pabe-reid karmanis – niisugune mees ei tarvitse kaua käia kindluseta sammul.

Järgmisel hommikul peale Tallinna jõud-mist oli pudrusilma õhk nii paks, et kõik raskemad asjad, nagu reisikorv, summadan, Vähkmanni rahakott, poja uisud, naise loki-raudad, tütarde koljeed (Vähkmannil oli üks poeg ja kaks tüdart) jne olid lae alla kerkinud. Pereisa tõusis üles, aevastas, pani enese käh-ku riidesse ja läks välja habet ajama. Kokku-hoidliku mehena ajas Vähkmann harilikult ise habet, aga nüüd oli see võimata, sest ha-bemenuga kõlkus laes. Mõninga aja pärast tuli meie följetonikangelane, puhta lõuaga ja kahe poolteisetollise haavaga näos, habe-meajaja juurest välja ja ei tunnud vähematki lusti otsekohe koju tagasi minna. Tasahilju-kesi kesklinna poole sammudes sattus ta, ot-sekuu saatuse sunnil pealinna suurema kohvimaja ette. Seal peatas ta tüki aega, sili-tas oma palchaava, ostis ajalehemüüjalt ühe varasema lehe ning astus sisse. Kohvimaja hommikupoolne istang polnud veel alanud, võõraid oli vähepoole. Vähkmann istus kuhu-gi nurgalauda, tellis klaasi kohvi ja asus lehe kallale.

Kuid lugemine edenes visalt, igal ühek-sandal real, nagu lugeja ise märkas, tõusis pealinna uue elaniku peas ikka üks ja sama küsimus: Kas oli ta tõesti hästi teinud, et

peaegu võõrasse linna, võõraste inimeste keskele üle kolis? Nad käisid siin kõik portfellidega, olid asjalikud ja virgad, pealaest suure varbani täis energiat ja äriilist vilumust – kas jõudis tema, provintsilinna kohmetu elanik nendega konkureerida? Kas ei võinud kergesti sündida niisugune lugu, et ta uute pükste asemel, mis lootis saada siit, vanadki kaotas? Jaa, õige, Tartus oli küll Tallinna poolt tulevat rasvase lõhna tunda, kuid niisama õige oli ka, et mitte kõik kassid ei saanud rasva kätte, kes lõhna tundsid ja rasva järele jooksid.

Rea katsete järgi läks Vähkmannil siiski korda end rahule sundida ja ajalehele "sisse" lugeda, nii umbes nagu vahel uneta ööle "sisse" magatakse ning lõppude lõpuks ometi sõba silmile langeb. Umbes siis (nende ridade kirjutaja polnud seal juures mitte minuteid ja sekundeid lugemas, igatahes oli lugija kohvi juba jahtunud), noojah, umbes siis pani keegi oma käe Vähkmanni õlale ja ütles... Mis ta ütleski? – Ah, jaa, ta ütles:

"Kui ma ei eksi, siis olete Teie herra Vähkmann Tartust?"

Küsitav tõusis püsti ja vaatas võõrale pool imestanult, pool kohkunult otsa.

"Ja kui mina ei eksi, siis olete Teie herra Shmendrik, ka endine Tartu elanik?"

Nii, nii, nii. Väga rõõmustav! Väga rõõmustav! Seepeale istusid mõlemad herrad, herra Vähkmann ja Shmendrik, laua juure ja jutustasid teineteisele lugusid oma lähemast minevikust ja tuleviku väljavaadetest. Herra Artur Shmendrik oli endistel aastatel Tartus tuntud kui enam-vähem lugupeetud veinikaupmees, pörkas aga siis ühe kaubanduslike operatsiooniga mingisuguse "miini" otsa, lõhkes, heitis meeletu, langes, nagu öeldakse... kerkis siis pikkamisi jälle veepinnale ja elatas end mõni aeg väikse kaubitsemisega, käies kauplusest kauplusesse, kõrtsist kõrtsi, ning pakkudes müüa vahel koguni niisuguseid asju, millest mõnel mehel seni aimugi polnud. Mõnikord läks tal korda teha ka suuremat äri; tundes peaegu iga Tartu elanikku, olles alati jalul ja valvel, teadis ta alati kus oli 'maa lahti', 'kust rebenes', 'kus end midagi teha laskis'; nii müüs ta aegajalt mõne jõukama mehe hobuse, vankri, kaleska, hobuseriis-tad... ja sai vaheltkasu. Igatahes käis ta siis juba puhta kraega. Seal aimas tema terav

nina, nagu paljugi teisi ninu, kus oli see õige koht tema jaoks; Makedoonia oli tema jaoks liig väike – edasi, edasi, kunni Linda nisani, seal ehk laskis end paremini 'täis imeda', kui kusagil mujal. Varsti ulatas Vähkmannigi juure, Tartu, imelik sõnum, et Shmendrik, endine see ja teine tõuseb pealinnas nagu õhupall ja on aus ja lugupeetud isik igal ajal: siis mõtles Vähkmann, et kui juba Shmendrik, kes Tartu restoraanides teiste kõrtsiliste lõbuks omale rusika suhu toppis, õpetajat mängis, oma käriseva häälega tervet muusikakoori imiteeris, klaasi sõi, trummi löi jne, jaa, kui juba Shmendrik haljale oksale võis tõusta, miks ei võinud siis tema, Vähkmann, veel kõrgemale tõusta?

Nüüd istus sama isand temaga lauas ja nad kõnelesid ärist; ja kõnelesid kaunis kaua. Kohvimaija oli vaheajal rohkesti publikumi tekkinud, joodi kohvi, kõneldi ärist, tehti märkusi taskuraamatusse, suitsetati, suitsetati... üks vana, habemega daam, tõmbas piipu. Vähkmann kuulas tähelepanelikult oma kodulinna tuttava juttu, raputas siis kokkupanud taskurätiku korralikult lahti, nuuskas nina, vaikis pisut ja küsis, Shmendriku juttu otseku summeerides:

"Ah, siis arvate, et võib midagi teha?"

"Raha võib teha."

"Hm..."

"Raha võib teha. Selle peale võite julge olla, herra Vähkmann."

"Jaa..."

"Einoh, armas herra Vähkmann, heldene aeg – Teie! Lubage, ma ütlen Teile paar sõna. Mina tuln siia täiesti palja taguotsaga. Vabandage, aga see on õigus; ma ei salga seda. Ja näete – mis sai? Ma ei tohi kaevata, tüki-kene leiba on. Siis... endine juukselõikaja sell Vurtsmann... minge kõnelege temaga nüüd – vaadake, ta istub seal... Väiksel hakkas peale, aga läks; ja läks üsna lühikese ajaga. Lihunik Tõrts – mitmekordne miljonär! Kont... endine advokaadi kirjutaja ja nurgaadvoakaat... Sipuk... täielik mats... nüüd on ta küll juba oma nime muutnud – Kaljuvald nimelt... Endine näitleja Vimm või Vinn, mina ei tea... sõbrad kutsuvad teda Landesvehriks. Ei, neid on mitu tosinat, kes väiksel peale hakkasid. Muidugi, on ka neid, kellel juba enne olid jalad all; aga imelik asi, just neist, kellel juba varemini olid jalad all, just neist on viimasel

ajal mitmed hingusele läinud. Ei, ühe sõnaga: kellel pea töötab – saab edasi; kellel ei – on see minu mure? Teil, herra Vähkmann, on pea ja raha – Teie asi on sihher."

"Jaa..." silistas Vähkmann oma puhtaks aetud lõuga, "ma ei tea siiski, millega võiks algust teha. Pean enne mõne aja vaatama, kuulama, tutvusi tegema. Kahju, et mul siin nii vähe tutvusi on."

"Kulla herra Vähkmann – tutvused tulevad iseenesest. Mõne aja pärast on Teil neid rohkem kui tarvis. Mina algasin nahaga... talla-, pinsoli, kontsanahaga, shevroom, kroom, lakk ja nii edasi... teate, siis, kui nahk iseäranis hinnas oli ja ikka veel aina tõusis. Kui nahk kahtlaseks läks, läksin mina seebi ja kalakonservide peale üle, aga niipea kui märkasin, et need langevad, tegin – on mul mõni mure –, jaa, siis tegin riide- ja pudukaubaga.... traksid, pitsid, nõöbid, lipsid ja kõik niisugune praht; selle kõrval, muidugi, ei unustanud ma Ameerika püüli, riisi ja suhkurut. Bon! Asi läks. Hunti toidavad ta jalad ja koon. Praegusel ajal t e e n metsaga, põllutööriistadega ja rauaga; silmapilkselt aga istun suurema partii naelte otsas; kui soovite, herra Vähkmann – teeme kohe algust."

"Kuidas?"

"Lihtsalt. Teeme pooleks. Astuge kompanjoni. Mina olen avalik inimene ja tulen sõpradele alati vastu."

"Väga rõõmustav, aga... ma ei tunne sugugi seda branshet."

"Kas arvate, et mina tunnen?"

"Ma arvan – siiski. Kuidas võisite siis muidu riskeerida."

"Jumal! Kas teate, herra Vähkmann, kui mina ühe veerandi osagi oleks näinud sellest kaubast, mis ma olen ostnud ja edasi müünud! Kaup on alati raudteel või jumal teab kus – mine vaata, kui tahad. On mul mõni mure! Ole nii lahke – teeme; ne hotšš – ne nado! Ei, herra Vähkmann, kui soovite – tehke proovi. Tingimised on järgmised..."

Viimaste sõnade juures sosistab Shmendrik Vähkmannile midagi kõrva ja kirjutab numbrid *bloc-notes'i*. Jumal tule appi: asi peaks olema tõesti klaar, kahelda pole midagi; kahtlemiseks pole mingit põhjust.

Parajasti kui Shmendrik oma seletusega on lõpule jõudmas, seisatab keegi sõduri riietes noormees ärimeeste laua juures ning vaatab aupaklikus seisakus kõneleja poole.

"Mis on, Pongo?" tõstab Shmendrik pea. "Kas käisid seal?"

"Jaa."

"Noh? Tipp-topp?"

"Tipp-topp."

"Vaadake." seletab pealinna ärimees Vähkmannile, "seesama noormees – mina nimetan teda Pongoks, aga ta õige nimi on Martinson –, seesama käis mul praegu naelte asjus. Kõik on korras, kui soovite – teeme! Mõtelge homseks järele ja andke vastus. Homme, siinsamas, samal ajal. Mina ise pean äriasjus kuhugi tõttama – ojaa, ohoo, mis kell juba! – nojaa, aga Teie mõtelge järele. Uskuge – Te ei kahjatse. Nii siis – homme, siinsamas."

"Homme igatahes ei saa, herra Shmendrik. Mina elan perekonnaga praegu seal kusa-gil... 18. järgu võõrastemajas... Mõni päev, võib olla rohkem, kulub tingimata ära korteri otsimiseks."

"Mis?" satub ärimees ärevusse. "Teie, herra Vähkmann, otsite korterit? Miks Te siis seda mulle kohe ei öelnud? Mitu tuba on Teil vaja? Viis? Kuus? Kõõgiga? Ilma? Verandaga? Vannitoaga? Hobusetalliga? Rullikambri-ga? – Ei, oodake, herra Vähkmann, andke mulle oma praegune aadress – kell 5 peale lõunat olen ma Teie juures. Teie s a a t e korteri. Ja odava korteri ja hea korteri ja sooja korteri ja kõige mõnusustega. Klosett – aina rõõm! Ei tuleks sealt ära tulemaski, kui ei kutsuks äriasjad. Võite julge olla – mis vana Shmendrik teeb, see on hästi tehtud. Aga nüüd pean ma minema, sest enne äri, siis lõbu. Jääge terveks, herra Vähkmann, kell punkt 5 olen ma Teie juures."

Shmendrik läheb oma kannupoisi Pongo saatel kähku minema. Vähkmann aga vanguardab pead ja mõtleb... Mis ta mõtleski? – Ah jaa, ta mõtles: "Küll aga käivad pealinna asjad kähku! Jaa, jaa, pealinn, pealinn! Siin käib elu palju kiiremas tempos kui seal kusa-gil urkas, näituseks Tartus."

Toimetusele saabunud kirjandust

- Adams, M. M. & Adams, R. M. (eds.). *The Problem of Evil*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Bauman, Zygmunt. *Freedom*. Milton Keynes: Open University Press, 1988.
- Bogdanor, Vernon (ed.). *The Blackwell Encyclopaedia of Political Science*. Oxford: Blackwell, 1987.
- Cook, Philip S. et al. (eds.). *The Future of News: Television-Newspapers-Wire Services-Newsmagazines*. Washington-Baltimore: The Woodrow Wilson Center Press, The Johns Hopkins University Press, 1992.
- Habicht, Juhan. *Selles mängus ei hüpata*. Tallinn: "Katherine", 1993.
- Huntington, Samuel P. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman-London: University of Oklahoma Press, 1991.
- Jacobi, Peter. *The Magazine Article: How to Think It, Plan It, Write It*. Cincinnati: Writer's Digest Books, 1991.
- Jowitt, Ken. *New World Disorder: The Leninist Extinction*. Berkeley - Los Angeles - Oxford: University of California Press, 1992.
- Kiini, Sirje. *Hirme ja arme*. Tallinn: "Kupar", 1993.
- Lawrence, D. H. *Lady Chatterley armuke*. Tallinn: "Tuum", 1993.
- Lewis, Michael. *Shame: The Exposed Self*. New York: The Free Press, 1992.
- Nisbet, Robert. *Prejudices: A Philosophical Dictionary*. Cambridge, MA-London: Harvard University Press, 1982.
- Ponton, Geoffrey and Gill, Peter. *Introduction to Politics*. Oxford: Blackwell, 1987.
- Raz, Joseph (ed.). *Authority*. New York: New York University Press, 1990.
- Seppälä, Arto. *Aika on oravanhammas. Aforismejä*. Porvoo - Helsinki - Juva: Werner Söderström Osakeyhtiö, 1992.
- Vee, Eel. *Laeka lähedus*. Tallinn: "Tuum", 1993.
- Woodruff, Paul & Wilmer, Harry A. (eds.). *Facing Evil: Light at the Core of Darkness*. Lasalle: Open Court, 1988.

17 DM

E 4705 E

MERKUR

Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken

Klett-Cotta Stuttgart

MERKUR

Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken

Herausgegeben von Karl Heinz Bohrer und Kurt Scheel

Begründet 1947 von Hans Paeschke und Joachim Moras

1979 – 83 herausgegeben von Hans Schwab-Felisch

Herstellung: Gitta Ries Sekretariat: Heidrun Kochmann

Redaktion: Angertorstr. 1a 8000 München 5

Telefon (0 89) 2609644 Fax (0 89) 2608307

Der Merkur wird getragen von der Ernst H. Klett Stiftung Merkur

VERLAG KLETT-COTTA

– Zeitschriftenauslieferung –

Rotebühlstraße 77

Postfach 106016

D-7000 Stuttgart 10

TEADUS, KUNST JA KIRJANDUS
JÕUAVAD SINUNI SENSATSIOONILISE
RAHU JA AKADEEMILISE KIREGA,
KUI AVASTAD AJAKIRJA

Vikerkaar

Hea "VIKERKAARE"

lugeja kodus ja võõrsil!

Soliidsemad leviagentuurid on taas
asunud vastu võtma meie ajakirja ettetellimisi,
aidates Sul nõnda lahti saada üksiknumbrite jahti-
mise vaevast.

"Vikerkaare" ja "Raduga" (vene k.) tellimusi nii-
hästi käesolevaks kui ka tulevaks aastaks tervesse
maailma võtavad vastu

Soomes: Akateeminen Kirjakauppa, PO BOX 128,
SF 00101 Helsinki, Finland.

Rootsis: Bibliotekstjänst AB, BOX 200. S 22100,
Lund, Sweden.

Saksamaal: Kubon & Sagner GMBH, D 8 Mün-
chen 34, Postfach 340108, Hessestrasse 39/41, tel.
(089) 52 20 37.

Kui midagi on, siis kirjuta!

Vikerkaar

Toimetus:

Peatoimetaja Toivo Tasa 44 58 26.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 17 72.

Vastutav sekretär Jüri Ojamaa 44 12 48.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 18 58.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 18 58, Kajar Pruul 60 18 58

(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 31 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 18 58.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 18 58.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 18 58.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 18 58.

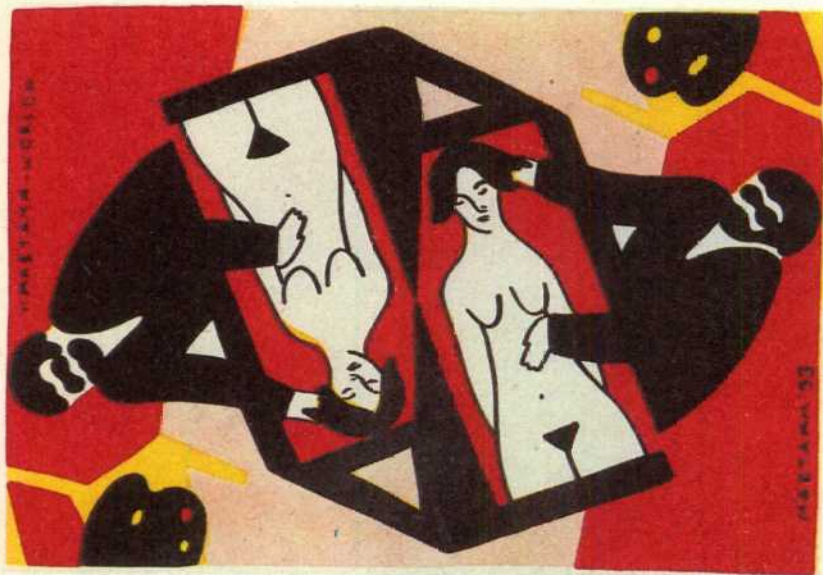
Masinakiri Viivi Hantadze 44 12 48.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse aadress: EE0031, Tallinn, Toompuiestee 30. Fax 442-484. Kirjastus "Perioodika", EE0001, Tallinn, Pärnu mnt 8. Trükkida antud: 03.08.93 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 8,48 Tellimuse nr 3313. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 8. Hind 4 krooni.

Vikerkaar

Hind 4 kr.
78245